

«ԿՅԱՆՔԸ ԻՆՉՊԵՍ ՈՐ Է» ժողովածու

ՑԱՆԿ

- [ՃԻՏԻՆ ՊԱՐՏՔԸ](#)
- [ԵՐՁԱՆԻԿ ՄԱՀԸ](#)
- [ԱՅԻՆԿԱ](#)
- [ԴԻՄԱԿԸ](#)
- [ԺԱՄԻՆ ԲԱԿԸ](#)
- [ՃՈԿՈ](#)
- [ՓՈԹՈՒՐԼԸՆ](#)
- [ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ](#)
- [ԱՐՄԵՆԻՍԱ](#)
- [ԿԱՐՇԵՄ ԹԵ](#)
- [ՀԱԿՈՔԻԿ](#)

ՃԻՏԻՆ ՊԱՐՏՔԸ

Ա

Սև կաշիե մեծկակ պայուսակ մըն էր գոր առտու իրիկուն իր ձեռքը բռնած կ'երթար փողոցներեն: Իր կյանքին անբաժան ընկերն էր այս տոկուն կաշիե պարկը, որով ամեն իրիկուն իր տան պիտույքը, հացն ու միսը կտաներ, կամ պտուղը իր երկու փոքր զավակներուն, որոնք դրան առջևեն կբոլորվեին խոստումնալից ու խոստումնապահ այս պայուսակին շուրջը:

Այս մարդուն բոլոր հոգնաջան վաստակը ու քրտնաթոր գործունեությունը անոր մեջն էր, դանայան տակառ գոր կլեցներ շարունակ երեսուն տարիներե ի վեր առանց հաջողելու: Իր կյանքի պայքարը հոն էր ամբողջ, ապրուստի խնդիր, որուն արհավիրքովը լեցուն էր միշտ այդ կաշիե պահարանը, իր մշտնջենական պարապությամբ. իր ուրախությունները ու ցավերն ալ հոն էին, իր հիշատակներն ալ: Աղեկ օրեր ու գեշ օրեր ուներ այդ տոպրակը. տիրոջը պես ճակատագիր մը հարափոփոխ, և անոր պես հոգի մըն ալ ուներ կարծես: Ո՞վ էր տերը այս երկուքին մեջ. երեսուն տարի վերջը, երբ ձախորդությունը իր երկաթի շրջապտույտ օղակով զինքը կը պաշարեր, այս մարդը կը հասկնար, որ այդ անզգա տոպրակը իր տերը եղած էր միշտ:

Բ

Հիմա միջակ հասակով, մորվոք, ալևորած մեկն էր Հուսեփ աղան, որ վաճառականութենե, խանութպանե հետզհետե իջնելով, իջնելով առուտուրի միջնորդությամբ կ'ապրեր ալ, խանութ խանութ, դուռնե դուռ տանելով պասմաի ու ճերմակեղենի մատուցումներու ու պահանջումներու անհամաձայնելի ու հակառակորդ հավաքածոները:

Ո՞վ ըսեր էր, որ սա երկուքին մեջ ներդաշնակություն մը կա. Հուսեփ աղան իզուր օրն իբուն իր հաշտարարի դերը կը կատարեր, ողորիչ, համոզիչ փաստերով, առնողին ըսելով թե ապրանքը աժան էր այդ գինով, ու ծախողին՝ թե իր վաճառքը պահանջած գինեն շատ պակաս կ'ըներ. ո՞չ. երկուքն ալ կը համառեին և Հուսեփ աղան հուսակտուր ձեռնաթափ կ'ըլլար ա՛լ. առևտուրի տագնապը, գոր իր

վաճառական եղած ատենեն այնքան լավ կը ճանչնար, նորեն իր վրա, իր համեստ միջնորդի ապրուստին վրա ալ կ'իշխեր ու փճացնել կըսպառնար ինքը:

Ո՞ հ, թե որ մինակ ըլլար. ի՞նչ փույթ. բայց երկու աղջիկ զավակներ իրենց պատանության ամեն հրապույրներովը, ամեն պատրանքներովը իրեն կը նայեին. առջի մանկուհիները չէին, այլ խելահաս պատանուհիներ կյանքի վայելքի արդար ու անմեղ ըղձանքներով, ակնկալություններով ծարավի:

Այս զավակները, իր բոլոր երջանկությունը, հիմա կճնշէին զինքը իրենց 14-15 տարու աղջկան անմեղության ժպիտովը, որ հանդիմանությունով լեցուն կ'երևար իր հայրական աչքին: Հանցավորի պէս կը մտներ ներս, զրկանքներու դատապարտված այս երկու հոգիներուն առջև, մեղավորի նման գլխիկոր կը դառնար տուն, երեսին վրա միշտ պահելով զվարթության կեղծավոր երևույթը ու այս դիմայլակին տակ պարտկելով ապիկար ու շվարած մարդու կսկիծը:

Գ

Սկյուտարի բարձունքին վրա՝ Իճատիյեի կողմն է իրենց փոքրիկ տունը, ուր երկու հարյուր դրուշ ամսական վարձքով կը բնակին երեքը, հայրը ու երկու աղջիկները, որոնց մայրը շատնց մեռած է. փողոցի վրա նայող փոքրիկ սենյակին պատեն կախված երիտասարդ կնոջ պատկերը անորն է. երկանը աղէկ օրերուն մեռած էր կուրծքի հիվանդութենէ մը, որ պատկերին մեջ տեսնվող սպիտակ ու անարյուն երեսեն կգուշակվի: Բայց իր հիշատակը կ'ապրի և օր չըլլար, որ իր խոսքը չընեն. գիշերները, երբ աղջիկները կը քաշվին, ամուսինը կը մնա դեռ իր վաղամեծիկ կնոջ պատկերին դէմը, անխոսուկ ու առանձին. ու իր ոսկեգօծ շրջանակեն նայող այդ անթարթ աչքերեն՝ աղքատացած վաճառականը քաջալերություն մը կ'ակնկալէ, գերեզմանի մյուս կողմեն սպասված գորավիզ մը:

Վասն զի բարոյական կորովը կը պակսի իրեն օր օրի. իր երբեմնի նյութական դրամագլխին պէս, հիմա կզգա, որ սրտին քաջությունը կը սպառի ու կը հատնի քիչ-քիչ: Դեռ առտունները իր դողդոջուն ձեռքի մեջն է պայուսակը, զոր առանց ամբողջապէս լեցնելու կը դառնա շատ հեղ. ու առտուն, նավամատուցին վրա, այն վաճառականներուն քով՝ որոնք մուրացիկի մը ողորմություն տալու պէս երբեմն գործ կուտան իրեն, կը սլքտա, երբեմն կը համարձակի անոնց խոսքին խառնվիլ, կարծիք տալ, միշտ խոսողին նպաստավոր կարծիք մը: Անոնց գծին վրա չի քալեր, այլ քիչ մը ետնեն, իր անբաժան պայուսակը ձեռքը, ու երբ պատահի, որ առևտուրի մեջ մեկ մը երեսեն վնաս մը կրեն այդ մարդիկը, ինք անոնցմէ ավելի կը զայրանա այդ մեկուն դէմ, խաբեբա ու խարդախ կը կոչէ զայն, որ իր վաճառականին, այդ պատվավոր մարդուն ապրանքները շփոթած էր ու ստակները չէր ուզեր հատուցանել: Ուրիշ ատեն՝ անոնց զվարթ վայրկյաններուն՝ կատակներով, փոքրիկ սիրուն պատմություններով կը զվարճացներ, կը խնդացներ զանոնք, հետևյալ օրվա համար պզտիկ գործ մը շնորհելու սպասումով:

Ու վաճառականները կսիրեին այս պապա մարդը, որ ուրիշներուն պէս աներես չէր ու իր միջնորդչեքը իրավունք մը պահանջելու եղանակով չէր ուզեր և առաջակված ամեն գեղջի զուխ կը ծռեր:

Դ

Պասմաի ջոջերը կքալէին տոտիկ-տոտիկ, ճամփուն վրա խոսելով, իրենց ծախելիքի ապրանքներու հոգերովը բեռնավորված ամենքն ալ: Պարսիկ վաճառականները, գլխավոր հաճախորդները, աչքերնին կսկսէին բանալ. թահացած ու գունաթափ կերպասներու, կշիռն ու չափն պակաս ամերիքաններու վրա առջի շահերը չէին մացած ա՛լ, և վաճառականները խնայողության նոր միջոցներ կը խորհէին. մաքսեն ետքը, գրասենյակի ծախքեն վերջը,

միջնորդչեքները ծանր կը թվեին իրենց: Ինչ հարկ միջնորդի, անձամբ չէի՞ն կրնա առնել կամ ծախել ապրանքները, այնուհետև, ուիրշ պատճառներ կուգային գորացնել այս որոշումը. միջնորդը միջնորդ մըն է վերջապես և ոչ ապրանքին տերը. ոչ անոր արժեքը կրնա բացատրել տիրոջը չափ և ոչ անոր հոգը տանիլ միշտ, ու Հուսեփ աղան որ ետևնուն կուգար, իր սեցած պայուսակը ձեռքը, կը դողար հիմա:

-Հուսեփ աղա, քեզի համար չենք, - կ'ավելացնեին վաճառականները,- դուն մեր մարդն ես:

Շունչ կ'առնէր խեղճ մարդը. բայց գործերը կը պակսեին, ավուրչեքը շահիլը տաժանելի տառապանք մը կ'ըլլար ու պարտքերը կը դիզվեին շուրջը, գյուղը, չարշին, ամեն կողմ: Հագուստը տակավին մաքուր կոկիկ էր ու իր արտաքին տեսքեն ոչ ոք պիտի գուշակեր իր զարհուրելի անկումը:

Ու պայուսակը կը շարունակէր կրել ձեռքը, անօգուտ տարուբեր մը հիմա, բայց ամչնալով թողուլ, մեկդի նետել զայն, հուսահատությունը խոստովանիլ աշխարհքի առջև, վասն զի ինչ պիտի ըսեր աշխարհք ձեռնունայն տեսնելով զինքն այսուհետև:

Հետո՝ ճարահատած՝ այն վաճառականեն որուն արբանյակն էր, երկու ոսկի փող ուզեց ու մերժողական պատասխան ստացավ. հինգ ոսկի պարտք ուներ. պետք էր նախ այդ պարտքը վճարել: Այն իրիկունը իր պղնձե փոքրիկ ժամացույցը ծախեց երեսուն դրուշի ու պայուսակը մասամբ գոնե կրցավ լեցվիլ նորեն:

Ե

Տունը՝ ուրախ ու զվարթ էր. աղջիկները իր վիճակին վրա տեղեկություններ կ'ուզեին երբեմն. գուշակություններ, նախագագումներ ունեին իրենց ներսիդին:

-Գործերը ինչպե՞ս են, հայրիկ, - կ'ըսեր անդրանիկը:

Ու կրտսերը՝ կապույտ աչվի, շուշանաթույր աղջիկ մը, որ ճիշտ մորը պատկերն էր,

-Այսչափ ուշ մի մնար:

Հայրը կիսնդար. ո՛չ գործերը գեշ չէին երթար. աստուծով ասկե վերջը ավելի պիտի բացվեին

-Վաղը կանուխ եկու, և մեզ պտտցնելու տար: Ու ողորմելի հայրը կը խոստանար, ամեն բան կը խոստանար, կանուխ պիտի գար ու պտտցնելու պիտի տաներ այս հեք զրկյալ որբերը, որոնց էն աղվոր տարիները չքավորության մեջ կ'անցնեին. երևակայեցեք ուղևորություն մը, որուն է՛ն գեղեցիկ տեսարանը թյունելի մը անցք ըլլա, մութ ու քարակոփ պատեր, և որուն մյուս ծայրեն սպասված լույսի շառավիղը չտեսնես երբեք:

Եվ առտուն, կանուխ-կանուխ, առջի շոգենավով կ'երթար Պոլիս, իր ուժաթափ թևին տակ սեղմելով իր պարպված պայուսակը, այս հավիտենական թշնամին ու հավիտենական անկուշտը, որ չէր հագեցած երբեք երեսուն տարիե ի վեր. ու հոն, թևին տակը, խեղդելու պես կը սեղմեր զայն, այդ պարպված փորը ու չքացնել կ'ուզեր:

Պոլիս գործ չկար. ժամացույցին ստակեն մնացորդը երթնեկության ծախքին մեջ սպառեցավ ու վայրկյան կմոտենար ահավոր արագությամբ մը խոյանալով իր վրա, ուր վերջին երեսուն փարան Քուզկունճուքեն Պոլիս իջնելու, հույսի մը ետևեն վազելու ծախքը- վասն զի հիմա հույսի ետևեն երթալն ալ ծախքով է - պիտի հատներ:

Այն անե՞ն. այս հարցումը գոր միտքը կ'ըներ, որուն պատասխանելու հարկեն չէր կրնա խուսափիլ, իր դեմը կ'ելլեր, խոշոր, հսկա տառերով կը գրվեր օդին մեջ, ու իր առջևեն կքալեր իր նայվածքին փակչելով ամեն տեղ:

Զ

Ինչպե՞ս կ'ըլլա որ մարդ հացի մը ստակին կարոտը կը քաշէ կամ շոգենավի մի ստակ չվճարելուն համար կեցած տեղը կը մնա գամված, անշարժ:

Հուսեփ աղան հիմա այս խնդիրները կը հարուցանէր մտքին մեջ, լուծելու կը ջանար, և փողոցին մեջ քալելով, իր դատարկ պայուսակը զգալով, շոշափելով մատներուն տակ, իր տունը փոխադրված կը զգար ինքզինքը հանկարծ, իր սիրուն գավակներուն քովիկը, և պահ մը վերացած՝ կը մոռնար ինքզինքը, իր ավուր հացի կարոտ մուրացիկ դիրքը, վայրկյան մը գոնէ, հարուստ ու ամենակարող ըլլալու համար. այդ փոքրիկ տունը կը ձգէր, ավելի ճոխ բնակություն մը տալու համար իր գավակներուն. նոր զգեստներ, գլխարկներ, անոնց երիտասարդի բոլոր պահանջումներէն ավելի՛ն, շատ ավելին կուտար, ու հրճվանքնին տեսնելով կը բերկրէր: Ի՞նչ դյուրին ու ի՞նչ դժվար երջանկություն:

Հետո վերջին հնարքները սկսան ապրուստի. մանր ու արհավրալից բաներ. նորոգելու պատրվակով տունէն տարված ու չնչին գնով վաճառված կարասիներ, տնական պետքերը հոգալու համար նորէ նոր՝ ամեն օր տարբեր խանութներու, ծախողներու դիմումներ. ապառիկ գնելու համար հաստատված մտերմություններ, բարեկամություններ. հետո շոգենավի տոմսակը ուրիշի ստակով առնելու համար ուրիշին քով սպասելներ. գուր ջանքեր բոլորն ալ՝ լեցնելու, ո հ, մասամբ գոնէ լեցնելու համար իր պահանջող պայուսակը գոր բռնած կտանի դեռ, առանց պատճառը գիտնալու, առանց պետքի, անգիտակից շարժումով:

Այն առտուն իր առջինէկ աղջիկը տվավ պայուսակը ձեռքը,- «Երեկվան պես միսը չմոռնաս. քիչ մըն ալ պտուղ բերես. պանիր ալ»:

Ու փախստական հորը ետնէն որ կ'աճապարէր հեռանալու, կը շարունակէր իր չնչին խնդրանքներու անհատնում շարքը:

Զառիվայրեն իր ընդոստ աճապարող քավածքին հետ պայուսակը կ'երէրար, պարապ որովայնի ձայներ, հեծկլտուքներ կը հանէր:

Երեք մեթալիք տասնոցները գորս իր գրպանին մեջ հուսահատորէն կսեղմէր, չկորսնցնելու սարսափով, Պոլիս պիտի տանէին զինքը. ի՞նչպէս պիտի վերադառնար իրիկունը. ու կը զոջար, ո՞րքան կը զոջար բնակելուն Սկյուտար, ուր ոտքով չերթցվիր, ու չի բավեր բարի կամեցողություն կամ աշխարհիս մեծագույն քաջությունը ունենալ՝ նույնիսկ պարապ ձեռքով տուն դառնալու համար:

Շոգենավին մեջ ծանոթներէ հեռու նստավ, ծայրը, հոն ուր մեկզի չկա, ոջլոտ մարդերու մոտիկ: Լավ մը իր քովը տեղավորեց պայուսակը. խնամքով, հոգածու ձեռքով անոր փոթերը շտկեց: Հետո անիվներուն փոֆ-փոֆը իր ուշադրությունը գրավեց. այս եղանակը իր հետաքրքրությունը շարժեց. անիվները իրենց շրջանակին մեջ, տեղ մը հասնելուն, միշտ վարանումի պէս բան մը ունեին նոր շրջան մը սկսելէ առաջ. ասով մասնավոր եղանակ մը կը ձևանար. փոֆ, փոֆ, փոֆ, փոֆ... փոֆ. մտքէն այս տարօրինակ նվագին կը հետներ, հաճույք մը կզգար: Այդ վայրկյանին իր հոգվոյն ու մտքին մեջ այդ խորհրդավոր ձայնէն զատ բան մը չկար. ո՞վ էր ինքը, ի՞նչ կը փնտրէր այս շոգենավին մեջ. ո՞ր պիտի երթար. չէր գիտէր, իրա՞վ որ չէր գիտէր:

Պոլիս իր վաճառականներուն հանդիպեցավ. խոժոռ ու դաժան դէմքեր գտավ միայն, որոնց տեսքը անգամ իր լեզուն պապանձեցուց. քաջութի՞ւն. ըսէ՛ սա երկաթէ քացան խրոխտորէն բացող ու զոցող մարդուն, որ գավակներուդ ուտելիք տանիլ խոստացած էս այս իրիկուն. ո՛չ, չկրցավ ըսել:

Շուկան թափառեցավ առանց բան մը ասելու մեկու մը. խանութներէն ներս նայեցավ քիչ մը. հետո ոսկերիչներու կրպակներուն դէմը կեցավ քառորդ ժամի մը չափ, աղամանդէ զարդերու վրա գմայլված. իր աղջիկներուն երբէք չէր կրցած հատ մը տալ ասոնցմէ, ու հիշեց որ իր երկու աղջիկները կսպասին իրեն: Ժամը հարցուց: Իրիկուն էր. այն ատեն վազել սկսավ. ուշ մնացեր էր. պարապ

վարանումներու ու մեծ սրտության ատեն չէր. հաց պետք էր ու պիտի ուզեր առջի դեմը ելլող ծանոթեն: Զարմա՞նք. ինքը որ այնքան շատ մարդ կճանչնար, անոնցմէ մեկուն չէր հանդիպեր: Մա դեմի կողմէն քալողը կը ճանչնար անշուշտ. ատենով իրեն մրցակից եղող վաճառական մըն էր, բայց շատոնց բարևը կտրած էին, իր աղքատանալէն ի վեր. սա մյուսը, որ արագ քայլերով իր քովէն անցավ հիմա, ան ալ կը ճանչնար, ատենով երաշխավոր ալ եղած էր անոր, բայց քանի մը օր առաջ մեծիտիէ մը փոխ տալ մերժած էր և հիմա ալ փախչելու պէս, երեսը պահելով իր քովէն կ'անցներ: Ծերուկ մը, մինակ, բարևեց զինքը. իրմէ ավելի դժբախտ մը: Կամուրջը հասած կեցավ. չկրցավ անցնիլ. տասը փարա չունէր. այդ պահուն զգաց, որ բան մը կը պակսեր: Ինքզինքը հարցուփորձեց ու պատճառը գտավ. պայուսակը մոռցեր էր տեղ մը. ետ դարձավ, վազեց, ի՞նչ ընելու համար:

Ը

Ծովուն վրա կը ծփար, կ'օրորվեր, կը տատաներ, կոնակին վրա պատկած, բոլոր հասակովը ջուրին երեսը. գեր մարդ մըն էր ասիկա, մեծ-մեծ բացված, կարծես թէ զարմացած աչքերով ու անթարթ, համառ նայվածքով մը դեպի երկինք՝ ուր լուսինը, իր տասնըհինգին մեջ, արծաթէ կլոր ու հսկա դրամի մը պէս կը փայլեր:

Ու մարդուն վզին սերտիվ կապած սև կաշիէ պայուսակի մը մասը, ջուրեն դուրս մնացած, կը ծփար անոր հետ, ատեն-ատեն զլուխը սուզել տալով քիչ մը դեպի վար. հետո այդ զլուխը վեր կ'ելլեր իսկույն, ազատելու ճիգով մը պայուսակին ծանրութենէն:

Ծովին հայելիին պէս արծաթած երեսին վրա՝ այս մարմինը, իր ճիտէն կախված պայուսակովը, մակույկը ետին ձգած նավու մը կը նմաներ, հեռուն, խիստ հեռուն. ջուրին մեջ երկուքն ալ կապված էին ինչպէս կյանքին մեջն ալ զատված չէին իրարմէ: Կապը անեղծ կմնար ամեն տեղ: Քար լեցված այս կաշիէ տոպրակը ալ պարպվելու վախ չունէր այսուհետև. հազեցած ու կշտացած փորն էր, զիրգ եւ ուռեցվորած. իր տեղը՝ մարդոց թևին տակը չէր, ուր այդքան տարի ծալված, սեղմված ու շնչահեղձ մնացած էր, ո՛չ այդ պայուսակը՝ իր անողորմ համառությամբը, իր հուսահատեցուցիչ դատարկությամբը, մարդոց ճիտին պարտքը կմարմնացներ անշուշտ. իր ճշմարիտ տեղը, ուրեմն, անոր վզին վրա էր, ճիշտ հոն ուր հաստատված էր հիմա:

Եվ երեսուն տարիէ ի վեր, վտարվածի մը նման՝ որ առջի անգամ իր բուն տեղը գտնելուն ու բազմելուն համար կ'ուրախանա, քեյֆ կ'ընէ, ծովուն ամեն ծփանքին հետ՝ պայուսակը իր կոպիտ մորթովը մարդուն երեսը կը զգվեր ու կը շոյեր:

ԵՐԶԱՆԻՎ ՄԱՀԸ

Ա

Տոքթոռ Վահանյան սովորական բժիշկ մը չէր. մարմնի հիվանդություններուն չափ ու, թերևս անոնցմէ ավելի, հոգիի ցավերուն հետամուտ, հետաքրքիր բժիշկ է անիկա: Իր ըմբռնումին ու դատողության չափ՝ իր ներողության սահմանը ընդարձակ է: Գիտության ֆոռմյուլներուն, կամ իր արհեստին մեքենական կիրառումին մեջ տափակցած ու չքացած միտք մը չէ:

Իր հմտության մեծությունը՝ չոր ու ցամաք ապառաժի զանգվածին չի նմանիր բնավ, այլ դալար դաշտավայրի մը ծիծղուն երևույթը ունի:

Վաթսուկի մոտ, մազը մորուքը ձերմակած, տկարակազմ բայց զվարթախոս մեկն է տոքթոռը:

Մահվան դեմ իր քառասուն տարվան բժիշկի մղած պայքարովը, մտերմություն մը հաստատած է կարծես անոր հետ. անոր ամեն դավերը ու խաղերը գիտէ. անոր զարհուրելի, երբեմն հանկարծահաս ու երբեմն համեցող հարվածներուն բոլոր գաղտնիքները ուսումնասիրած է:

Իր խոսակցությունը օգտավետ դասերով, ուղիղ դիտողություններով ու իմաստուն խորհրդածություններով կը վիստա: Անձնական փորձառութենէն ու հիշատակներէն պատմությունները հետաքրքրությամբ մտիկ կ'ըլլվին:

Քատը գյուղի իր տանը մեջ իրիկուն մը ժողովներ էինք, և մարդոց համար ամենեն հետաքրքրական հարցումը մեջտեղ նետվեցավ հանկարծ: Ո՞րն էր հազար տեսակ մահերուն ամենեն քաղցրը, բժշկական ու հոգեբանական կրկին տեսակետով:

Հայտնված կարծիքներուն մեջ համաձայնություն չկար. առողջ ու կայտառ աղջիկ մը, որ Ռաֆայել կարդացեր էր և դալուկ ու նիհար կազմվածքի մը կտենչար, թոքախտի հյուծումն է, ըսավ, Էն գեղեցիկ մահը. երիտասարդի մը կարծիքին նայելով՝ ռեվոլվերի գնդակն էր ուղեղին մեջ. ուրիշ մը՝ ծովահեղձ ըլլալը ամենեն քիչ տանջանք տվող վախճան մը ըլլալուն վրա պնդեց. քլորոֆորմը երկու կուսակից գտավ:

Բնության ու գիտության հնարած բոլոր միջոցները զատ-զատ քննվեցան ու քննադատվեցան. ամենքն ալ իրեց աղեկ ու գեշ կողմերը ունեին:

Տոքթոռը ինքը, մտիկ կ'ընէր ամենուս, առանց բառ մը արտասանելու. վեճը կ'երկարեր ու համաձայնության մը գալէ հեռու էինք:

-Ես,- ըսավ տոքթոռը, խոսքերնիս կտրելով,- ամենեն քաղցր մահը տեսա, բայց չեմ կրնար պնդել, որ ամեն անգամ մարդս կրնա զայն իր ձեռքին տակ ունենալ. մեկ հատիկ մահն էր ասիկա զոր, իմ տեսած հազարավորներուս մեջէն, ոչ միայն ամենեն հեշտն էր կրնամ ըսել, այլ իրոք քաղցրն ու երջանիկն էր: Պատմություն մը ունէր լեզվին ծայրը. խելոք կեցած տղոց պէս մտիկ ըրինք զինքը:

Բ

Տասը տարի կա անկէ ի վեր. բարեկենդանի գիշեր մը իմ դրացիներես մեկուն տանը մեջ երեկույթ մը կար. տիկին անունը պետք չէ ձեզի, այնպէս չէ՝, քառասունը հազիվ թնակոխեր էր, բայց երեսունհինգ տարու չէր ցուցներ վրայէն. այն շատ հավնված ու շատ սիրված կնիկներէն մեկն էր որոնց սերունդը հետզհետէ պակսելու, անհետանալու վրա է մեր մեջ. իր մասին պատմված առասպելներու վրա ամենեն առաջ և ամենեն շատ խնդացողը ինքն էր: Մուտ պարկեշտություններու, կեղծավոր կարմրություններու կիներ չէր այն կինը. գլխէն մինչև ոտքը ամեն բան խիզախ ու համարձակ էր վրան:

-Աղվոր կուրծք մը չունեցողները միայն de colle -ին թշնամի են, - կ'ըսէր խնդալով, և հոժարակամ կը պարզեր իր լանջին կոհակները քոռսէին բացվածքէն:

Էրիկը, ծերունի մը, հայր մը գրեթէ տարիքով, հոր մը թույլտվությունները, ազատությունները թողած էր անոր: Էն աղվոր երիտասարդները, Էն շնորհով մարդիկը իր շուրջն էին, թիթեռնիկներու պէս դառնալով, երբեմն էրելով, մրկելով, իր ջերմ ու կիզիչ մթնոլորտին մեջ:

Բոլոր կիները չէին քաշեր զինքը, կը նախանձեին, կը չարախոսէին իր վրա. անոր համարձակ վարմունքը իրենց պարտկված մեղքերուն, իրենց շինծու ամոթխածությանը դեմ պայծառ արևի մը հալածիչ լույսին կնամներ՝ խպնոտ ստվերներու վրա սփռված:

Ասոր հետ մեկտեղ, երբեք չէին պակսեր անոր տունէն, նոր երեկույթներէն, ուր Էն աղվոր, Էն զվարթ, Էն նրբամիտ ընկերությունը գտնելուն ապահով էին:

Ատեն-ատեն կկանչէին զիս այս տունէն, տիկնոջ համար որ մարելիքի պէս տազնապներ կ'ունենար երբեմն: Առջի քննութենէս՝ սրտի հիվանդության մը հաստատ նշանները գտեր էի վրան, բայց զինքը չխոռովելու համար բավականացեր էի ըսելով.

-Բան մը չեն ասոնք, պարզ ջղային անհանգստություններ:

Գլխավոր բանը քիչ մը հանդարտ կյանք վարելու պետքն էր. այս եղավ իմ պատվերս ալ. բայց ո՞վ մտիկ կ'ընէր ինձի:

Օր մը նեղացա:

-Տիկին,- ըսի,- պարապ տեղը երթալ գալեն չեմ ախորժիր. քանի որ իմ պատվիրած բանս չեք ըներ, պետք չկա, որ զիս կանչեք ուրիշ անգամ. ավելի հաճոյակատար բժիշկի մը դիմեցեք, խնդրեմ: Հիվանդս հասկցավ, և որովհետև մտքի ու սրտի տեր կին մըն էր, իսկույն ներում խնդրեց այնպիսի քաղցր ու անուշ ձայնով մը, որուն դեմ կենալու էն քարսիրտ մարդն անգամ կարող չէր:

-Ձեր աղեկության համար է իմ պահանջումս. չեմ կրնար առողջության բոլոր կանոններուն հակառակ ձեր վարած կենցաղին ավերումները տեսնել և լուռ կենալ, չեմ կրնար ձեզ չարգիլել այս կյանքը շարունակել:

-Օր մը ավելի՞ ապրելու համար, տոքթոռս,- պատասխանեց ինծի ժպտալով,- օր մը ավելի՞ տառապելու համար. և բռնելով ձեռքս, ստիպելով զիս, որ քովը նստիմ, երբ ես մեկնելու կպատրաստվեի արդեն շարունակեց.

-Դուք, բժիշկներ, կյանքը երկարացնելու աշխատող մարդիկ, կիներուն՝ այս հեք էակներուն կյանքը պահպանելու մի՛ աշխատիք, քանի որ չեք կրնար այդ կյանքը իր թարմության, իր գեղեցկության մեջ անայլայլ ու հաստատ պահել. ճերմակած թափած մազերու, փոթփոթած երեսի, թուլցած մսի մը ավելի կամ նվազ տևողությունը նշանակություն չունի. կինը իր երիտասարդության, իր հրապույրներուն մեջ կրնա՞ք վար դնել, կեցնել: Չե՞ք կրնար, թող տվեք ուրեմն որ երթա հոսկե. իր պաշտոնը, իր կոչումը ավարտած է ան. ի՞նչ, կպահանջես ձայնը մարած երգիչեն՝ որ սրահին վրա՞ կենա, մինչև որ սուլեն, ծաղրեն ու նախատեն զինքը. կինը ծիծաղ մըն է, պետք չէ որ լացի փոխվի:

Հիվանդությունը կը սաստկանար, հեղձումները կը հաճախեին ու միշտ խուլ կը մնար անիկա իմ խրատներուս, և իր զբոսանքի, հաճույքի կյանքը անխափան կը շարունակեր: Տարօրինակ, բայց թերևս ամենեն ուղիղ ըմբռնումն էր իրենը՝ աշխարհիս մեջ կնոջ մը դերին և կոչումին վրա: Հույսը և ուրախությունն էր ինքը և անձնուրաց արիությանը մը կը բաշխեր իր կենդանությունը, իր շնորհքը, իր հրապույրը, երբոր ինքը պետք ուներ ատոնց: Քոփեի մանիշակ ծախող աղջիկին պես.

Elle mourait de l'hiver, en vendant le printemps.

Գ

Երեկույթը իր ամենեն ցնձահույզ վայրկյանին մեջն էր: Շատ մը աղվոր կիներ, շատ մը շնորհալից աղջիկներ, այնքան ալ երիտասարդ մարդիկ ու պատանիներ. լուռ ըղձանքներով ծանրացած մթնոլորտ մը, որուն մեջ՝ տանտիկինը իր հասակին ու արդուզարդին շքեղությամբը ամենեն գմայլելին կհանդիսանա:

Քովես՝ պզտիկ ձայն մը. ասանկ երեկույթներու սովորական չարախոսությունները, որոնց ամենեն թունավորները տանտիրուհուն դեմ կ'արձակվեին:

-Տեսեք, իր սիրած երիտասարդեն վայրկյան մը չի բաժնվիր. մարդ չի սեպեր սա կնիկը:

Երիտասարդը՝ տժգույն ու նիհար մեկն էր, գոր կիները իրարու ձեռքե կը խլեին: Իր վրդոված կյանքին կպարտեր այս ձգողությունը: Ուրույնություն մը ուներ անիկա, իրեն հատուկ դրոշմ մը կար իրեն պատկանող ամեն բանի մեջ: Արհամարհող պզտիկ ժպիտ մը նուրբ ու սև պեխերուն ծայրը, կոպերը կտրած աչքեր, որոնք իր զիշերամոլ մարդու հոգնությունները կպատմեին. վես խրոխտություն մը, որ վաղաթարշամ երիտասարդությանը վրա ծավալած ծանրության պես բանի կնմաներ, կարծես ուսումներու և հսկումներու մեջ խորասուզվող մարդու ծանրությունը:

Մտքի ու ճաշակի տեր մեկն էր: Իրավագիտություն սորվելու համար Եվրոպա կեցած տարիներեն՝ միջակ վկայականով մը, բայց նրբացած իմացականությամբը վերադարձած էր հոս: Համալսարանին սրահներեն ավելի՞ գեղեցիկ կիներու քով, միանգանայն՝ տաղանդավոր մարդոց և լավագույն ընկերությանց մեջ մտած ու ապրած էր, մսխելով փճացնելով ունեցածը և չունեցածը: Հոս ոչ փաստաբան եղեր էր և ոչ դատավոր. անկեղծությամբ, քաջությամբ խոստովանած էր իր ապիկարությունը:

Ամեն ինչ չափավոր, գրեթե մեղմ էր իր վրա, իր ձայնը, իր շարժումները. բայց ատոր խորը կը տեսնայիր անձնավստահ մարդու, կամ՝ ավելի ճիշտը ըսելու համար՝ իր գերազանցությունը զիտցող մարդու անխռով հանդարտությունը:

Աղջիկներու հետևեն չէր վազեր. երեխաներ անոնք՝ իր փորձ, գրեթե հայրական աչքին: Զիջում մը, ստորնացում մը պիտի ըլլար իրեն համար խռովել կույսի մը մաքուր հոգին. այս կենցաղասեր մարդուն

մեջ՝ ահա այս կերպ իր կյանքին հակասող ազնվություններ ալ կային: Իր ասպետական, կռիվով, հարձակումով բերդ առնող մարդու համբավին և սովորությանը հակառակ էր տեսլական սիրո մը հեռանկարովը աղջկան մը սրտեն ներս սպրդիլ. այս Ողիսեսի միջոցները իրեն չէին պատշաճեր: Զրուցվածին նայելով՝ տարիէ մը ի վեր տիկին *** ի մտերիմն էր, ու ամենքը, իրենց բոլոր չարախոսությանց մեջ անգամ, այս երկուքին միջև ճշմարիտ ներդաշնակություն մը գտեր էին, որ երկուքին ալ սովորական էակներ չըլլալեն առաջ կուգար անշուշտ:

Դ

Հիմա կը պարեհին. այրերը իրենց պահանջումներուն անհամբերությունը բերելով հոս ալ, կիները իրենց անձնամատույց մեղկությունը. խոլական գիրկընդխառնումներու, վետվետումներու անընդհատ շարք մըն էր այս ամենը:

Վալսին՝ տիկինն ալ եկավ այն երիտասարդին հետ, որ իր խոսակիցը եղած էր գրեթէ շարունակ, և պարողներուն մեջ այս եղավ էն շնորհալի գույգը: Զմայլած կը դիտեինք գիրենք. պար մը չէր այս, այլ շլացուցիչ բան մը. եթերային ու ցնորական պացում մը, հափշտակություն մը, քերթված մը ամբողջ: Մյուս պարողները իրենք ալ կանգ առեր էին այս գույգին շուրջը հիացած, հիացում, որուն մեջ նախանձը իր արդար բաժինը ուներ:

Հանկարծ, սայթաքումի պես բան մը պատահեցավ, կինը իր բոլոր ծանրությամբը վայր իյնալու պես եղավ. երիտասարդը մեծ ճիգով հաջողեցավ իր գիրկին մեջ բռնել գայն:

-Ոտքը սահեցավ,- կ'ըսեին:

Ոչ, ավելի բան մըն էր, նվաղում մը ունեցեր էր:

-Հասե ք, տոբթոռ,- պռռաց երիտասարդը:

Իսկույն քովը վազեցի ու երկուքնիս բազմոցին վրա տեղավորեցինք զինքը. հազիվ կրցավ աչքերը բանալ. անմիջապես տեսա սրտի կաթվածի բոլոր նշանները:

Ընդհանուր տակնուվրայնության մեջ՝ դեղ մը ապսպրելն անգամ անկարելի կդառնար.

օտարականները հեռացուցինք, հյուրերը մեկիկ-մեկիկ մեկնեցան. բայց դեռ սանդուխերուն վրա անոնց ոտնաձայնը չմարած, անիկա իր հոգին ավանդեց, գլուխը իր սիրած տղուն գիրկին մեջ, նույնիսկ իր բույնին մեջ նետահար սպաննված թռչունի մը պես, ժամանակ չձգելով, որ դեղ կամ դարման մը ընեմ:

Այս եղավ ահա իր վախճանը. կյանքին բոլոր երանությունները միացած խտացած էին այն երկվայրկյանին մեջ, ուր կյանքը կը թողուր. ասկե ավելի երջանիկ մահ մը կրնա՞ ք երևակայել, պատրաստել, շինել ձեզի համար:

Հիվանդություններու, ցավերու մեջ չտառապեցավ. ծերությունը չփճացուց իր շնորհները. պաշտելի ու պաշտված կինը մնաց մինչև վերջի վայրկյանին ու ընդհանուր գմայլումով մը ողջունված, իր սիրած տղուն թնին վրայեն գնաց հեռացավ անիկա: Բաժակի մը պես, որ կոչունքի մը սեղանի վրա, ցնծության մաղթանքներու, բախումներու մեջ կփշրվի, փոխանակ դուրսը սպասավորներու ձեռքով, լվացքի աղտոտ ջուրին մեջ օր մը կոտրելու անհետանալու, այս կինն ալ էն շնորհագեղ պատերի մը մեջ գերագույն երջանկությունը զգացած ու պարզված ժամուն անհետացավ:

1900թ.

ԱՅԻՆԿԱ

Ա

Յոքարը Մահալլեին մեջ, բլուրի մը վրա մանատիկ և անձուկ փողոցներով շինված թաղ մը, կռիվը կը սկսեր խուլ շշուկով մը, խուզարկության եկող դետերուն դեմ:

Կիներու բազմությունը կ'ավելանար շարունակ. անկյուններե, ծակերե, խորշերե կելլեր հետզհետե ու կը լեցվեր հին, փայտաշեն տան մը առջին, ուռուցիկ շավարների կռահակներով խափանելով անցուդարձը. հոծ, գրեթե միակտուր զանգված մը ահա, որուն մեջ Ռեժիի համազգեստին կարմիր երիզները կխառնվեին նուրբ արյունոտ ջիղերու սողոսկումներով:

Եվ այս կանացի խուժանին բողոքը կելլեր դուրս, զսպված հառաչանքի մը պես բարձրանալով օդին՝ ամառ ցերեկվան մը հեղձուցիչ մթնոլորտին մեջ, ժխոր մը նախ, հետո ճշտվելով քիչ-քիչ, որուն մեջ բառ մը հստակ ու որոշ, ականջի կը զարներ, անծանոթ լեզվի մը բառը, գոր այս բազմության մեջ ամեն ոք կը հասկնար, իրարու երեսին կը նետեր և գոր երկարող փողոցին անձկությունը վիթխարի փողի մը պես կը տաներ և գոր երկարող փողոցին անձկությունը վիթխարի փողի մը պես կը տաներ, կը հասցներ հեռուն, մինչև քաղաքը.

- Այինկա՛, այինկա՛:

Ռեժիի պաշտոնյաները կը խորհրդակցեին բռնության դիմելե առաջ, չափելով այս տկարությամբ կազմված գորությունը գոր ահա պեղել, անցնիլ հարկ կըլլար մինչև սա տունին մուտքը, ուր ծխախոտի մեծաքանակ մթերք մը կար պատրաստ, ինչպես որ իրենց իմացուցած էին կանխավ. և իրենց վարձատրության հաշիվով շահամուլի ջիղերնին կը պրկվեր, ու վրնին կը փայլեր ու նոր ջանք մը կ'ընեին, ուսովնին ճամփա մը բանալու, քայլ մը ավելի մոտենալու համար այդ դեմի դրան, ուրկե հազիվ տասը քայլ կը բաժաներ զիրենք:

Անդին՝ բազմությունը ա՛լ ավելի կը սեղմվեր, համբերությունը սպառելով, վերջ մը տալու պետքը զգացվելով երկուստեք. զայրույթը, հին ասելությունը այս երկու տարրին մեջ, ավանդական, ճակատագրային բան մը երևան կելլեր բիրտ անկեղծությամբ:

Ծխախոտի հին խուզարկություններու, գրավումներու հիշատակը կուզար արծարծել մշտնջենական հակառակությունը. կռիվների մեջ տրված առնված վերքերու սպիները կը բացվեին այս պահուս, իրենց շարավին հոտովը, թարմ արյունի բուրումովը զայրացնելով հատուցումի պետքը և կծու մարմաջը. հետո ամբողջ Յոքարը Մահալլեի մթերքը պահված էր այս խարխուլ տան մեջ, ամենուն հարստությունը, ամբողջ տարվան ապրուստը: Եվ կը հաշվեին մինչև հիմա իրենցմե գրավված ծխախոտներուն քանակությունը, որուն կսկիծը՝ ամեն մեկուն համար զատ-զատ, ծանր տուգանքներով, երկար բանտարկություններով սաստկացած էր:

Ամբոխեն՝ բերնե բերան խոսքեր, անցախոս բառեր կը սահեին, կը սպրդեին ներս, պատվերներ, հրամաններ՝ փութալու, աճապարելու:

- Ծո՛, Հակաբոս, տե՛ երերա:

Ներս կ'երերային, կը շտապեին, ոտնաձայներ կահ կարասիներու, մթերված ապրանքներու փոխադրության խուլ ջանքեր կը լսվեին, վայրկենական տեղափոխություն տանիքներու վրա, առաստաղներուն տակեն. և նեղ փողոցին մեջ հիմա ծխախոտի ուժգին հոտ մը կը ծավալեր, այնքան որ Ռեժիին դետերը՝ հուսահատ՝ այս բոլոր կիները ցրվելու և կողոպուտը չփախցնելու փորձությամբ կը բռնվեին, մինչդեռ ոստիկանությունը, ամենեն ավելի հեռատես, օրինական ձևակերպությունները կը կատարեր այդ տունը կռիվե առաջ:

Եվ աղաղակը կը բարձրանար ավելի ուժգին, կիզիչ արևին սկավառակեն իյնող հորդ ու ջերմ լույսին պես զայրացած, աղաղակ մը՝ որուն մեջ առջի բառը կուզար, կը դառնար, կը վերադառնար շարունակ.

- Այինկա՛, այինկա՛:

Երկու եղբայրներուն մեջ Հակոբոս՝ այինկաճիններու մեծը՝ անդրանիկն էր. սևաչվի, սևահեր երիտասարդ, ամառ-ձմեռ պահելով իր մեղրագույն ապայե փոթուտն ու շալվարը. հաստ տոկուն կտավ, որ դաշույնի հարվածներու կը դիմադրէր և գոր ցերեկները կը պտտեցնէր Իզմիտի չարշուին մեջ, գորավոր մարդու հատուկ դանդաղ ու ծույլ քայլվածքով:

Լեռներու գավակ, իր գյուղացիի անձուկ միտքը բնավ չէր կրցած ըմբռնել Ռեժիի դրության նրբությունները. և իր բնական իրավունքին հենած՝ կը կռվէր ահա տասը տարիներէ ի վեր, ճակատաբաց՝ փոխանակ հանցավորի մը պէս պահվտելու. այինկաճիններու համբավավոր պետն էր ու դուրսագնը այնքան արյունոտ ծեծկվուքներու:

Այս երիտասարդն էր, որ վկայության համար կանչված, դատարանի մը առջև, իր արհեստը հարցված ատեն պատասխանած էր անփութորեն.

- Այինկաճի:

Հիմա ամենուն ծանոթ է ինք, գոր լերան մեջ ավազակը ու ճամփուն վրա ձիապանը կը ճանչնան, կը սիրեն մեջքի դաշույնը, որուն երկաթը Պոլսեն եկած գնած է, Դամասկոսի դյուրաթեք երկաթ, վետվետող երանգներով, երբեք գուր տեղը փայլատակած չէ: Ծառերը կը ճանչնան զայն, այնքան շատ իրենց կեղևի վրա չ գիրը՝ իր երբեմնի դպրոցական կյանքն մնացող միակ հիշատակը՝ փորագրված է, սրտնեղության, ձանձրոյթի վայրկյաններուն մեջ:

Այս քաղքին շրջակայքը՝ ծխախոտի ամեն փոխադրություն իր աչալուրջ ու ճարտար պահպանության կհանձնվի ամեն ատեն, երբեք չի թողուր փախի իր արիության վստահված ապրանքը. հնարքը ու քաջությունը կը լծորդէ փորձ ռազմագետի մը պէս կը հաջողի:

Հիմա պիտի նշանվի. ո՞վ գավակ կուտա այս լերան մարդուն. և սակայն մեկէ ավելի աղջիկներ սրտատրոփ կը սպասեն դուռը իր անցուղարձին, իրիկվան մութին:

- Բարև, Հակոբոս, ե՞րբ եկար:

- Երեկ գիշեր:

Միշտ գիշերը կգար այս տղան. անորոշ ժամանակով, անծանոթ, անկոխ ուղիներէ, գորս իրմէ գատ ոչ ոք գիտէր, ոչ իսկ եղբայրը, Սահակ՝ որ Ռեժիին կը ծառայէ. ինքը ահավոր այինկաճիին կրտսերը՝ քուճի մըն է հիմա լեցուն թռչակով, երիտասարդ կտրիճ մը. բայց Յոքարը Մահալլեն, իր ազգականներուն թաղը չի ժպտի իրեն. աղջիկները չեն սպասեր դուռը. էն տգեղը կը ծիծաղի իր վրան, և եղբորը նշանածը, Պերճուհին, չի բարևեր զինքը:

Ինչո՞ւ համար հանկարծ թողած է այս տղան իրենները, ատելությամբ զինվելու համար անոնց դեմ:

Եվ այս նեղ փողոցին մեջ, դեպի խարխուլ տունը, որ ճիշտ իր հայրենի տունն էր, ինքն էր ահա, որ կառաջնորդէր Ռեժիին. և հանկարծակի եկած ամենքն ալ, չհավատալով դեռ, կը հարցնէին իրարու ականջն ի վար փսփսելով.

- Ծո, ո՞վ բերավ ասոնք, Սահա՞կը:

Գ

Սա դեմի ելևէջավոր գիծը, որ հորիզոնը կը կտրէ կը կտրտէ, որ իր ատամներով կը խածնէ երկինքը անսահման կապույտին մեջ՝ լեռներու շղթա մըն է դեպի հյուսիս վազող. իր ափափա կողերուն վրա տարածվող խիտ մթությունը, անթափանց սևությունը՝ անտառներունն է, աղջամղջային կանաչություն, որ գիշեր ատեն և լուսնի լույսով՝ թանձր հեղուկէ լիճի մը պէս կը փայլվի:

Ասդին՝ Իզմիտի ծովն է հետզհետէ ամփոփված, նեղցած, սպառած, որուն տամուկ կապույտին մեջ լուսինը կիջնէ վերեն, կը թաթխվի առանց իր պայծառությունը, հստակությունը մազի չափ կորսցնելու,

և մանրուք ալիքների տարուբերումին հետ կոտրտած հայելիի բեկորներ կը ձևացնեն, որոնք իրարու կը կցվին, իրարմե կը հեռանան, կը ցրվին, նորեն միանալու ու նորեն բաժանվելու համար:

Հոս՝ քարահատակ ճամփուն վրա՝ ձիերու շարք մը կը քալեն հազիվ լռելի ոտնաձայնով մը, որ պայտերուն վրա փաթթված չուխայի կտորներով կը մեղմանա, ամբողջ կարավան մը ծխախոտ փոխադրող շրջակա գեղերեն. ու տասնի չափ տղաք կուգան քովեն հետիոտն, հրացանը ուսերնուն կախած, ատրճանակը մեջքերնին:

Հիմա լուսնին լույսը կիջնա ասոնց գլխուն վրա շիտակ, լուսավորելով և մատնանիշ ընելով այինկաճիներուն խումբը, որ չի կրնար ինքզինքը պաշտպանել այս լույսի վտանգավոր ողողումին դեմ. և հուշիկ կը քալեն աղետի մը նախագագացումով, ծառի խարշափյունին, տերևի մը կծկումին ուշադիր անձկությամբ լեցված. հետո կը վարժվին այս պայծառ լույսին, որ զվարթություն կը բերե հետը, և կը խոսակցին մեղմիվ.

- Քանի՞ օխա թյություն վերուցին Մահալլեն:
- Հարյուր քսան:
- Ո՞ւր է Հակոբոսը:
- Առջևեն կերթա:

Միշտ առջևեն կերթար, մինակուկը ամեն վտանգի դեմ, ձեռքը մեջքի դաշույնին բունին, խորհելով իր եղբոր հետ հավանական հանդիպումին ճամփու մը վրա, ու այս գաղափարին՝ զգալով կսկիծ մը, սուր ցավ մը, որ սիրտը կը լեցնեն, կոկորդեն կը բռնեն և շնչահեղձ կընեն զինքը:

Պահ մը կը մտածեր թողուլ այս կյանքը, այս մշտնջենական վտանգի արհեստը, որ հիմա եղբայրասպան հանդիպումներու զարհուրանքով կը լեցվեր, որ իր նշանածը հարս չեղած, զայն այրի թողուլ կ'սպառնար ամեն վայրկյան. և գլուխը կախ կ'երթար, մոռանալով կարավանը, որ կը հետևեր իրեն, որուն պահպանության հոգը իր պստիկ դաշույնին և իր մեծ սրտին վստահած էին:

Անտառը կը մտներ. ու լուսինն ալ կը խոնարհեր կ'իջներ իր բարձրութենեն անտառի ծոցը, ծառերուն սաղարթներուն երկարող վտիտ ընձյուղներուն վրա, որոնք իր սկավառակին մեջ կը մեխվեին, կարծես հոն անձնասպան ըլլալու համար նետվելով անտառին սուր ծայրերուն վրա, որոնք զինքը պիտի գիշատեին:

Հեռուն՝ լեռներեն իջնող ջուր մը երիզուտ ավազանի մը մեջեն վազելով կը խոխոջեր. գորտերը կը կոկոային, խռովելով գիշերվան լռությունը:

Առջի օրվան կորուստին կը խորհեր պահ մըն ալ, կը խորհեր գրավված ծխախոտին, գուր չէին կրցած փախցնել, և միտքը եղբորը կերթար ու ձեռքը՝ մութին մեջ ուժգին կը սեղմեր դաշույնին կոթը:

Դ

Առջի իրիկվան դեմ Սահակ Պերճուհին տեսավ եկեղեցիեն վար, Մեյտանին մեջ, ու քովը գնաց փախչելու աստեն չթողնելով անոր.

- Սրդողած ես հետս:
- Ե՞ս:
- Բարևս ինչն՞ է չառիր, բարևը Աստուծո է:

Առջիկը չխոսեցավ և հեռանալ ուզեց:

- Կեցի՞ր, ասեն մը կը սիրեիր զիս, եղբորս հետ չնշանված դեռ, կը հիշե՞ս աղբյուրին քով խոսածներդ:

- Ես եղբորդ նշանածն եմ, մի՞ խոսիր հետս, ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Մահակ ձեռքը բռնել ուզեց, ու աղջիկը քաշվեցավ ետ:

- Այդչա՞ փ գեշ մարդ եմ ես... Եթե գիտնայիր, որ մեկ խոսքովդ սիրտս կբանամ սա դանակով. իմ սերս ամուր է աս երկաթին պէս, քուկդ... ծառի մը ոստին պէս ամեն դի կը ծռի, պզտիկ եղբորմեն մեծ եղբորը, Մահակեն Հակոբոսին կը դառնա:

Պերճուհի թողուց, որ ձեռքը բռնէ. իր առջի բարեկամին ձայնը կը շարժեր զինքը, տեսավ, որ արցունքի կաթիլ մը կը գլորեր անոր արևկեզ այտեն՝ մրոտած պերնեշտին վրա.

- Ո՞վ ըսավ որ քուճի ըլլաս:

- Քեզի համար:

- Ես այինկաճիի աղջիկ եմ:

Ու քիչ-քիչ, իրիկնամուտին ստվերներուն մեջ մտերմացան նորեն, մշուշը պատեց իրենց առջի սիրույն վերադարձը. հետո Մահակ մեկնիլ ուզեց, ու աղջիկը չթողաց այս անգամ:

- Կեցի՛ր, տե, քիչիկ մըն ալ:

Կեցան, չկրնալով համոզվիլ, որ հարկ էր իրար թողուլ. անցորդները պիտի գայթակղեին տեսնելով այս ժամուն այինկաճիին նշանածը սա քուճիին քով. վախցան ու զատվեցան իրարմէ:

Հիմա դեպի լեռը կերթար դեռ հմայված, կրելով հրապույրը իր առջի սիրած աղջկան, որ եղբորը նշանածը եղած էր. այս հինգ վայրկյանի խոսակցությունեն վերածարծված իր սերը կը զարհուրեցներ զինքը: Քաղքին գառիվայր տունները հեռվեն թավալգլոր կործանումի մը տպավորությունը թողուցին իր վրա: Ճամփան շարունակեց անտառին մեջ մխվելով հետզհետե. այս ծառերը իր պատանության, ուրախ զվարթ օրերու հիշատակները կ'արթնցնեն մտքին մեջ: Եվ անտառին վեհաշուք խաղաղությունը բարկացուց զինքը. վերել՝ տերևներու բացվածքեն արծաթ շառավիղներ կը թափանցեին ներս, կ'իջնային գետնի դալարիքին ու մամուռներուն վրա, ուղղաբերձ լուսանյութ ծառի անթիվ կոճղերու պէս. ձևացնելով երկու անտառ մեջ մեջի անցած մեկը, որ հողեն կը բուսներ ստվերամած գոռու մազերու պէս, ու մյուսը՝ երկինքեն եկող անհամար շողերու՝ որ աղամանդէ սանտրի մը նման անոր մեջ կը մըխվեր:

Եվ փոխն ի փոխ մութ ու լույս, կարծր ու աննյութ գիծերու շարքը, որոնց մեջ կը քալեր հիմա, իր կյանքին անհարիր ճամփուն կը նմաներ ճիշտ. քանի մը ժամ առաջվան տեսակցությունը Պերճուհիին հետ՝ վերջին լուսավոր գիծն էր ուրկե անդին համակ աղջամուղջը կը տիրեր. եղբորդ նշանա ծը, վաղը գուցե անո՛ր կինը... Իր միտքը պատող խավարը ա՛լ ավելի կը թանձրանար, ու չլսեց կամ լսել չուզեց ձայնը, որ խորեն, հեռվեն պոռաց.

- Մի՛ գար առաջ:

Ինքը շարունակեց հառաջանալ, անփութ, անտարբեր, ծիծաղելով այս մութեն եկող հրամանին վրա: Հանկարծ ձայնը որոտաց նորեն սուր, կտրուկ:

- Կե՛լմե:

Անտառը կրկնեց հրամանը, թավ, հաստ ձայնով, ջանալով արթնեցնել Մահակը, իրեն սպառնացող վտանգին անփութ: Հետո ավելի ուժգին ձայն մը, զոր Մահակ ճանչցավ, եղբոր ձայնը.

- Կրա՛կ:

Հրացանները պայթեցան տասը մեկեն, գնդակները սուլեցին՝ իրենց կարմիր շավիղներով ծակծկելով շուրջի մթությունը: Սահակ կեցավ ծառի մը բունին կոթնած, խաղամուծ մարդու մը խոնջենքով, դիտելով այն գնդակի թափափուքները, որ իր չորս դին ինկան ու զվարճացուցին զինքը: Մեռնի՛լ վախեցա՞ծ էր երբեք մեռնելե, և եղբորմեն եկող այս հարվածները փրկության մահ մը կը խոստանային իրեն. անոր ձեռքեն մեռնի՛լ ի՛նչ հաճույք:

- Կրա՛կ,- հրամայեց այինկաճիին ձայնը, կրկնելով երկարելով անտառային խուլ ու մույթ խորշերուն մեջ:

Ի՛նչ հաճույք եղբորը գնդակին հանդիպիլ, ու Պերճուհին...

Եվ գետին ինկավ Սահակ, կուրծքեն զարնված:

Ե

Ռեժին ամսական թոշակ հատկացուց Սահակի ընտանիքին, այինկաճիներու հետ կովի մեջ մեռնելու համար, թոշակ մը, գոր Հակոբոս կը ստանա տարին մը ի վեր, հորմեհետե մայրը մեռավ տղուն կսկիծեն:

Պերճուհին սևեր հագնող աղջիկ մըն է, որ չամուսնանար. իր նշանը ետ եղավ առանց պատճառը հասկցվելու:

1892թ.

ԴԻՄԱԿԸ

Ա

Արշակ Յազըճյան, որ պարահանդեսին էն տաք միջոցին, միտքը ուրիշ տեղ եղող մարդու մը պես աննպատակ և անուշադիր կը պտտեր, հանկարծ թևի մը շոշափումը զգաց իր թևին տակ. վարդագույն տոմինո մըն էր հասակագեղ, որ կ'ըսեր իրեն.

- Ինչո՞ւ չեք պարեր:

- Չեմ ախորժիր:

- Ձեզի պես երիտասա՛րդ մը...

- Պարելը տարիքի հետ գործ չունի. տեսեք սա ալևոր մարդը, որ վալս կը դառնա պատանիի մը աշխույժով:

Ու երիտասարդը իր ընկերուհին դիտեց ոտքի պզտիկ կոշիկեն մինչև դիմակը, բեհեզի պատառ մը՝ որուն շիկնոտ երանգը դեմքին չծածկված մասին վրա կը շարունակվեր. իր մեծաշեն գեղեցկությանը հակառակք մանուկի ձեռքեր ուներ և մինչև արմունկը հասնող ճերմակ ձեռնոցները կը հիշեցնեին Պեշիկթաշյանի երգած ձյունաթույր թաթիկը:

Կուրծքը, գոր տոմինոյին մեջքը սեղմող մետաքսյա գոտին դուրս կը ցայտեցներ, զույգ մը ըմբոստ նժույզի գլուխների պես, քարակարկառ արձանի մը լանջքին խոստումը ու գաղափարը կուտար, խոստում, գոր հիմա իրարու դպող թևերուն մեջ սողոսկող սարսուռը կը շեշտեր:

Տոմինոն անձնավստահ մեկու մը պես թող կուտար առանց տրտնջալու, որ զինքը երկարորեն դիտեն, քննեն ու գնահատեն, զիտնալով, որ վերջիվերջո նպաստավոր պիտի ըլլա եզրակացությունը իրեն:

Բ

- Կսիրե՞ս զիս:
- Այն ատեն միայն կրնամ ըսել երբոր դիմակդ վար առնես:
- Անկարելի է այդ:
- Գնա՛քովես ուրեմն:

Կը վռնտեր. առանց քաղաքավար դարձվածներ փնտրելու, Արշակ կը վռնտեր այս կինը, որ իր ցանկազարթույց ընկերությամբ եկած էր ընդմիջելու իր գաղափարի, խոկումի մարդու պտույտը պարասրահին մեջ: Ինքը կը ստսկար այն կիներեն, որ մունջ ու անխոսիկ մատուցում մը կը կրեն կարծես հրապուրիչ և ուշադրություն հրավիրող շարժումներնուն մեջ: Կը վախնար անոնցմե. ինքը, լուրջ ու պարկեշտ տղա, սիրո հաճույքն ալ անոր պարկեշտ, գրեթե առաքինի հանգամանքին մեջ կը փնտրեր:

Այնպես կը հավտար, թե այն կինը միայն կարող պիտի ըլլար սիրել, որ զինքը մերժեր մինչև վերջը. այս տոմինոյին պես իր գիրկը նետվող կիներեն խորշած էր միշտ. զինքը չսիրող կինն էր, որ իր իտեալ սիրուհին պիտի ըլլար: Սերը իր աչքին՝ տառապանքի մեջ էր միայն, այնպես որ դժբախտ ըլլալով կարծես երջանիկ պիտի ըլլար:

Իրոք ալ այնպես էր այս երիտասարդ երագատեսը. այն հազար ու մեկ կիներեն որոնք կրնար սիրտը շահիլ, և ոչ մեկին կապված էր. իր բարեկեցիկ վիճակովը երբեք չէր խորհած ամուսնության, և ոչ ալ այն վաղանցիկ հաճույքի ժամերուն, որոնցմե իր տարեկիցները չէին կրնար անցնիլ. ողորմելի մարդիկ՝ որոնք կազմ ու պատրաստ երանություններով կը բավականանային:

Ինքը կը շրջեր փողոցները, դժվարահաճ արվեստագետի մը պես
որ աչքն ի դարան և քիթն ի քամի,

ինչպես կըսեր Ռուսինյան, կամ որսորդի մը պես, որ արյունարբու վագրի մը հանդիպելու երագովը երջանիկ կ'ըլլա: Այսպես կույս ու մաքուր մնացած էր իր սիրտը, սպասելով հազվագյուտ կերպով հրապուրիչ ու նույնքան անմատչելի կնոջ մը երևումին: Թեև ճիշտ քսանմեկ տարու էր հիմա, կապույտ, անուշ աչքերով, երկուքի ճեղքված երկար, շագանակագույն մազերով ու ազնվական երևույթով երիտասարդ մը:

Գ

Այդ ըղձացած կինը ճանչցած էր օր մը. փողոցը հանդիպած էր երբեմն. սիգաճեմ ու խրոխտ կին մըն էր, նայվածք մը անգամ չշնորհելով բոլոր կանգ առնողներուն, բարև բռնողներուն իր ճամփուն վրա. մեկ հեղ, երկու հեղ ու քիչ-քիչ անտեղիտալի պետք մը դարձած էր անզգալաբար հետևիլ անոր ամեն կողմ:

Եվ հետաքրքրվելով՝ հետը տեսնվելու, տունը երթալու առիթը փնտրած ու գտած էր. իրեն պես դեռ քանինն էր կուգային հող, անմատչելի կուռքի մը առջև ծխող սպառող երիտասարդի սրտեր, բռնված այն անմունչ հրապուրեն, որ տիկնոջ խստահայաց, բայց նշուլագեղ աչքերուն մեջ կը կարդացվեր:

Առաքինի կնիկ մըն էր, որուն կրնայիր ժամերով խոսիլ կամ հետը առանձին մնալ առանց մոռնալու թե իր ամուսինն հավատարիմ մեկն էր այս բարակամեջք ու առույգաբարձ գեղանի կինը, որ իր թիկնաթոռին մեջ մարմնակործան կ'ունկնդրեր քեզի, վառարանին դուռնեն ցոլացիկ լույսին նայելով միշտ:

Դեղնած դեմքով տղաք կուգային երերուն քալվածքով, այս տաքուկ սրահին մեջ, որ կարծես հիվանդանոց մըն էր տառապյալներու, որոնք ներս կը մտնեին գիշերվան ճաշեն ետքը թեթև հազով մը

ընդմիջված բարևով, հոս՝ այս ջերմոցին գաղջ օդին մեջ կազդուրվելու, այս կնոջ տաք ու խոնավ նայվածքեն, անոր այրեցյալ գոտիեն իբրև թե կենդանություն փնտրելու համար:

Ու փայթոնին հանած, իրենց հագուստին վայելչությանը մեջ կը պարտկեին նիհար իրաննուն ցցվող ոսկերոտիքը, ու ձյունաթույր մաքուր շապիկի պարանոցին մեջ՝ վիզերնին, վտիտ, երկարած, մորթվելու ոչխարի սիրահոժար պատրաստականությամբ:

Դ

Այս կինը ահա կսիրեր երկու տարին ի վեր, անոր համար որ անկե չէր կրցած սիրվիլ. իր երազը կ'իրագործվեր ու երջանիկ էր. ճիշտ իր ուզած անգութ ու գեղեցիկ կինն էր դեմինը: Հիմա առանց քաշվելու, երկու տարիէ ի վեր հաստատված համարձակությամբ մը կ'ըսեր անոր.

- Անկեղծապէս շնորհակալ եմ զիս չսիրելուդ. էթէ սիրեիր՝ շատոնց քեզ ձգած փախած էի. բայց տես, որ այդ սիրուն ու խոժոռ դեմքդ պահելով կապեցիր զիս:

Ու կինը կպատասխանէր ծանրությամբ, առանց երեսը նայելու, անթարթ ակնարկով մը դիտելով վառարանին դռնակեն ցուացող կարմիր բոցը.

- Շատ կվախնամ, որ մինչև վերջը այդպէս կապված մնաս:

- Ուրեմն երբեք զիս չպի՞տի սիրես:

- Բնավ:

- Ոչ իսկ պզտիկ համբո՞ւյր մը:

- Մատիս ծայրեն անգամ չեմ տար:

Հետո խոսակցությունը կփոխվեր. երբեմն պեզիկ կը խաղային կամ ընթերցում մը կ'ընէր Արշակ, որովհետև այս կինը աղվոր ընթերցումները կը սիրեր, ու աչքը գոց, բոլորովին ընկողմանած իր աթոռին խորը, անուշ երազի մը մեջ կորսվածի պէս կ'ունկնդրէր անոր ժամերով:

Կեսգիշերին կը մեկնէր, տխուր ու երջանիկ միանգամ այն այս սիրով, որ ստվերի մը պէս անշոշափելի էր:

Այս էր երիտասարդին բոլոր կյանքը. անկե զատ որևէ կին չէր զբաղեցուցած զինքը, ու պարահանդեսին մեջ պտտած պահուն դեռ այդ կնոջ պատկերովը լեցված էր սիրտը, երբ վարդէ տոմինոն, առանց իր հոժարությունը առնելու, թնր կմտներ ու տիրաբար կը քաշեր կը տանէր զինքը ուզած կողմը:

Ե

Տոմինոն կը բռնանար:

Ամբողջ մարմինեն՝ մանիշակի զգլխիչ բուրում մը կը ծավալեր, չնչին կանխավճար այն ամեն թաքուն հրապույրներուն զորս այս հսկա վարդի թերթը կը պահէր իր ծոցին մեջ:

Պզտիկ խուցի մը մեջ նստեր էին քով քովի, ու տոմինոն՝ վաստակաբեկ կը հենուր իրեն, մինչդեռ վերը՝ պարասրահը կը գոռար, կը թնդար ցնծության թափերով, որպէս թէ քաջալերեր վերեն իրենց վարանող երիտասարդությունը: Ջերմությունը՝ անոր թնին դպած տեղը կ'ավելնար, այրուցի մը կը փոխվեր հոն, երիտասարդին շնչառությունը կը դժվարացներ, անոր անտարբերությունը կը վրդովեր:

Քոնյաքի փոքրիկ բաժակները կը պարպեին մեղմիվ, քամելով վերջին կաթիլը ու չուզելով կարծես բաժակը զատել բերաննուն. ամեն մեկ ումպին՝ մտածումներ կուգային իրենց միտքը, զորս կուլ

կուտային անոր մեջի հեղուկին պես: Ու երկուքն ալ արբած այս լռին առանձնութենեն, տաքեն, մանիշակի հոտեն, չէին խոսեր՝ ալ հեղգացած, առջի ընդհարումին իյնալու, կործանելու պատրաստ կապե արձաններու նման, կորսնցնելով դիմադրության ույժը:

Վերը՝ աղմուկը կ'ավելնար, կը սաստկանար, ոտքերու տրոփյունը՝ թատրոնին երկաթե ձեղունը կը ցնցեր տեղեն, երաժշտության ձայները պատերեն կ'անցնէին, խուլցած, անհասկնալի եղանակներով, որ իրենց ականջին մեջ բզզային:

- Դիմակդ վար առ,- կ'ըսեր Արշակ:

- Երբե՛ք:

Մի՛ գուցե տգեղ ու տարիքոտ կին մը ըլլար, որ ամչնար երեսը ցույց տալու, հուսախաբ չընելու համար զինքը. բայց ամեն ինչ կը հերքեր այս ենթադրությունը: Աթոռին մեջ ընկողմանած էր բազկարձակ ու վայելչապանծ, ու հեքոտ կուրծքեն երկար, խուլ հառաչանք մը դուրս կը թռեր:

Ո՞վ էր այս կինը: Երեսը տեսնելու հուսահատ փորձ մը ըրավ, բռնի վար առնել ուզելով դիմակը:

Տոմինոն ցատկեց ոտքի ելավ, ուղիղ, գրեթե սպառնալից.

- Երբե՛ք, հասկցա՞ր:

Իսրոխտ ու կտրուկ կերպով կը խոսեր միշտ, փոխելով, սքողելով իր ձայնը. ու տեսնելով, որ երիտասարդը կտատապեր, անուշությամբ ավելցուց.

- Պիտի գոջաս, գիտեմ որ պիտի գոջաս զիս ճանչնալուդ: Ենթադրե որ սիրած կինդ եմ ես:

Արդյո՞ք:

Վերը՝ երաժշտությունը, աղմուկը, պարերը կը շարունակէին:

Զ

Այնպես ենթադրեց. այս քարուկիր, մութ ու գեջ խցիկը հեծեծանքներ լսեց, արցունքներ տեսավ, բայց մինչև վերջը չտեսավ այդ պատրվակին տակ պահվող երեսը: Բաժնվեցան, խռոված մարդոց պես իրարմէ դժգոհ:

Հետևյալ գիշերը, երբ Արշակ իր բարեկամուհիին սրահեն ներս մտավ վարանեցավ. հանկարծ տարակույս մը ծնավ ու մեծցավ իր սրտին մեջ. հետախուզող ակնարկը իր դիմացինին աչքին մեջեն մինչև սրտին խորը թափանցեց՝ կարդալու համար հոն: Արդյո՞ք. շփոթած՝ կեցավ պահ մը, մինչդեռ տան տիկինը իր աթոռին մեջ ընկողմանած կը մնար պարտաստուն, աչքերը սևեռած միշտ վառարանեն ցայտող բոցին, որուն նշույլները կերպասներուն վրա կը խաղային. կրակը ու լույսը այդ վառարանին խորեն կուգային տաքցնել ու զբոսցնել զինքը, ու փույթ չէր ըներ թե ո՞ր կէ էին անոր մեջ խանձող, տոչորող փայտերը: Արշակ չհամարձակեցավ ուղղակի հարցում մը ընել, բայց սովորական պեզիկի խաղին ատեն, մանիշակի հոտ մը առավ ծանր, խնկաբույր, առջի գիշերվան պես ու չկրցավ ինքզինքը գսպել:

Արդյո՞ք:

- Ի՞նչպես ատեն անցուցիր երեկ գիշեր, տիկի՛ն:

- Միս մինակ, դուն ալ մոռցար զիս:

- Եթե գիտնայի՛ր... պարահանդեսին մեջ մեկը կար, որ ա՛յնքան կնմաներ քեզի:

- Իրա՞վ:

- Մինչև վերջը անոր հետն էի:
- Ձիս կարծելով, այնպես չէ՞, բայց երեսը տեսար անշուշտ:
- Ոչ, չկրցա տեսներ, և այս վայրկյանիս իսկ կը կարծեմ, որ դուն էիր թերևս:

Տիկինը խնդաց սիրուն քահքահով մը: Հետո.

- Այսպես էք դուք՝ էրիկ մարդիկ ամենքդ ալ,- ըսավ,- դիմակի կտոր մը և ահա սիրածնիդ ու չսիրածնիդ զանազանելու անկարող կ'ըլլաք. դիմակ մը ու անոր մեջ ամեն դեմքերը կտեսնեք. բայց կիները այնպես չեն. ամեն ծպտումի տակ միշտ կը ճանչնան իրենց սիրած անձը, որովհետև սիրտով կը սիրեն անոնք, մինչդեռ դուք աչքով կը սիրեք միայն, և աչքը խաբելէ դուրին բան չկա:

Խոստովանություն մըն էր այս թե հերքում մը:

1893թ.

ԺԱՄԻՆ ԲԱԿԸ

Ա

Նոր ձեղքվածք էր լույսը, երբոր տերտերը ճամփա ինկավ ժամ երթալու. ոչ ոք կար փողոցներուն մեջ ու համատարած լռությունը, որ հազիվ փարատվող գիշերեն կու գար, քահանային ոտնաձայնը հատիկ հատիկ կը լսեցներ:

Ձառիվեր մը կ'ելլեր, վասն զի ժամը, ամուր ու ցած շենք մը որ հոսկեր կը տեսնվեր, վերը՝ գեղին բարձունքին վրա էր: Հնալով կը քալեր հովանոցի մը կթռնելով, սև թիպեթ ու քիչ մը գույնը կորսնցուցած աղքատի հովանոց՝ որ գավազանի տեղ կը ծառայեր:

Երեսուն տարիէ ի վեր միննույն համաչափ քայլերով կ'ելլեր այս փողոցն վեր, այն ճշտությամբ, որով արևը կը ծագեր, իր սիրական ժամը՝ իր աստուծուն քովը փութալու համար:

Երբոր դուռը հասավ, վայրկյան մը կեցավ լիաթոք շունչ մը առնելու համար ու նայվածքը շուրջը պտտցուց անգամ մը: Իր աչքին առջև պարզվող այս հուլիսի առտուն շլացուց զինքը:

Վոսփորը կ'երևար, կընդհատվեր հանկարծ, նորեն կը սկսեր, կը դառնար, կը գալարեր, տիտանյան օձի մը պես, երկու դիեն բարձրացող բլուրներուն մեջ:

Արևին ձգած լուսավոր շավիղը անհամար ադամանդներու սփռում մըն էր հոն, ավելի մութցնելով կարծես ծովին թավիշի կապույտը: Ծովեզերքին մոտ՝ այն կողմեն ուրեկ կը նայեր քահանան՝ այս ադամանդները մեկ մեկ կը զանազանվեին, այնքա՛ն մեծ էին. երթալով հետզհետե կը պզտիկնային՝ բայց ավելի մերձենալով իրարու: Եվ ավելի հեռուն՝ փոսրտուք մըն էր այլևս, լուսաճաճանչ փոշիներու տարածություն մը, որ միապաղաղ մակարդակ մը կը ձևացներ, դյութական փողփողումի մեջ անշարժացած:

Ծովին մեջտեղը այս հյուլենները կ'երերակային շարունակ, ձևերնին, դիրքերնին, լուսերնին կը փոխեին, իրարու առջև կը վազեին, իրարմէ խույս կուտային անհնարին ու խուլական ոստումներով, արշավներով, համեցումներով, այս կապույտ անջրպետին վրա ակնախտիդ պար մը շինելով:

Ցամաքին վրա առավոտը ոչ նվազ հիացուցիչ էր. լեռները իրենց դալարիքը ու նոր հերկված հողերուն կարմիր ուռեցքները քովէ քով կարգով կը տարածեին: Անդին՝ ածուներու անդաստաններն էին գուգահեռական գիծերու անհատնում շարքերով, ու ավելի հեռուն, հորիզոնին վրա, ծառերու հոծ խումբ մը, կանանչներու ամեն վառ երանգները մեկտեղ բերած, այն կանանչեն, որ դեղինին կը

մոտենա, մինչև այն, որ սևին հետ կը շփոթվի: Այս կանանչության վրա մերթ պզտիկ սարսուռ մը կը վազեր, ու իսկույն կանանչ ու համր կոհակներու ծփացում մը կը տեսնվեր:

Գետինը, խոտերուն վրա, գիշերվրնե մնացած ցողը կը շոգիանար արևին ջերմութենեն:

Ձան ձուն ու շարժում չկար գեղին մեջ: Բյուրեղի հստակությունը մը և չեմ գիտեր ի՞նչ տեսակ սպասումի մեջ էր կարծես իր բոլորտիքը:

Հետո ճերմակ ամպերու ծվեններ երկինքին լուրթ բեհեզին վրա երևցան. թեթև հով մը ելավ: Քանի մը եզներ քնաշրջիկի քավածքով մը անցան. կաթնավաճառ մը իր պղինձե ամաններուն աղմուկովը լռությունը վրդովեց: Եկեղեցին կես խավարի մեջ էր՝ պատուհանին երկաթ փեղկերը բացված չըլլալուն. երբոր ավազերեցը ներս մտավ, պահարանին մեջ շուրջառ մը ձգեց ուսին վրա, խալփախը սև գդակի մը հետ փոխեց ու խորանին առջև կանգ առավ: Իսկույն արծաթ թագը գլուխը դրած աստվածածին մը իր հինգած ոսկեգոծ շրջանակեն նայվածքը իրեն ուղղեց. ապաքեն այս եկեղեցվոյն մեջ դրվելէն ի վեր ամեն եկողին կը նայեր ան միննույն անստույգ ու անվրդով նայվածքովը: Քահանան երեսը խաչակնքեց.

- Հանուն հոր և որդվո և հոգվոյն սրբո...

Թավ ձայնը թնդաց այս պարապության մեջ ու արձագանքը կրկնեց.

- Եվ հոգվոյն սրբո...

Լուսարարը փեղկերը բանալու եկավ ու հարուցած աղմուկը եկեղեցվոյն անդորրությունը խանգարեց:

Բ

Տեր Աբրահամ այն հազվագյուտ ծերունիներեն էր, որոնք իրենց կենդանութենեն՝ մարդկային կապերը թոթափելով՝ կանխահաս մուտքով մը բարձրագույն աշխարհի մը մեջ կը թևակոխեն, ուրկէ կիրքերը ու ակնկալությունները վտարված են ի սպառ: Տեսակ մը անդրիացում է ասիկա:

Մահվան մերձովորությունը այս հրաշքը կը գործէ շատերու վրա. Հրաշք, որ կյանքի վերադարձին իսկույն կ'աներևութանա:

Տեր Աբրահամ մեծ իմացականության մը չունէր, բայց իր հիշողությունը կարծես նոր ավյունով, և այն համեմատությամբ, որով իր մյուս զգայարանքը տկարացեր էին, գորացած կը թվեր՝ մարելու մոտ կանթեղի մը վերջին ցուլին պէս: Իր երիտասարդությունը ու պատանությունը լեցնող է՝ ն կարևոր եղելություններուն հստակ վերհուշումը ուներ, որ կարծես իր հիմակվան կյանքին պարապությունը մոռցնելու կը ծառայեր այս պահուն:

Նախ՝ իր համեստ դաստիարակի սկզբնավորությունը, սկզբնավորություն, որ վերջ մըն է եղել միանգամայն, վասն զի երբեք այդ համեստութենեն թիզ մը վեր չէր կրցած ելլել, հազիվ ձեռքը մինչև բերանը հասցնելով. նույնիսկ հիմա, որ քսան տարվան ավազերեց մըն է ասիկա:

Շատ լավ կը հիշեր այն ատենի աղաները, ամիրաներ ամենքն ալ, մեծ մասը սարաֆներ, ոչ ույալ հարկավ, ոչ ալ կրթյալ մինչև անգամ, որոնց դիմացը փեշը փեշին բերելու ստիպված էր, ամեն վայրկյան: Բայց ատոր քով հատկությունները, որոնք վճռապէս պատկառանք կ'ազդեին և նժարը դեպի համակրության կողմը կ'իջեցնէին:

Անոնցմէ մեկուն մանավանդ՝ Մեղրոսյան Մկրտիչ աղային, որ ճիշտ այդ եկեղեցին կառուցած էր իր ծախքովը՝ դեմքը աչքին առջևն էր, նիհար, բարձրահասակ, երերացող քավածքով մարդ մը, որ սրտմտության մը վայրկյանին դպրոցեն վոնտեր էր զինքը: Պետրոս պատվելին, այս էր իր աշխարհականի անունը, տուն դարձեր էր այն իրիկուն, ամոթեն ու դողեն գունատած: Իզուր իր հեք

կինը, իր գավակները միացեր էին մխիթարելու համար զինքը ու չզգացնելու աղետին մեծությունը: Հազիվ ամիս մը կար ավագ օրերուն, ու հեռվէն գալուստը գատկական տոնին՝ հիմա այրացավեր այս ընտանիքին վրա ահավոր ու սպառնացող խոցոտումը մը պէս կը թվեր իր աչքի, ու չքավորության դատապարտված իր գոյության բոլոր դառնությունները երևան հանելու հատուկ դիտավորությամբ պատրաստված փորձություն մը:

Հաջորդ օրը դպրոց չկար. պզտիկ լաճերու անտանելի խաժամուժը իր գլուխը չցավցուց այլևս, բայց աղմուկին վարժությունը ուներ ու զրկանք մը եղավ ասիկա իրեն: Հետո ապրուստի ուրիշ միջոց մը գտնելէն հուսահատեցավ:

Ավագ շաբթուն քանի մը բարեկամներ եկան գտան զինքը. իր վիճակը հարցուցին. մեկը՝ խորհուրդ մը հղացավ. թե որ պատվելին խոնարհ, շատ խոնարհ լեզվով մը խնդրագիր մը ուղղեր աղային, կամ ինքը անձամբ անոր տունը երթար գործած պակասությանց ներում խնդրելու: Իսկույն համոզվեցավ ասոր ու գիշերը լուսցուց գրելով. սրբագրեց ու ավրեց իր աղերսագիրը: Առտուն նորէն չհավնեցավ իր ոճին. ո՛չ, գթություն հրավիրելու համար պետք եղած բառերը գտած չէր. ու թե որ մերժումի մը ենթարկվէր, երևակայեցեք անգամ մը, փճացում՝ իրեն և իրեններուն. գրավը՝ որ իր գրչին ծայրին կապված էր՝ ապշեցուցիչ համեմատություններ կառնէր: Նվագ տենդոտ ժամվան մը հետաձգեց այս անիծած թողութի գրությունը: Հանկարծ իրարանցում մը ելավ տանը մեջ, կինը, տղաքը դուռը վազեր էին: Աղան ինքն էր, որ սանդուխներէն վեր կ'ելլեր իր սովորական ծանր ու երերոցող քավածքովը. պատվելին վազեց, դիմավորեց. հավատա՛ր թե չհավատար տեսածին. ի՞նչ դիտավորությամբ եկած էր: Աղան հարցնելու ատեն չթողուց, քաշեց համբուրեց ու ճակտին տարավ հեք դաստիրակին վտիտ ու դողդոջուն ձեռքը:

- Պատվելի՛, ներե գործած հանցանքիս, ըսավ մեղմ ձայնով. - ասանկ բեռ մը սրտիս վրա՛ ասանկ օրերու մեջ չուզեցի պահել, շատ կ'աղաչեմ, որ ներես ինձի. որոշեցի որ ես քու ոտքդ գամ: Պատվելին հազիվ կրցավ ըսել.

- Ես խոնարհ ծառանիդ եմ միշտ. պակասությունը իմս էր:

- Այս ժամեն դպրոցը քուկդ է նորեն. գրագիրս քեզի հազար դրուշ պիտի բերե, որ գատկական ծախքերդ հոգաս. բայց կ'աղաչեմ, որ սրտիդ մեջ ինձի դեմ ո՞իս չպահես. հրաման տո՛ւր, որ երթամ հաղորդվիմ:

Ո՛ր իս չպահել, հրաման տալ, ինքը, որ պարզապէս աղային ոտքը ձեռքը համբուրելու անդիմադրելի փորձությունը ուներ միայն:

Երբոր Սեղբոսյան Մկրտիչ աղան մեռավ, ինքը քահանա ձեռնադրված էր արդեն:

Շա՛տ ասանկ մանրավեպեր գորս կրկին և կրկին կը պատմեր հարմար առիթներու մեջ, իրեն հատուկ զվարթ ոճով մը: Գեղացիները բոլորն ալ գիտէին Մկրտիչ ամիրային պատվելիին մինչև ոտքը գալը և ձեռքը պագնելը:

Գ

Թաղական Խորհուրդին մեջ կարևոր նիստ կար այն կիրակի առտուն. թաղականները ամենքը ներկա էին: Ցած ձայնով կատարված կարծիքի փոխանակության մը մեջ ատենապետը մեկ - երկու չըսավ. առաջարկությունը ընդունելու կողմը եղավ:

- Ես անկեղծ կերպով իմ կարծիքս գուրցեմ... ես ժամը թաղելու կողմն եմ. ասանկ ատեն մը հարյուր հիսուն ոսկի կարևոր գումար մըն է. զանգակատունը փլչելու վրա է. ուրիշ շատ մըն այլ նորոգություններ կան. այ՛ո, գումար մըն է, անկեղծությամբ ըսեմ: Միշտ անկեղծությամբ կը խոսեր այս մարդը. իր թաղականի ու հաշվի մարդու կրկին խղճմտանքը հաշտ էին իրարու հետ. իրոք այս

աղքատ ժամուն համար հարյուր հիսուն ոսկին շատ մը օգուտներ պիտի ընծայեր. մյուս կողմեն տարտամ ու խուլ բան մը իր ներսիդիեն կ'ըսեր, որ ինքն ալ իր կարգին օր մը պզտիկ գումարով մը ժամու մը մեջ պիտի կրնար թաղվիլ. ինչ ու չէ. մեծ ճարտարարվեստը ամեն բան արժանացուցած էր այս դարուն մեջ. եկեղեցին ալ պատվո և անմահության գիները իջեցնելու էր: Մեռելին տերերը Խորհրդարանին մեջ պատվո տեղը բազմեր էին: Թաղական մը ննջեցյալին ժամու մեջ թաղվելուն դեմ առարկություն ըրավ. ասիկա փորձ խանութպանի հնարք մըն էր. միտքը հիսուն ոսկի մը էվել փրցնել էր միայն:

- Շիտակը ես ձեզի համակարծիք չեմ, ատենապետ էֆենտի. հանգուցյալը, աստված լուսավորե հոգին, աղեկ մարդ էր. մեռնող մարդուն վրա գեշ չգուրցվիր. բայց շատ թշնամիներ ուներ. թե որ զինքը եկեղեցվույն մեջ թաղենք, զմեզ իրավամբ պիտի քննադատեն. տված դրամն ալ շատ չնչին է. չարժեր:

Ատենադպիրը որ հեշտության կողմն էր միշտ, միջամտեց.

- Չարյուր ոսկի ևս տան և ամեն բան լմննա. ես պատասխանատվությունը վրաս կ'առնեմ: Կարծես ուսերը կը ծռեին այս բռնին ծանրությանը ներքև:

Ան ատեն բուն սակարկությունը սկսավ ալ. թեր ու դեմ ամեն փաստերը, առարկությունները մեջտեղ հանվեցան. մեռելին տերերն ալ բոլորովին անմիտ չէին, բաղդատություններ, հաշիվներ կ'ընեին, երեքի կանոնի վրա հիմնվելով:

- Ի՞նչ տվավ Նիկողոս էֆենտին մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար. եթե մայր եկեղեցվո մեջ թաղվելու համար հինգ հարյուր ոսկի տրվի, այս ձեր մոռցված մատուռի՞ն ինչ կ'իյնա. հիսուն ոսկին ալ շատ է:

Բայց թաղականները եկեղեցվո շահը դյուրավ լքող չէին. ուրիշ գենքերու դիմեցին իսկույն: Հանգուցյալին կյանքն ալ խոսքը մեջերնին՝ շատ մաքուր չէր. ու պատմությունները՝ անպատված ու վնասված կույսերու, ընդունված և չվերադարձված ավանդներու, սուտ երդումներու՝ դուրս թափվեցան: Ահագին դեզ մը կը բարձրանար հիմակ ու հագար տեսակ խարդախություններու աշտարակ մը կը սպառնար մինչև երկինքը հասնիլ:

Վեճը դառնացեր էր. հանուն կրոնքի ու բարոյականի պայքարը կը մղվեր, ու մեռելին տերերը հայտնի կերպով կ'ընկճվեին: Ու Խորհրդարանին մեջ, այս ութը - տասը մարդիկը հավաքված՝ մարդկության էն նվիրական սկըզբունքները կ'առնեին կը ծախեին, իրենց պահանջումներուն կը պատշաճեցնեին:

Մեռելին ազգականները, դրսեցի բոլորն ալ, ի՞նչ ըսելիքնին չէին գիտեր, բայց նորեն պարտվելին չխոստովանեցան:

- Մենք ալ ննջեցյալը Պալըքը կը տանինք:

Ատենապետը դողաց. ասանկ հաճախորդ մը տասը տարին մեյ մը չիլնար:

- Կ'ուզե՞ք, որ անկեղծությամբ խոսիմ, գումարը ավելցնելու եք:

Իր սրտին խորեն հարյուր հիսուն ոսկին անգամ շատ կը գտներ. մտածեցեք որ օրին մեկը կարգը իր թաղումին պիտի գար ու հիմակուց սակագինը տոկալիք սահմանի մը մեջ պահել կը բաղձար:

Ատենադպիրը իր հաշտարարի դերը նոր զիջողությամբ մը վերսկսավ.

- Թող հիսուն ոսկի ավելի տան և խնդիրը փակվի:

- Երկ՞ու հարյուր ոսկի:

-Կ՝ընդունինք, բայց ֆրանսիական ոսկի պիտի տանք. դուք ալ մի՛ պնդեք. ժամանակ չկորսնցնենք. դեռ շատ մը ուրիշ կարգադրություններ ունինք. մահազոհները անգամ չենք տպեր: Թաղականները խորհեցան, որ թելը պիտի փրթեր. ճշտեցին սակայն, թյուրիմացություն չըլլալու համար, որ հուղարկավորության ծախքը այս գումարին մեջ չէր:

Պզտիկ դժվարություն մը, որ դյուրավ հարթվեցավ՝ բակին մեջ գերեզմանին տեղը որոշելու առթիվ ծագեցավ. եկեղեցվույն դրան քով չէր ըլլար. աջ կողմի պատուհանին ու պատին մեջտեղը առաջարկվեցավ. բայց այդ տեղը աչքի առջև չէր. Խորհրդարանին ձախ կողմին վրա հարմարեցան: Չնչին կետ մը մնացեր էր, գոր ննջեցյալին տերերը հարկ սեպեցին հիշեցնել և գոր թաղականները իբրև անվիճելի իրավունք մը ճանչցան անմիջապէս: Նորոգվելիք զանգակատան ճակատը հանգուցյալին անունը պիտի նշանակվեր վայելուչ հիշատակությամբ մը:

Երբոր ավագերեցը ներս մտավ, համաձայնությունը կատարյալ էր արդեն:

Դ

Տասը հարկ շենքի մը բոլոր բարձրութենէն վար իյնող մեկը այնչափ տակնուվրա չափտի ըլլար որչափ տեր Աբրահամ եղավ այս որոշումը իմանալուն:

Հոչակավոր ավագակը եկեղեցվո գրկին մեջ տեղավորվա՛ծ, դաշույն մը մխվածի պէս:

Չէր բավեր կենդանությանը մարդոց միշտ տրամադրելի հարգանքները ու պատիվները գնելը դրամով և այնքան ավելի անձգությամբ որքան անարժան էր անոնց: Մահվընէն ետքն ալ այս կողոպտված փառաբանություններուն մշտնջենավորումը ու նվիրագործումը աստուծմէ ծախու կ՝առնէր:

Երբոր ազգականները զացին, քահանան թաղականներուն հետ խոսելու ատեն գտավ:

- Կ՝աղաչեմ, էֆենտիներ, այս բանը մի՛ ընէք, մեր ս. եկեղեցին մի՛ պղծեք:

Հեզ ու աղաչավոր ձայնով կ՝ըներ իր խնդիրքը:

Իրեն համար եկեղեցին՝ որևէ շենք մը չէր քարով ու կիրով շինված. եթէ լեզու բերան չունէր, հոգի ու սիրտ մը կը կրէր միշտ. իր ծոցը նվիրական էր ու մուտքը հոն՝ անոնց միայն վերապահված, որ անոր կսկիծները ու սուգերը կը զգան: Ի՞նչ կը փնտրէր այս ննջեցյալը այդտեղ և ի՞նչ կը հասկընար ատկէ. ասկէ ավելի մեծ լլկում մը իր վճիտ ու նրբությանց անգիտակ խղճմտանքին առջև չէր կրնար պատկերանալ:

- Ի՞նչ ծառայություն ըրած է այս մարդը մեր եկեղեցվույն. քիչ մը դրամ առաջարկված է. բայց այս դրամը տվողը անգամ ինքը չէ. ժառանգորդներն են, որ ստակ մը տալով իրենց ննջեցյալը հոս թաղել կը պահանջեն: Արժանիքի խնդիր մը կա հոս. գոնէ իր անհատական կյանքը անբասի ր ըլլար. ինձի չիյնար վճիռ արձակել. աստված է դատավորը. բայց վերջապէս մաքուր անուն մը չէ ձգած այս մարդը. ի՞նչ կըսէք, էֆենտիներ:

Ի՞նչ ըսեին: Ավագերեցը անհրավ չէր բոլորովին. բայց եկեղեցին միայն աղոթքով չապրիր. շենքը նորոգության կարոտ էր և զանգակատունը փլչելու վրա էր:

Մեծ փաստն էր ասիկա:

Տէր Աբրահամ չհուսահատեցավ. եկեղեցին իրն էր... մինչև հետին շունչը պիտի պաշտպանէր զայն: Սև թիպեթե հովհանոցը ձեռքը նավամատույց իջավ ու շոգենավ նստավ քարոզիչ եպիսկոպոսին քով երթալու համար:

Սրբազանը Գուզկունճուք գացեր էր քանի մը օր, իր քրոջը տունը: Ուսյալ եկեղեցական մըն էր, փորձառությունով լեցուն, համոզված, որ միմիայն ավետարանական ճշմարտություններով չի շարժիր աշխարհը: Իր կյանքն անգամ ասոր ապացույցն էր. տարիներ գավառները թափառելէ վերջը իր հոտին ետևէն, խանգարված առողջությունը կազդուրելու համար Պոլիս եկեր անկյուն մը նետվեր էր ահավասիկ. ու պարտասոււմը կը զգար՝ հիմա որ հանգստության մեջ էր այլևս: Իր երիտասարդ վարդապետի օրերէն մնացած ակնկալությունները ու թոյնները փճացեր էին, ու կյանքի շփումէն՝ իր բոլոր մտավորական զարգացումը սկեպտիկ փիլիսոփայության մը վերածված էր, խավը թափած հագուստի մը պէս:

Փոքրիկ սենյակի մեջ Հավատքն ու Թերահավատությունը դեմ առ դեմ կը ճակատէին այս վայրկյանիս:

- Բոլոր ըսածներդ կը հասկանամ, տե՛ր Աբրահամ, բոլոր հոգվովս կը հասկնամ ըսածներդ. բայց մտածենք միասին անգամ մը. այս մարդը կապակցություն ունի մեր շատ մը հարուստներուն հետ. զինքը վտարելը՝ ամենուն դեմ թշնամական փորձի մը պէս մեկնություններու տեղի պիտի տա. այս կետն ալ աչքի առջևէն չհեռացնենք:

Ու տեսնելով որ ավագերեցը անդրդվելի կը մնա՝

- Ասով նպատակս նորէն մեր ս. եկեղեցվոյն ծառայել է. արդէն ամենքը անտարբեր են եկեղեցականության հանդէպ. քիչ մը վերջը հայտնի հակառակության պիտի դառնան. ու երբ եկեղեցականությունը փճանա՝ կրնա՞ եկեղեցին կանգուն մնալ:

- Եկեղեցին հավատացյալներով միայն կանգուն կրնա մնալ. թե որ հավատացյալները պակսին, արդէն իսկ եկեղեցին ինկած կ'ըլլա:

- Այս ըսածդ աստվածաբանություն է, բայց իրողությունը տարբեր է. կրոնական համոզումները տագնապալից վիճակ մը ունին այս դարուս մեջ. զանոնք շատ առաջ վարելը նոր վրդովումներու տեղի կրնա տալ. խուսափինք ասկէ, տե՛ր Աբրահամ, խուսափինք: Պատմությունը կը հայտնէ, որ ամեն հասարակության մեջ դասակարգի զանազանություններ միշտ գոյություն ունեցած են և ասկէ վերջն ալ պիտի մնան: Մեր հասարակության մեջ ունևորը զատ դասակարգ մը կազմած է և պիտի կազմէ, այն ալ մեր հոտին մեկ մասն է, և էն կարևոր մասը, զայն ալ սիրաշահինք, ի՞նչ կ'ըսես:

Դադարե մը վերջ ուր սրբազանը իր խահվէն խմեց լմնցուց՝

- Նորէն եկեղեցվո սրբությունը պիտի առարկես, ննջեցյալին ալ ծանոթ կյանքը պիտի հիշեցնես հարկա՛վ. բայց գերեզմանատունն ալ եկեղեցվո մաս չէ՞ միթէ. երբ մեկը անարժան է ժամուն բակին մեջ թաղվելու, պէտք է ուրեմն գերեզմանատունն ալ մերժել զինքը. կը տեսնես թե ո՞ր կը հանգի քու պահանջումդ՝ եթէ տրամաբանենք:

Ու տրամաբանեց այսպէս, իր շուրջը մեծ վեճ մը, աղմուկ մը չհարուցանելու գաղափարէն մղված քիչ մը, ու քիչ մըն ալ իր դրական մարդու հայացքովը տարբերությունը մը չգտնելով ժամին բակին և գերեզմանատան հողին մեջ: Եվ գավառական կյանքին քաղված պզտիկ պատմություններով համեմեց իր տեսությունները, միշտ անհամաձայնության դուռ չբանալու հայտնի ճիգով:

Ավագերեցը սանդուխներուն կեսը իջած էր ու սրբազանի ձայնը դեռ ետևէն կու գար.

- Սիրաշահինք:

Ե

Թաղեցին մարդը շքեղ թաղումով: Հապճեպով նորոզված զանգակատունին ճակատը անոր անունը սրտառուչ տողերով արձանագրվեցավ, զոր մտնողը դուռնէն ներս իսկույն կը տեսնէ. «Նորոզեցավ զանգակատունս արյամբ բարերար...»:

Մարմարե գանգված մը այս մարդը ծածկող փոսին վրա կը բարձրանա, իր պաղ ցոլացումը պտտցնելով պզտիկ շրջափակին մեջ ու բարեպաշտներուն ուշադրությունը հայցելով կարծես:

Տարին մէջ մըն ալ հոգեհանգիստի պաշտոն կը մատուցվի մեծ հանդիսավորությամբ: Այդ օրը տոնի օրվան պէս բան մը կ'ըլլա. ազգականները կու գան նորեն, ամենքն ալ տիրոջ ձևերով ու աղքատներուն հաց ու դրամ բաշխել կուտան. և հաջորդ առտուն կանուխ լրագիրները կը հաղորդեն մանրամասնությունները, փղձկելով այս մարդոց մեծ վայելուչ բարեպաշտության վրա:

Միայն տեր Աբրահամ կը պահէ իր շվարումը, քիչ մը ավելի ուտերը կքած, քիչ մը ավելի համր քայլերով կը քալէ փողոցը, ավելի ուժով կոթնած իր մշտենջենական հովանոցին՝ կարծես գլուխը վեր չառնելու ու մարդոց երեսը չնայելու մտադրությամբ: Ուշ կուգա առտուները եկեղեցին ու այնպէս մը կ'ընէ, որ չտեսնէ անբարտավան քարէ շիրիմը, որ կը խրոխտա և զանգակատունին ճակատը փալփող ոսկի տառերը:

Քիչ ետքը անանուն հիվանդություն մը, որ հյուծում մըն էր ավելի, քան թէ մարմնավոր ախտ մը, անկողին ձգեց զինքը:

Ավագերեցը մինչև իր վերջին ժամը ալ եկեղեցին ոտք չկոխեց:

Սահկա իր ցավը ու սփոփանքը եղավ միանգամայն:

1908թ.

ՃՈԿՈ

Ա

-Ճոկո. ինչո՞ւ համար Ճոկո. իմ անունս Մարգիս Ուղուրյան է. կարելի չէ ինձի, որքան ալ մեծ ըլլա ձեզի հաճելի ըլլալու փափագս, այդ անունը ձգէ. հորս, Կարապետ Ուղուրյանի, հարուստ վաճառականին զավակն եմ և չեմ կրնար վերջին պահուն անոր զավակը ըլլալէ դադրիլ. մանավանդ թէ մեծ ժառանգության մը ակնկալությունը ունիմ:

«Ի՞նչ պետք ունիք այդպէս ուշադիր նայելու երեսս և զիս շիկնեցնելու. այդ՝, շիկնեցնելու, վասն զի այդ գեղեցիկ կապույտ աչքերուն առջև անսովոր ջերմություն մը կզգամ այտերուս վրա, մի՛ խնդաք, կ'աղաչեմ. շա՛տ ծաղրելի եմ արդյոք ձեր աչքին: Ճոկո, դարձյա՛լ»:

- Միշտ,- ըսավ աղջիկը, ժպտելով:

- Կ'երևա թէ կատակը կսիրեք. ձեզ նեղացնել չեմ ուզեր, դրե՛ք ինչ անուն որ կ'ուզեք ինձի. Կբավէ, որ այդ անուշ նայվածքնիդ չհեռացնեք ինձմէ:

- Ճոկոն, Ճոկոն է,- կըսեր աղջիկը, ինքնիրեն խոսելով:

Բ

Ճերմկոտիկ, վարդի թերթին վրա փակած շուշանի մը ճերմկությամբ, նրբահասակ աղջիկ մըն էր. մագերը իրենց անսովոր ու ծայրահեղ դեղինի մը սաստկությանը մեջ, զլխուն վրա ամփոփված, ինքն իր վրա գալարված ոսկեծուլ օձի մը մորթին շլացումը կուտային. այդ ոսկիի դեղինը կը շարունակվեր դեմքին վրա, կը ցանցնվեր հոն ալ:

Աչքին կապույտը այն կապույտն էր, որ անուն չունի, հալած, մարած լրջություն մը խորունկ, թափանցիկ ու վճիտ խավերով: Նիհար, նրբավարտ մատներեն, որ դաշնակի ձայնաշարին իշխելու կոչումը կը հայտնեն, դաստակը մտոտ՝ հետզհետե գիրնալով լեցուն ու հիանալի գիծով մը ուսին կը միանար:

Մոտայի ծովեզերքին վրա չորցած տերևներն ու գոսացած ոստերն ձևացած հովանիի մը տակ հավաքված աղջիկներեն մեկն էր աս, որոնց մեջեն ծանոթ մը կանչեր էր Մարգիս Ուղուրյանը, երբ կը անցներ քովերնուն:

Այդ կատակասերներեն՝ ամենն լրջախոհը կթվեր այս գեղուհին, որ զինքը կը դիտեր հիմա, իբրև թե մտացածին բաղդատություն մը ըներ իրեն ու բացակա մեկու մը մեջ, ու հանկարծ գոչեր էր երեսն ի վեր, համարձակ, առանց քաշվելու առաջին տեսակցության պարտք դրած զգուշութենն:

- Ա՛հ, ճոկոն է, ճոկոն է, կ'ըսեմ ձեզի:

Մյուսները համակարծիք կթվեին իրեն. այո՛, ճիշտ ան էր. ի՞նչպես խորհած չէին մինչև հիմա. թե որ միտքերնին գար, շատոնց Մարգիսը ճանչցուցած պիտի ըլլային իրենց բարեկամուհիին:

Գարեջուրի գավաթներուն շուրջը կը խոսեին այսպես, խնդալով այս գյուտին վրա, թող չտալով որ երիտասարդը հեռանա.

- Կեցի՛ր, ճոկո:

Գ

- Չեք գիտեր որքա՛ն կը սիրեմ ձեզի հետ տեսնվիլ,- կ'ըսեր աղջիկը, երբ օր մը նորեն պատահեցան իրարու.- ինչո՞ւ չեք անցնիր երբեմն մեր տանը առջևն. եթե պատեհություն չունիմ խոսերու հետերնիդ, գոնե հեռվեն տեսնեմ ձեզ: Գիտեմ, ճամփանիդ պիտի երկարի քիչ մը, բայց չե՞ք ուզեր հաճույք մը պատճառել ինձի, զիս երջանիկ ընել գրեթե:

Մարգիս Ուղուրյանը կը շվարեր. իրա՞վ. ո՞ր կե կու գար իրեն այս անակնունելի համակրությունը, ինքը՝ կյանքը տալու պատրաստ էր այս աղջիկին, և ան էր ահա որ իրմե առաջ, մեկդի ընելով պայմանագրական վեհերոտության մը կանոնները, սիրտը կը բանար, միամիտ պարզությամբ, աստեն չձգելով իրեն հայտնելու, թե ինքն ալ խենթենալու չափ կը սիրեր այս աղջիկը:

Այդ օրը անձառ երանության օր մը եղավ երկուքին համար ալ: Բաժնվեցան, ակամա, նորեն իրար գտնելու առաջադրությամբ:

Զմայլած կ'երթար երիտասարդը, չհավատալով դեռ լսածին ու տեսածին, հուշիկ քայլերով կ'երթար, խիստ շարժում մը չընելու երկյուղով, վախնալով, որ վաղանցիկ երագի դյութական շենքը հանկարծ չքայքայի:

Դ

Այս աղջիկը ալ մտքի սնեռում մը եղավ իրեն. նորամուտ և անհրաժեշտ պայման մը իր գոյության մեջ. մինակը լուծեց ու վերլուծեց այս անակնկալ պարզը, այս մտերիմ ու բարի սիրտը՝ որ իրեն անձնատուր կըլլար: Ո՛չ, տեղ մը չէր գտած այն տրտում ու քաղցր նայվածքը, որ իրեն կ'ուղղեին ամեն հեղ, երբ մոտը ըլլար այս աղջկան, որ զինքը լուռ պաշտումի մը ակնածոտ գուրգուրանքովը կը շրջապատեր: Ինքը, որ ուրիշ ամեն տեղ ձեռներեց ու զբոսասեր մեկն էր, կը խոովեր այս աղջկան մտածած պահուն. անոր ոսկեգիսակ ու ծանրակիր մազերում արձակած շողերեն կը շլանար. մինչև այդ ժամուն մարդու չէր հարցներ աղջկան մը հետ խոսելու կերպը. և ահա իր համարձակությունը կը կորսընցներ հոս:

Այս սերը, տարօրինակ եղանակով մը սկսած, տանջանք մը կ'ըլլար, կը չարչարեր զինքը. Կը տառապեր, առանց պատճառը գիտնալու. մինչդեռ աղջիկը ավելի կը մոտենար իրեն, հեշտաբոց շունչովը, որ տաք ու վրդովիչ հովի մը պես կը գարներ երեսին ու քծնելով կ'ըսեր:

- Չխոսի՛ս, ճոկո:

Իրա՞վ, ինչո՞ւ չէր խոսեր. ինչո՞ւ հուսահատ մարդու ձևը կ'առներ, երբ ամեն ազատություն կը տրվեր. և ինքզինքը քաջալերելու համար Սարգիս մտքեն կը կրկներ անոր բառը.

- Չխոսի՞ս:

Ե

Իցիվ թե չխոսեր:

- Ոչ,- ըսավ աղջիկը,- մի՛ ըսեք որ կը սիրեք զիս, անխառն ուրախություն մը ձգեցեք ինձի. Կը խոստովանիմ, որ հիմար, անկարելի բան մըն է այն երագը, որ ձեր շնորհիվ զիս երջանիկ ըրավ. բայց մի՛ ավրեք զայն:

Ու տեսնելով, որ երիտասարդը կ'ընդմիջեր զինքը.

- Ճոկոն եք դուք, Ճոկոն մնացեք ինձի համար. ի՞նչ կ'ելլե ասկե. ձեր ծնողքին, ձեր սիրածներուն համար Սարգիսն եք միշտ. չի՞ բավեր ձեզի. բայց, ինձի համար, գոհացեք պաշտովելով. ու պաշտելու մի՛ ելլեք երբեք. ապա թե ոչ ամեն բան պիտի վերջանա մեր մեջ: Իմ աչքիս՝ անգիտակից ներկայացուցիչ մըն եք սիրո մը, զոր շատոնց կորսնցուցած եմ աշխարհիս վրա: Ձայներնիդ, նայվածքնիդ, քավվածքնիդ, ամեն բան իմ կորսնցուցած անձս կը հիշեցնե ինձի: Առջի վայրկյանեն, որ տեսա ձեզ, չկրցա ինքզինքս բռնել. առանց դարձվածքի ըսի, որ կը սիրեմ ձեզի: Դուք կուոք մըն եք, որ պաշտելի գաղափար մը կը պատկերացնեք. ու երբոր կենդանության նշան տաք, վար պիտի իյնաք ձեր պատվանդանեն. անմիտները միայն կը կարծեն, որ մարդիկ կուոքերուն նյութը պաշտած են ատենով. ես ալ ձեր անձին մեջ՝ անհավատալի սեպվելու չափ մեծ նմանություն մը, հիշատակ մը կը պաշտեմ. այդ պատրանքը չպիտի մնա, թե որ զիս սիրելու ըլլաք:

«Քերականություն կարդացեր եք, այնպես չէ՞. գիտե՞ք ինչ է անդեմ բայ մը. ճիշտ այդ բայն եք դուք. Ճոկո ըսի ձեզի. այսինքն մարդու մը անուն սովի, որ երբեք չսիրեց զիս, որուն սակայն ես որոշած եմ հավատարիմ մնալ»:

Գլխու շարժումով մը կը հաստատեր իր անդրդվելի կամքը:

Զ

Եվ այս չէ՞ միթե մեծ մասով բոլոր սերերու պատմությունն ալ. կը պատահի՞նք մեր դիմացինին անձին մեջ, իրոք այն մտացածին էակին, զոր սրտերնուս ու հոգիներնուս մեջ ստեղծած ենք. ո՞չ ապաքեն այդ երևակայական, այդ կատարյալ էակն է, զոր գտնել կը կարծենք, կը պաշտենք:

Ո՛չ. հափրացումները չպիտի գային երբեք, դառնությունները չպիտի խառնվեին մեր սիրույն, եթե ճշտիվ այն ըղձացված ու անկարելի կերպով կատարյալ արարածը ունենայինք դեմերնիս: Ամեն մարդ իր Ճոկոն, իր ստեղծած ու չգտածը կը սիրե միշտ, նույն իսկ ամենեն շատ պաշտել կարծած անձին վրա. ու ասոր համար է, որ, քիչ-քիչ մեր սխալը ճանչնալնուս հետ, վարագույրի մը բացվելուն պես՝ պատրանքը կփարատի տակավ, ամենեն զորավոր ու անխախտ կարծված սերեն հիշատակի փշրանքներ միայն ձգելով:

1893թ.

ՓՈԹՈՒՐԼԸՆ

Ա

Վերադարձին՝ մրցանակաբաշխութենեն – ո՞վ հնարեր է այս բարբարոս բառը – Զարուհի՝ երջանիկ, բայց քիչ մը հոգնած հանդեսին հուզումներեն, իր ոսկեգոծ գրքերուն ծրարը թնին տակ, դեղին մանառիկ

ու գառիվեր փողոցներեն կ'անցներ, տուններուն առջև նստած գուլպա հյուսող կիներուն, բոքիկ ոտքով հողին վրա փռչիներուն մեջ վազվզող, տապալտկող տղոց մեջեն, զինքը դիտող գեղջուկներուն նետելով հպարտությամբ ու քիչ մըն ալ արհամարհանքով լեցված նայվածքը:

Հաղթական վերադարձ մը իրեններուն քով. իրենց տնակը, վե՛րը, գեղին մեկ ծայրը, ա՛յնքան խարխուլ, ա՛յնքան հին տնակ, որ քովի տուններուն կոթնելուն համար միայն կարծես կանգուն Կը մնար:

Ինքը իր տասնըվեց տարիներու ծլումովը, իր կենսաբույր երիտասարդության բոլոր ճոխություններովը, այս մութ ու աղտոտ խրճիթին մեջ՝ աղբերու պարարտ բողբոջումովը ծաղկած վարդի մը տպավորությունը կձգեր:

Հոս, սակայն, իր շրջանավարտի բոլոր ցնծահույզ խնդությունը անտեղի կթվեր այս աղքատության հանդեպ:

Քիչ մը առաջ արտասանված ճառերեն, տնօրենին և հոգաբարձության իրեն շոյալած գովեստներեն ու ժողովրդին ծափահարություններեն, որ ամեն մեկ մրցանակի շնորհվելուն կը կրկնվեին, ամեն կերպ շնորհավորություններու, գրեթե խոստումներու եփներանգ ծաղկեփունջեն՝ ոչինչ կը մնար ահա իր ձեռքը, տանը սեմեն ներս ոտք կոխած վայրկյանեն:

Իր հիվանդ ու ցավագար մայրը անկողինն էր ու պզտիկ եղբորը, ցնցոտիներ հագած չորս տարու երեխայի մը, ճչելու, պոռալու ձայնը, որ փողոցին ծայրեն կը լսվեր, դժգոհության մշտնջենական աղաղակը, այս աղքատիկ տան ճշմարիտ ձայնը ըլլալ կը թվեր:

Պահ մը մորը անկողնին մոտ գնաց, ցուցնելու անոր իր առած մրցանակներուն շքեղ կազմվածքը, որ, հիվանդ կնոջմեն ավելի, գետինը տախտակին վրա մոռցած մանկիկին ուշադրությունը գրավեց իսկույն: Հետո, վեր ելավ իր փոքրիկ խցիկը, խնամքով գետեղելու, պահելու համար այս ամենը իր դասագրքերուն քով, որոնց՝ այնքան անձկությամբ սպասված վերջավորությունը կբերեր, սպասելով, որ լավագույն կյանքի մը սկզբնավորությունն ալ բերեր միասին:

Բ

Այդ կյանքը կը գուշակեր, կը տեսներ, գրեթե կը վայելեր կանխավ, իր երևակայությանը մեջ:

Կանխահաս զարգացումով մը՝ իր աճապարող իմացականությունը իր շուրջի իրական մթնոլորտեն շուտով դուրս հաներ էր զինքը: Ուսումնական աղջիկ մըն էր հիմա, լիովին իրագործելով փափագները իր մորը, Պուլտ մեջ երկար տարիներ ստնտվություն ու սպասավորություն ընող կին, որ իր կաթովը մեծցուցած օտար աղջիկներուն ուսումնական օրիորդներ դառնալը տեսնելով, իր աղջիկն ալ անոնց պես տեսնելու փառասիրությունը ու անձուկը ունեցեր էր: Չավկին քով դառնալուն և նույնիսկ դեռ չդարձած, որնէ ծախք ու գոհողություն չէր խնայեր անոր տալու այն կրթությունը, որ գեղին մեջ էն հարուստի զավակը կրնար ձեռք բերել: Պուլտ հայ հանրմներու կենցաղին վրա՝ հիանալի բաներ պատմած էր իր աղջկան, այնչափ՝ որ ճոխություններու, վայելքներու առասպելախառն ավանդություններով լեցուցեր էր անոր հոգին: Չարուկ՝ իր պզտիկ դասընկերներուն մեջ՝ բան գիտցողն էր ամեն ատեն, վճիռ արձակելու կարողը, որուն ետին իր Պուլիս ապրած մորը հեղինակությունը կար:

Դպրոցին մեջ՝ Չարուհին պսակեր էր իր վրա դրված բոլոր ակնկալությունները, ամեն տարի, ինչպես այս վերջին տարին ալ, առաջին կը հանդիսանար քննություններուն մեջ, ծափերով ողջունված ու չորպաճիներու աղջիկներեն ավելի փառավորված:

Եվ մայր ու աղջիկ, միևնույն լոխն ու թաքուն համաձայնությամբ, գեղջուկ կյանքե վեր աստիճանի մը հասնելու տենչանքը կը սնցուցանեին իրենց սրտին մեջ: Վարժարանի մեջ, իր Պուլսեցի վարժուհին՝ կատարելագործյալ կնոջ տիպար մը Չարուկին աչքին՝ մնացածը ամբողջացուց: Մայրքաղաքեն հեռանալու համար, անկյալ հրեշտակի մը ձևերը ուներ այս կինը և գեղացի աղջիկներուն քով ապրելու, անոնց բան սովորցնելու պարտականությունը՝ պատիժ մը կրելու պես ի գործ կոներ: Պուլիսը, իր Պուլիսը հիշելու առիթը չէր փախցներ. Գերագույն բաղդատության եզրը որուն տակ՝ բոլոր գեղը գեղացին ու գեղին դպրոցը կ'ընկճեր, կը փճացներ:

Զարուկ, երբոր բարձրագույն կարգը անցավ, ընկերուհի մը եղավ անոր, այնքան ավելի մտերիմ, որքան միննույն խուլ տրտունջը կար երկուքին ալ սրտին մեջ:

Ընթերցանությունն ալ եկավ իր բաժինը բերելու այս մատաղ հոգին խռովեցնող հովերուն մեջ, և դպրոցական վերջին տարին, երազամոլ տարին մը եղավ, չքնաղ ու անդարձ տարին, որուն մեջ քաղքենի կյանքը, իր բոլոր չնչին մանրամասնություններովը, անմիտ կարգ ու սարքովը, այլազանությամբը, վարքերու արտոնյալ ազատությամբը՝ գունագեղ երանգներու ծիրանի գոտիի մը պէս իր գեղացիի նսեմ մթնոլորտին վրա կը գծագրվեր ամեն վայրկյան:

Գ

Առտուն կանուխ աղբուրին քով հավաքված էին մահալեին աղջիկները, կիները, մեյ մեկ դույլ, մեյ մեկ պարխաճ ձեռքերնին, կանուխ-կանուխ սկսելով իրենց տնեցի աշխատավորի միօրինակ վաստակը ու բամբասանքը:

Աղբուրը ամեն անցած դարձածի, ամեն գայթակղությանց արձագանքի կեղրոնավայրն էր, թելեֆոնի ընդունարանի մը պէս, ուրկէ լուրը իսկույն կտարածվեր գեղին մեջ հազար ու մեկ բերաններով: Բարևներեն, առաջ անցնելու պզտիկ վեճերեն ետքը, Իսկուհին, ամենեն հետաքրքիր ու լավատեղյակ կինը բոլոր գեղին, օրվան նոր լուրը հաղորդեց ներկաներուն.

- Գիտե՞ք, աղջիկներ, Օհանճանը Զարուկը ուզեր է:

- Օհանճա՞նը:

Չհավտալու, զարմանալու պզտիկ մրմունջ մը՝ որուն վրա նախանձի պզտիկ հով մը կթռչտեր՝ հանդարտ ծովի մը մակերևույթը փոթփոթող թեթև քամիի մը հպումին պէս:

Օհանճանը՝ առույգ ու կորովի կտրիճ մը, որուն վրա էին կարգելու աղջիկ ունեցող բոլոր մայրերու աչքերը: Ապայե փոթուրովը, որ իր ջղուտ՝ բայց աղվոր կնկան մը նախանձը շարժելու չափ բարեձև սրունքնին բումբը կգրկեր, չեփկենեն դուրս պտռթկացող լանջքին տոկուն կամարովը, իրեն պէս բարձրահասակ մարդոց հատուկ քավածքին պզտիկ երերումովը, որ պչրանքի պէս բան մը կավելցներ առնական հրապույրին վրա, իրոք աղվոր տղա մըն էր անիկա, որուն յազմայով փաթթած ծուռ ֆեսին երկար ծուպը ուսը կծեծեր: Իր նորաբույս ու նուրբ պեխին ոլորքը, առանց ուզելու շատ մը սիրտեր էրած ու մրկած էր:

Ասոնց բոլորին վրա գույգ մը եզի ու աղվոր արտի տեր, պարզ ռենձպերությամբ առաջ եկած, բանվորության մաքուր ու թարմ հոտը, պարզությունը, քիչ մըն ալ ռամկությունը պահելով իր վրա և հպարտանալով այդ ռամկությունովը, որ կվայլեր իրեն:

Եվ սակայն գացեր եկեր գիտնական աղջիկ մը իրեն կին առնելու որոշում տվեր էր ահա. տարօրինակ ամուսնության գաղափար, որ իր մտքին մեջ մտեր ու իր կամքին հակառակ հետզհետե գամվեր ու հաստատվեր էր հոն, Տյունային խոսքին համեմատ, այնքան ավելի խոր՝ որքան զարկեր էր այդ գաղափարին վրա:

Պզտիկ մը վերլուծելով՝ գեղին էն ուսյալ աղջիկը, ինքը ռամիկ ու անուս մարդ, իրեն կին առնելու փառասիրութենեն ավելի՝ ճշմարիտ ու հիմնական համակրություն մը այս ընտրությունը թելադրած էր իրեն, և աղքատ աղջիկ մը չքավորութենե ազատելու համեստ, բայց անդորր կենցաղ մը անոր ընծայելու ներքին գոհունակությունը ավելցրած էր այդ համակրության վրա: Ու այս բոլոր մտածումներով առաջնորդված՝ Օհանճան, իր մորը խուլ ընդդիմությանը հակառակ, Զարուկը ուզելու էլեր էր օրին մեկը, անոր շրջանավարտ ըլլալեն վեց ամիս չանցած:

Այս բախտը, որովհետև իրոք բախտ մըն էր ասիկա, աղբուրին քովը հավաքված կիներուն միաձայն կարծիքին նայելով, միայն Զարուկին աչքին չերևաց սակայն, իր գիտնական աղջիկի երազներեն ռամիկ զարթում մըն էր ասիկա, ջուր կրող, լաթ լվացող աղջիկներուն սովորական ու գոեհիկ ամուսնությունը՝ հողագործի մը հետ, անոր կոպիտ ու դժնդակ ապրուստին մշտնջենական մասնակցությունը. հերկելու, ցանելու, քաղելու սահմանված գործունեություն մը՝ ցորենի, հարդի, աղբի կապված երիտասարդության մը հետ. ահա բոլոր ստուգությունը, որ այս ամուսնությունը իրեն

կը խոստանար: Ու մարդ մը դեմը՝ որ իր աղվոր երիտասարդի բոլոր հրապույրները կը կորսցնէր գեղացիի անշնորհ հագուստներովը:

Զարուկ լավագույն սեպեց իր աղքատությանը մեջ մնալ, քան թե այս տղու հետ կարգվիլ: Իգուր ազգականներ մեջ մտան և ավագերեցը եկավ զինքը խոստովանեցնելու: Բան մը օգուտ չըրավ. աղջիկը անդրդվելի մնաց իր որոշումին վրա, միջնորդելու եկող մարդիկ մեկիկ-մեկիկ ելան գացին. ծեր հորաքույր մը մնաց հոն, համառելով Զարուկը համոզելու, գեթ անոր մերժումին պատճառը հասկնալու համար:

- Աղջիկս, ինչո՞ւ չես ուզեր Օհանճանը:

- Ես փոթորիլը մարդու հետ չեմ կարգվիր,- պատասխանեց Զարուկ:

Դ

Իրոք փոթորի չունէր ան տղան, որուն հետ տարի մը վերջը Զարուկ ամուսնացավ: Պոլիսէն եկեր ինկեր էր այդ գյուղը. չեմ գիտեր ի՞նչ կերպով, ու ազդ վարժարանին մեջ տնօրէն-դասատուի պաշտոն մը կը վարէր քիչ մը ատենէ ի վեր:

Զարուկին աչքին՝ գիտության, ազնվության ու ճաշակի ներկայացուցիչն էր այդ ազագուն ու վտիտ երիտասարդը, որ պարծուկ աքաղաղի ու դեմինին զիջողություն ընող մարդու մը ձևերը ունէր գեղացիներուն մեջ:

Շինգ հարյուր դուրուշ էր իր ամսեկանը, որ գեղ տեղերու մեջ մեծ բան մըն է հարկավ, և որ, ամեն պարագայի մեջ, իր չնչին արժանիքէն շատ ավելի էր:

Իր կիսկատար, ամեն կերպով թերի ուսումը՝ կատարյալ իմաստակ մը մեր սոգես ուսուցիչներուն ճշմարիտ տիպարը ըրած էր զինքը:

Ավելցուր ասոր վրա պահանջկոտ մեծամտություն մը, ոչ մեկ բան քիթին չտանող մարդու բնավորությունը, ահա Զարուկին ընտրած ամուսինը, մայրաքաղաքէն եկած մեկը, որ օր մը զինքը հոն տանելու ամեն երաշխավորությունները կ'ընծայէր:

Արդարև այս էր իրենց խոսակցությանց մեջ հաճախող հանկերգը.

- Երբոր Պոլիս երթանք...

Անկեղծ էր այս մարդը, երբոր Զարուկին հետ մայրաքաղաք դառնալու ծրագիրը, գուցէ հազարերորդ անգամ ըլլալով, կը պարզէր անոր շլացած աչքին առջև: Քանի-քանի անգամ Պոլիսը նկարագրէր, բացատրէր էր:

Քանի մը տարի այս գեղին մեջ կենալէ ետքը, Պոլստ կարոտը ու անձուկը կը զօրանար այս դասատուի հոգիին մեջ, ու գեղին միօրինակ ու ընդարմացուցիչ կյանքովը ապրելու տեղ, մայրաքաղաքին մեջ անոթի տանջվիլը կը նախընտրէր:

Երբեմն իր երիտասարդ կնոջը կը նկարագրէր Վոսփորը, իր օձապտույտ գալարումներովը, երկու դիէն բարձրացող ապարարանքներու շքեղությանը մեջ. ու կը պարծենար ատով՝ իբրև թէ իրը ըլլային այդ բոլորը: Ու անսալով այր ու կին կը համաձայնէին, մոռանալով չնչին ամսականէ մը ձևացած ապրուստի մը բոլոր զրկանքները, միամիտ վստահությամբ մը հավատալով, որ Պոլիս ոտք կոխելուն՝ իսկույն ձեռքէ ձեռք պիտի քաշէին այս ուսուցիչը, ամսականները թափէին չորս դիէն, ըղձացված հանգիստը բերելով իրենց:

Ու առժամանակյա կայանքի համոզումով այս գեղին մեջ կեցեր էին, դիմումներ ընելով Պոլիս, հոն գործ ու պաշտոն ձեռք գցելու համար. ոչ ոք պատասխան կուտար իրենց, մանկավարժական տաղանդուն կոչում կ'ընէր. սկիզբները այս դժվարությունները չբավեցին անոնց երիտասարդի հուսալից կորովը փճացնելու. նոր նամականեր գրեցին գեղէն, ծանոթներու դիմումներ ըրին շարունակ:

Զարուկ տարի մը չանցած իր առջինեկը ունեցավ. հետո երկրորդ մը. և հիմա, միշտ շնորհալի կին, տնական սպասավորության տաժանքովը կը պաշարվէր հետզհետէ: Իր ոսկեզօծ երագները, խուսափող ստվերներու պէս, միշտ մոտ՝ բայց միշտ անմատչելի կը մնային:

Հինգ տարիէ ի վեր ամուսնացած էին, երբոր առաջնորդի, թաղականի, հոգաբարձուի կոնի մը, պարբերական կոնի վրա հասավ և իր էրիկը վարժարանէն ճամփեց:

Ուսուցիչը բացը մնաց. զինքը պաշտոնի կոչող հոգաբարձուներուն հակառակորդները գործի գլուխ անցեր էին: Ինքը, իր խրոխտ բավականությանը ապաստանած, չուզէր ասոր անոր դիմել աղաչել իր պաշտոնը վերստանալու համար: Զրկված, անիրավված դասատուի, ազգային աշխատավոր դերը ուզէր վարել, ապերախտ դեր, որ եթէ իր հպարտությունը կը զգվեր, բնավ դրական օգուտ մը չէր ընծայեր:

Հիմա փողոցները կը թափառէր, գեղջուկներուն դեմ իր արհամարհոտ պզտիկ ժպիտը շուրթին վրա, ուրիշ գործ մը գտնելու, հացի ստակ մը ճարելու մտմտուքը պահելով իր հոգվույն խորք:

Գեղէն ոչ ոք ձեռք երկարեց այս պոլսեցիին. նոր եկող տնօրէնը, վանեցի մը, անոր դեմ զինվեցավ, պարտված, նահանջած ոսոխ մը բոլորովին չքացնելու, ու ասոր անոր օգնությամբ՝ հարձակողական վերադարձ մը արգիլելու մտադրությամբ: Նոր տնօրէնին խոսքին նայելով՝ կը երևար թէ Զարուկին էրիկը բան մը չէր սորվեցուցեր իր խնամքին հանձնված աշակերտներուն:

- Ո՛չ տղոց միտքը, ո՛չ անոնց հոգին մշակեր է,- կ'ըսէր ան ամեն դեմը ելլողին:

Այս մարդը մանկավարժի հովեր ուներ, հոգեբանության վրա կը ճառէր, ու ապշած հոգաբարձուներուն երեսին՝ Ֆրեդայելի ու Փետտալոցցիի անունները կնետէր:

- Խեղճ տղոց բոլոր ժամանակը գուր տեղը վատնել տվեր է ձեր պոլսեցի ուսուցիչը. Երեխաներու հոգիին պետք է խոսիլ, փոխանակ չոր ու ցամաք կերպով կարգ մը անուններ բերնուց սորվեցնելու անոնց:

Այս հարձակումներուն տակ՝ ճամփված դասատուն անդարձ կորսված կը զգար ինքզինքը: Կուսակից չունէր, ինչ-որ հազվագյուտ բան մըն է գեղերուն մեջ. պարտքը մինչև վիզը ելած էր, ու հացի, չոր հացի կոնի վրա սկսէր՝ իր բոլոր զարհուրանքին տակ ընկճելով այս հեք ընտանիքը:

Նախ, իր ունեցած բառգիրքերը ծախէր էր. հետո կնոջը քանի մը գիրքերը, ոսկեգօծ մրցանակները, որոնք այս նեղության օրերուն մեջ միայն՝ իրենց պահված տեղէն դուրս ելեր էին, իրական ու շոշափելի օգուտ մը արտադրելու համար:

Ե

Երբոր, դատի մը առիթով, ես այդ կողմերը գացի ասկէ քանի մը տարի առաջ, դրացիներուն ողորմությունը միայն և կ'ապրեցներ այս ընտանիքը:

Դասատուն ծանր հիվանդ էր, գացի տեսնելու զինքը իր անկողնին մեջ: Երեսուն տարի չկար դեռ հեք տղան և սակայն մազերը ալևոր էին բոլոր: Աչքերը, որ ջերմէն կը փայլէին, փոսը ինկած էին. դիակի դեղնություն մը ծավալած էր իր խոռոչացած այտերուն վրա. դրան առջև՝ երկու տղաքը, պզտիկ շավարներ հագած, երկու պզտիկ փոթուրլըներ, կը խաղային իրենց տարիքին անգիտակից ու շքեղ անփութությամբը:

Մայրերնին՝ գույնը նետած պասմաե զրջագգեստի պես բան մը հագած էր. իր սև ու հին յազմաեին՝ որ այրիի մը երևույթը կուտար անոր՝ առատ մազերը կը թափէին դուրս ճակատին վրա ու կոնակէն մեջքը կը հասնէին:

Մաքուր հայերենով մը, որուն մեջ զիս զարմացնելու անմեղ պչրանքը զգացի, խոսեցավ հետս, իր էրկանը կարոտ վիճակը պարզեց, ամուսնացած օրէն օր մը դեռ հանգստի երեսը տեսած չըլլալը խոստովանեցավ:

Հիվանդությունը, հյուծախտ մը՝ սնունդի անբավականութենէն ու բարոյական հոգերէ առաջ եկած, օր օրի կը հալեցներ անոր տկար ուժերը ու դուրսով գուշակել կուտար վախճանը, որ մոտալուտ էր:

Իմ հոն երթալես ութ օր առաջ վերջը մեռավ անիկա, մահ մը, որ փրկություն մըն էր գրեթէ անտանելի թշվառութենէն մը. իր կարճատև կյանքին պէս աղքատիկ ու անշուք եղավ իր թաղումը. ես, մեկ երկու պոլսեցիներ, որ դիպվածով այդ կողմը կ'գտնվէինք, հուղարկավոր գացինք իրեն մինչև

գերեզմանատունը, որ անոնց տունեն հեռու ալ չէր: Գեղացիներեն հազից չորս հինգ հոգի, որոնց մեջ չորպաճիներեն մեկը, երիտասարդ մը, գոր ճանչցուցին ինծի. Օհանճան աղան:

Համեստ, գրեթե ամաչկոտ մեկը, որ իմ մոտս գտնվելուն, ինծի հետ խոսելու համարձակելուն համար կարծես թե ներում կը խնդրէ:

- Խապա մարդեր ենք մենք,- կ'ըսէ ինծի,- մեր ըրածին խոսածին մի՛ նայիք, մենք ուսումնական չենք. փոթուր կը հագնինք, եմենի ունինք ոտքերնիս:

Պակասություն մը խոստովանելէ ավելի, լուր բողոքի, գանգատի պես բան մը կա այս խոսքին մեջ, որ միտքս կը չարչարէ: Շուտով կը բարեկամանա հետս ու վերադարձին՝ ճամփունուս վրա իր գործատունը կը հրավիրէ, խոզակի գործատուն՝ թթենիի պարտեզներով շրջապատված՝ գոր հաջողությամբ կը բանեցնէ:

Մեկիկ-մեկիկ քովի արտերը, հողերը կը թվէ ինծի, անոնց բերքը, հասույթը կը բացատրէ, բոլոր իր սեփականությունը, որուն վրա արդար ու համարձակ հպարտությամբ մը կը պարծենա:

- Ես ռենչպերությունն առաջ եկած եմ:

Կը գովեմ իր հաջողությունը, այնքան սիրահոժար, որքան Օհանճան խոնարհ ու ստորին աստիճանն մը տակավ բարձրանալով ձեռք բերած էր զայն:

Իրիկվան, իր տունը ճաշի կը հրավիրէ զիս. կը մերժեմ, բայց անիկա կը թախանձէ ու օձիքս չի թողնուր. չեմ կրկար իր այսքան հյուրասիրությանը դեմ համառիլ. մանավանդ, որ պարզուկ, բայց ազնիվ սրտի տեր մեկը կ'երևա ինձ:

Տունը էն աղվորներեն մեկն է գեղին մեջ. ծովեզերքը տանող կառուղիին վրա կը նայի ու գեղեցիկ պարտեզի մը մեջ շինված է. ընդարձակ շենք մը, որուն մեջ իրմեն գատ մայրը կա միայն, դեռ կորովի կին մը, աշխատասեր ու խնայող հայուհիի տիպար մը:

- Բարի եկաք,- կ'ըսէ ինծի,- Օհանճան միսաֆիրը կը սիրէ, կը մեծարէ. բարի եկաք: Քիչ մը կը մտերմանամ հետը ու կը հարցնեմ թե ինչո՞ւ մինչև հիմա հարս մը չունի տանը մեջ:

- Օհանճանիս հարցո՞ւր,- կը պատասխանէ ինծի:

Բան մը չեմ հասկնար ասկէ. ուրիշ խոսքեր վրա կը բերեն. հին ու նոր պատմություններ կը պատմեն ինծի: Ճաշեն վերջը, դրացիներ կը հավաքվին ու մինչև գիշեր կը զբոսնունք: Գիշերը ես կը դառնամ այն տունը՝ ուր այս գյուղը անցուցած բոլոր միջոցիս հյուրընկալված եմ:

Հետևյալ առտուն այնտեղ պատմեցին ինծի Օհանճանին պատմությունը, իր մերժված սերը, մինչև հիմա ամուրի մնալուն գաղտնիքը:

Զ

Անցյալները սպասուհի մը եկավ մեզի այդ գեղեն. Իմ այցելութենես ի վեր երկու տարի անցած էր: Շատ մը հարց ու փորձեր արի իրեն: Ի՞նչ կ'ընեին գեղացիները, խոզակի շահ կը ձգե՞ր առաջվան պես. գեղին իմ ճանչցած անձե՞րն էին, Հաճի կարապետը, Օհանճան աղան, ուրիշները:

Այս վերջին անունին՝ սպասուհին ժպտեցավ.

- Օհանճան աղան կարգուկ է հիմա,- պատասխանեց ինծի,- որբևայրի առավ ամիս մը առաջ:

- Ի՞նչ, որբևայրի՞,- հարցուցի:

- Վարժապետին կնիկը, Զարուկը: Իր առջի ուզածը առավ. տեսա՞ր, էֆենտիս, խըսմեթը ինչ է՝ ան կըլլա:

Երկու բառով ամեն բան հասկցուց ինծի, ասիկա ամենուն գիտցածն էր գեղին մեջ:

- Առաջ՝ փոթուրլու ըլլալուն՝ չուզեց Օհանճան աղան անի՞ կա այլըման տելիխանը մըն էր, ըմա հիմակին պես հարուստ ալ չէր շտտակը: Աղջիկը կարդալ կիտեր, դպրոց գացեր ու կիտնական էր, չհավնեցավ անոր. առջի երիկը վարժապետ է. աղեկ օր մը չցուցուց կնկանը: Հիմա Օհանճան աղան առավ նորեն: Առաջ ալ աղվոր էր Զարուկը, չունևորութենեն չէր ցուցներ: Թե որ հիմա տեսնես, պոյ, պոս, ծովի պես մազեր, լուսնի պես երես մը հրեշտակ կըլմանի:

Ու բարոյականը հանելով այս բոլոր պատմությունը, իր պարզամիտ՝ բայց խելացի գեղջուկի բարոյականը

- Նայե, էֆենտիս, մեր գեղը Պոլիս չէ, հոն շավար կը հագնինք, մեր էրիկմարդիկ ալ փոթուր պիտի հագնին:

1900թ.

ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Ա

Տասներկու տարվան անջրպետ մը:

Ամենահիմար սիրո մը ամենառամիկ վախճանին վրայեն անցած տարիներ:

Ձատվիլ մը առանց կովի, առանց վեճի, առանց իրարու երեսի նետված ծանր խոսքերու, թունավոր նետերու նման գորս հեռացած փախած միջոցիդ կ'արձակես թշնամիին դեմ և որոնք անմիջապես մահ մը չեն տար դիմացինին, այլ մեղմ, գրեթե չնչին խայթվածքը մը, ասեղին ծայրը դպելու պես բան մը, որ սակայն ժամանակով՝ տարիներու ընթացքին մեջ՝ համրաբար իր դառնությունը, իր ցավը կը ծավալե բոլոր մարմնին վրա, ու անոր մնացորդ կյանքը, նույնիսկ էն անուշ անցյալը, մանավանդ թե այդ անցյալը կը ժահրոտե մշտնջենական թունավորումով մը, և հին սերը ատելության կը փոխե:

Ո՛չ, մերինը այդ անջատումներեն չեղավ:

Իր ընդոծին հպարտությունը և կնոջական բնագոյը, որ քիչ անգամ կը սխալի, գուշակել տված էին իրեն՝ պարապը, որ հետզհետե կը շինվեր, կը մեծնար, կը խորունկնար մեր սրտերուն մեջ. Խոնջենքը, որ կը ծանրանար վրաս, ափսոս, խոնջենքը իր զգվանքին, որ կ'ամչնամ ըսելու, իմ փոփոխամիտ երիտասարդի խառնվածքիս վրա՝ պատաստուկ բույսի մը հազիվ թե զգալի փաթեղվածքովը՝ շղթայի մը ծանրությունը կ'առներ:

Եվ առանց սպասելու, որ սնտոի կամ շինծու բարուրանքներով ձևացած հրաժեշտը իմ կողմես գա, ինքը քաշվեր հեռացեր էր, ձանձրություն տալ չսիրող մտերմի փափկանկատությամբ, որ իր դեմինը պարտավոր կը թողու անոր համար, որ «գիս մինակձգե» ըսելու ծանր հարկեն կ'ազատե զինքը. որ համբույրներով օծված ուխտերը, արցունքներով նվիրագործված առաջադրությունները, երդումներով տևականությունը երաշխավորված սեր մը դրժած ըլլալուդ ամոթը բացահայտ կերպով չի ծանրացներ վրադ: Ավելին կ'ընե. ինքը կը ստանձնե այդ մեղքը, առաջինը՝ ինքը քեզ թողած ըլլալու երևույթը առնելով:

Ու այնպես է Խղճմտանքը, անողորմելի ու անկաշառ Խղճմտանքը մարդուս, որ ան ալ՝ մարդոց պես՝ ի հարկին երևութական ու արտաքին ճշմարտությամբ կը բավականանա: Ան որ հանգիստ ու դադար չպիտի տար քեզի, եթե դուն նախ լքեիր սիրած աղջիկդ, հիմա անոր անձնվիրությունը չհասկնալ ձևացնելով՝ անմեղ կը հոչակե քեզ ու սրտիդ անդորրությունը կը վերադարձնե քեզի:

Ինքնախաբույթունն է այս, առանց որուն ապրիլը անհնար պիտի ըլլար գուցե:

Այս ազատագրությամբ երջանիկ եղեր էի սկիզբները՝ տարիքիս եսասեր անփորձությանը մեջ. վերջեն ինքզինքիս վերադարձիս՝ մինակ մնալուս՝ իր բոլոր անձնվիրությունը խոստովաներ ու վայելեր էի ուշ մնացող շնորհակալությամբ մը և կարծես հետադարձ սիրո վերսկսումով մը:

Այս էր անցյալը:

Ու հանկարծ դեմ առ դեմ գտնվելնիս կիրակի առտու մը Ալեմտաղիի փոքրիկ եկեղեցիին մեջ. անակնկալ ու բիրտ հանդիպումը, որ ո՛րևէ կանխապատրաստությամբ չէ մեղմացած, որուն մեջ երկու

կողմն ալ պատշաճ կեցվածք մը առնելու և իրենց հոգիին խոովքը գոնե սքողելու ժամանակ և միջոց չունին. այնպես, որ այն երկար տարիներու անջրպետը, որ մեզ զատած էր, ջնջվելով բոլորովին, մեր բաժնվելուն ճիշտ հաջորդ օրվան կը վերադարձնե մեզ:

Տպավորությունս այնքան սաստիկ է, որ իր կարգված ըլլալուն և քովը կեցող մարդուն, հավանականաբար, իր էրիկը ըլլալուն տարտամ գիտակցությունը միայն կ'արգիլէ զիս իր քովը փութալ վազելէ:

Բ

Դասեն՝ կը դիտեմ զինքը հետաքրքիր, ու քիչ մըն ալ. ինչո՞ւ պահեմ, անձգությամբ: Ինչ չորս քայլ միայն հեռու է, փողոսկրէ կողքով աղոթագիրքը ձեռքը, դեմքը այլայլած ու աչքը՝ իմինիս չհանդիպելու փախուստին մեջ՝ սեղանին ապավինած:

Իր գեղակառույց արձանի շոյված պարզները խաթարված չէին ամուսնանալովը. ընդհակառակը:

Նույն հասակյա կինն էր, աղջիկ ատենին վրա սոնքացած քիչ մը, իրավ է. բայց իր գորշ արդուզարդին ճարտարարվեստ վայելչությամբը, որ այս գյուղի ժամուն մեջ զարմանք կը հրավիրէ, պարտկելով, նույնիսկ շնորհալի ընծայելով իր մտտ կնկան թանձրությունը:

Աչվրները՝ ածուխի կոտրտուքի պես փայլուն ու պճլտացող սևություննին պահելով հանդերձ՝ առջի աչքերը չէին, միշտ խոլ խնդրով մը լեցուն աչքերը, այլ հանցավորի խոնարհ ու երկյուղաբեկ անձկությունը կը մատնէին:

Առաջին զգացումս վերլուծելով՝ խորունկ գոհունակությամբ մը կը լեցվի սիրտս: Վախցեր էի, որ ատենով, դյուրախաբ պատանիի անփորձությանս մեջ, անշնորհք էակի մը սիրտ տված ըլլամ. ինչ որ պիտի ամչցներ զիս այսօր, որ ճաշակիս ու ընտրությանս ազնվությանը կը վստահիմ: Մեկ նայվածքով կը համոզվիմ, որ այս վախը անտեղի է բոլորովին, թե որ այս վայրկյանին առջի անգամ ըլլալով հանդիպած ըլլայի իրեն, կը զգամ որ հիմա ալ բոլորանվեր պաշտումով մը պիտի պաշտեի զինքը:

Միակ վախը որ կա՝ այն է որ ինքը արժանի չգտնէ զիս իր սիրտյն. ժամանակէն առաջ ձերմկցող մագերես՝ հոգերով ու մտմտութեով բեռնավորված ճակտես՝ չճանչնա այն պատանի ու ամբարտավան գլուխը, զոր ծունկին վրա հանգչեցնելը կը սիրեր ատեն մը:

Ու կը խորհիմ, որ անտրտունջ, գրեթե ժպտելով բաժնվեր էր ինչ մինչև վերջին վայրկյանը անուշբերնելով զիս, իր սովորական զգվող, փայփայիչ անուններէն և ոչ մեկը զլանալով ինծի, «հոգի՛ ս» - ներ, «կյանքս» - ներ որոնցմով օրորեր, վարժեցուցեր էր զիս և ուրկէ վերջին պահուն զիս զրկել չուզէր բնավ, այն բժշկին պէս որ մոտալուտ վախճանին գիտակցությամբը ամեն ուզածը կը շնորհէ հիվանդին:

Մինչև վերջին օրերը իր կատակասեր ու զվարթ բնավորությունը պահեց. սաչափը միտքս է սակայն, որ երբեմն հանդիսավոր ձև մը կ'առնէր. իրիկունները՝ իրարմէ բաժնվելնուս՝ ձեռքը, որ իր գիծերուն անուշ նրբությամբը գլուխգործոց մըն էր, ինծի երկնցուցած պահուն, երդումի մը համար կարկառված կը թվէր՝ երդում, զոր շրթունքը չէին արտասաներ, այլ իր աչքերը կը գուրցէին ինծի իրենց մռայլամած երկինքի սովերներովը:

Երբեմն պզտիկ ակնարկություններ կընէր մեր հավանական բաժանումին:

- Ինծի նայե, Գրիգորս, - կ'ըսէր ինծի,- ամեն բան աշխարհիս մեջ հանգիստի, արձակուրդի պետք ունի. ծաղիկները իրենց փթթումովը կը հոգնին ու հաջորդ տարին կը ծլին մեյ մըն ալ: Մերն ալ

իր վաքանսը ի՞նչու չունենա. չա՛ր գավակս, մի՛ վախնար որ քու հարափոփոխ խառնվածքդ մեղադրեմ. քու սիրույդ սպառումը իր ուժգնութենեն, չափազանց վատնումեն կու գա. թե որ սա մեր միասին անցուցած երկու տարվան մեջ շատ չսիրեիր զիս՝ չպիտի պաղեիր հիմա ինե, քու արդարացումդ նույնիսկ հանցանքիդ մեջն է. այն բանը, գոր ուրիշ կին մը իրեն պատկերություն պիտի սեպեր, ես ինձի պարծանք կը համարիմ. հիմա ինե փախչիլ ուզելդ զիս շատ սիրած ըլլալուդ ապացույցն է:

Ներսես՝ բոլոր սրտովս իրավունք տալով իրեն՝ դյուրաշուրթն կեղծավորությամբ կը բողոքեի այս խոսքերուն դեմ.

- Խե՞նթ ես, Մաքրիկ, կրնա՞մ քենե անցնիլ:

Երկու օր վերջը, ուշադիր նայելով աչքիս մեջը, հոգիիս խորը կարդալու ջանքով մը, երբոր ես իր քովը ծունկ չոքած իր փայփայանքներուն անձնատուր կեցե ի էի, կը հարցնեիր.

- Ի՞նչ կ'ընես, հոգի՛ս, թե որ գալ շաբթու հանկարծ ելլեմ մեկու մը հետ կարգվիմ:

Ես, կեղծ վրդովումով մը, գոր խորամանկություն կը կարծեի, կը պատասխանեի իրեն.

- Դուն ատանկ բան չես ընէր:

- Շատ աղեկ ալ կ'ընեմ, գիտեմ, որ ատով իմ սիրույս բոլոր խոնջենքեն կը փրկեմ քեզ, գիտեմ, որ մոմ կը վառես եկեղեցին՝ իմ ամուսնանալս իմանալուդ, չէ՞. մանավանդ որ թե որ ամուսնանամ ալ, դարձյալ պիտի սիրեմ քեզ, հիմակուց գիտցած ըլլաս:

Եվ վախնալով, որ բոլորովին չհավատամ իր ըսածին, մեկդի ընելով իր լուրջ ձևերը, սինեմաթոկրաֆի պատկեր մը փոխելու պես փոխելով իսկույն տեսարանը, քահքահով կը խնդար վրաս, ու ապտակելով երեսս՝

- Չէ՛, անառակ մանչս, դող մ'ելլեր, էն հարուստ վաճառականն ալ թե որ զիս ուզելու ելլե, նորեն չեմ առներ զինքը:

Գ

Ատկե երեք օր վերջն էր, որ ամուսնացավ. մանրերկրորդի մը մեջ վճռված կատարված ամուսնությունն՝ րոպեական լուսանկարի մը պես:

Անձնասպաններ կան, որոնց անակնկալ մահվան լուրը քեզ ապշեցնելուն հետ միտքդ կը ձգե քանի մը օր առաջ այդ մեռնողին խոսքերը, որոնք զուրցված պահուն՝ անիմաստ ու անհասկերնալի երևցեր էին. արտասավոր շարժուձևերը, որոնք զարմացուցեր էին քեզ և որոնք հիմա՝ այդ մահվան քովը բերվելով՝ իրենց ահավոր մեկնությունը կը ստանան. և կը զարմանաս, որ ան ատեն՝ այդ խոսքերը լսելուդ փույթ չունեցար զանոնք վերլուծելու. «հիմար խոսքեր» ըսիր ու անցար. սպրդեցան գացին անոնք առանց սթափեցնելու, և հիմա, խղճմտանքդ կը տանջե քեզ. թե որ ժամանակին գուշակեիր այդ անիմաստ թվող խոսքերուն, տարօրինակ երևցող ընթացքին բուն նշանակությունը, պիտի հաջողեիր թերևս այդ հուսահատը իր կտրուկ վճիռեն ետ դարձնելու:

Այսպես ալ եղավ Մաքրիկեն գատվելուս. իր վերջին խոսքերուն միտքը անոր ամուսնության լուրը առած ժամուս հասկցա, մութ սենյակի մեջ մտցված պայծառ լույսի մը պես, որուն շնորհիվ որոշ կերպով կը զանազանես հող շարված առարկաները:

Անոր խրոխտ նկարագիրը այն ատեն միայն կատարյալ կերպով ճանչցա, երբոր շատ ուշ էր արդեն կրկին իր սիրույն կոչում ընելու: Սուտ զուրցած կ'ըլլամ, թե որ այս լուրը ինձի ուրախություն պատճառեց ըսեմ. այս բաժանումը, որուն բոլոր հոգիովս կը բաղձայի, զրկանք մը կ'ըլլար ինձի հիմա՝ որ եղած լնցած բան մըն էր. Մաքրիկին շնորհալի դեմքը, մտքի ու մարմնի բոլոր ձիրքերը աչքիս

առջևն անդին չէին երթար. անոր քով պզտիկ մնացած ըլլալու տարտամ տպավորություն մըն ալ կ'ավելնար վիրավորված անձնասիրությանս վրա:

Իրոք այսքան դյուրավ ձգվելիք բաժնվելիք մեկն էի ես, ես որ անոր հավերժական սեր մը ազդած ըլլալու ունայնամտությունը ունեի: Ոչ իսկ բացատրություն մը, մնաս բարով մը, բառ մը ինձի: Դանակի հատու հարված մը երկու տարվան սիրո հյուսվածքին վրան, և ուրիշ ոչինչ:

Հաջորդ օրը, երբ իր Մանչեսթըր մեկնիլը իմացա երկանը հետ, որ հոն հաստատված մեկն էր.

- Երթաս բարով, ըսի մտքովս իրեն, - երթաս բարով, այդ մարդուն քով գոր հարկավ պիտի խաբես սիրո խոստումներով, ինչպէս որ զիս ալ խաբեցիր. բարի վայելում կը մաղթեմ իրեն:

Ու այս մարդուն դեմ, որուն ո՛վ ըլլալը չէի գիտեր, ատելություն չէի զգար, այլ արգահատանք մը, կը խնդայի վրան, կը կարեկցեի իրեն. վայրկյան մըն ալ սաստիկ մարմանջ մը կը զգայի երթալ գտնելու զինքը ու ականջն ի վար ըսելու, որ հետը կարգված աղջիկը իմ սիրուհիս եղած էր. ասով կարծես թէ կը սփոփվեր իմ վիրավորանքիս ցավը. բայց կը խոստովանեի իսկույն, որ ասանկ փափագ մը ունենալս անգամ զգվելի բան մըն էր. հիմա իմ բարոյական ստորացումիս դեմ կը սրտմտեի և Մաքրիկին ազնիվ նկարագրին իմինես շատ ավելի բարձր ըլլալը գայրություն կը լեցնէր զիս:

Հետո, ատեն անցնելով, այս ամենը ամոքեցավ, մեղմացավ, ջնջվեցավ վերջալույսի մը բոցավառության պէս, որ մեր սիրուն իրիկնամուտն էր: Իմ հեղհեղուկ ու փութամոռաց երիտասարդի սիրտս բան մը չհիշեց այլևս:

Անոր մեկնելէն հեռանալէն շատ ետքը կրցա իր ամուսնության պատմությունը ստուգել ու ճշտել. շատ լացեր էր ինէ գատվելուն համար. հարուստ էրիկ մը ձեռքէ չփախցնելու վախովը բացատրեցին ոմանք իր տարօրինակ աճապարանքը կարգվելու: Ես, վերահասու ճշմարտության, գիտեի որ այս ամուսնության շնորհիվ Պոլիսը ձգել երթալու և զիս մոռանալու կարելիությունը զինքը համոզեր էր ամեն բանէ ավելի. և այս վստահությամբ ինքնիրենս հաշտվեր էի Մաքրիկին հետ, ի՛նչ կ'ըսեմ, տարիներէ վերջը անգուգական կինը մնացեր էր ան իմ աչքիս:

Ունևոր ու տարիքոտ մարդ էր էրիկը: Երազված միությունը չէր ասիկա, այլ այն գռեհիկ կապակցություններէն մեկը, որ ամուսնութենէ մը ավելի գուգավորիլ մըն է, և գոր պսակին օրհնությունը ոչ կրնա ազնվացնել և ոչ իսկ արդարացնել: Ոչ հոգիի և ոչ մտքի պատշաճություն երկուքին մեջ. ո՛չ կրթության և ոչ զգացումի ներդաշնակություն. ոչ տախիի և ոչ մարմնի հարմարություն. այլ բիրտ հպումը, անմեկնելի ու հավիտենական մերձեցումը, ավելի բիրտ քան այն գույգ մը եզինը, որ արորի մը կը լծվի և ուր գոնէ՝ գույնի, տարիքի, ույժի ներդաշնակություն կը փնտրվի:

Մաքրիկ գոհ էր սակայն իր ամուսնութենէն. արտաքին ու ցույցի գոհունակություն գոր ամեն աղջիկ կ'ունենա կարգվելէն վերջը, որ հակառակ իր պարծանքի հանգամանքին, համակերպութենէ ուրիշ բան չէ, և որ, ավստ ս, անոր հույսերուն ու երազներուն նավաբեկությանը մեջէն անջատվող ծփացող միակ խլալկն է. ամուսնացած ըլլալու և դրամի տեր մեկու մը կնիկը եղած ըլլալու գոհունակությունը:

Մարդը, այսպէս կը կոչեի ես էրիկը, Անգլիո մեջ հաստատված հարուստ հանձնակատար մըն էր, Կեսարիայէն հոս և հոսկէ Մանչեսթըր անցած, որ անգլիական ոստանին վարքը ու բարքը յուրացուցած կը կարծեր, այն պատճառով, որ իր ածիլած ծնոտին, - իշակերի հուժկու ու կոպիտ կզակ մը, - երկու դիէն երկնցուցած էր մորուքը, որ իր ամեն ժամ պիֆթեք ուտող ու գինի խմող մարդու կարմրած այտերը կը ծածկէին: Երկար, գլանաձև գլխարկովը, ծունկերը գոցող սև ոլտենկոթովը, որ հանդիսավոր ու պաշտոնական մարդու ծպտումը կուտար այս դրսեցիին, գույգ մը կարմիրի զարնող

դեղին ձեռնոցովը, գոր իր ոսկրուտ ու ոտքերու չափ մեծ ձեռքերուն մեջ կը ճմրթկեր, այս մարդը՝ Պոլիս գալուն՝ բոլոր հոստեղի աղջիկները ափի բերան ըրած ըլլալու միամտությունը ուներ:

Հոս՝ հայ վաճառականներու կիները, որոնք խլավուգությունն ընելը կը սիրեն, կը թրվոյային վրան, ձեռքե ձեռք կը քաջեին զինքը, իր դրամի տեր մարդ ըլլալը զիտնալով. ո՛րը քույր մը, ո՛րը եղբոր աղջիկ մը ուներ անոր հավնեցնելու. և ընդունայն ճիգերու, պրզտիկ դավերու, երբեմն չարությամբ ու նախանձով նյութված մրցումներու մեջ կը սպառեին. մեկը ճաշի կը հրավիրեր զինքը, մյուսը երեկոյթի, ու այս ընդդիմամարտ հրավերներուն մեջ մարդը շփոթած կը կենար, թէն հատկապէս կարգվելու համար եկեր էր Պոլիս, շատ մը իր նմաններուն պէս, որոնք՝ ամուսնության globe - trotter-ներ մենե աղջիկը մը առնելու համար մինչև հոս կու գան:

Հետո, փողոցը դիպվածով Մաքրիկը տեսնելուն, իսկույն հավներ, հարցուցեր փնտրեր և ամուսնության ուզեր էր գայն: Աղջկան ընտանիքին համար անակնկալ բախտ մըն էր ասիկա. նշանտուքը, հարսանիքը և հարս ու փեսին ասկէ մեկնիլը մեկ եղավ:

Անկէ ի վեր ճիշտ տասերկու տարիներ անցեր էին միապաղաղ անդորությամբ մը. իր հարստությունը ավելցուցեր էր հիմա: Կյանքին մեջ ամեն բան ժպտեր էր այս մարդուն երեսին և այս հաջողությունները իր մեծ խելքին ու արժանիքին պարտիլ կը կարծեր, նույնիսկ այն վայելչագեղ կինը, որուն վրա իր ցանկասեր մարդու նայվածքը կանգ առած էր:

Այսքան տարիներ բացակա մնալէ վերջը, առջի անգամ ըլլալով կնոջը հետ Պոլիս կու գար պտտելու համար քիչ մը, քիչ մըն ալ Պոլստ առևտրական վիճակը մոտեն հասկնալու:

Հիմա եկեղեցիին մեջ, կնոջմեն՝ երկանը կերթա նայվածքս ու կը փորձեմ ինքնիրենս ճշտել այս ռամիկ մարդուն ինչ ըլլալը: Կիրակի առտվընով մեծ կու գար ան, չէր սղմեր կարծես այս պզտիկ ժամուն մեջ ուր քրիստոնեական խոնարհությամբ մը միայն կնոջը քով եկած կեցած կը թվեր, ճաղատ գլուխը բաց, վայելուչ կեցվածքի մը մեջ արձանացած և ձախ ձեռքին մեջ բռնելով գլխարկը ու ձեռնոցները, իր անբաժանելի կարմիր ձեռնոցները:

Դ

Մտերիմ բարեկամս է ան հիմա. ութ օրվան մեջ հաստատված մտերմությամբ:

Այս բարեկամությունը ստանալու համար՝ իր ունայնամիտ ու ինքզինքին հավնած մարդու տկարություններեն օգուտ քաղեցի:

Խոսելու ձևերս, որոնց մեջ մասնավոր մեծարանք կը դնեմ իր անձին հատուկ, ախորժած կը թվի. կը զգա այն զանազանությունը, որ կա «հրամանքնիդ»-ին՝ գոր խոսքս իրեն ուղղած ատենս կը գործածեմ և պարզ «դուն»-ին մեջ, գոր շուրջս տեսած ուրիշ մարդոց անխտիր կը բաշխեմ, ով որ ալ ըլլա այդ ուրիշը:

Մոտս գալուն՝ չեմ մոռնար իսկույն ոտքի ելլելու ու միշտ մեծ ուշադրությամբ, քիչ մըն ալ հիացումով կ'ունկնդրեմ իր խոսքերուն, որոնք դրական մարդու խոսքեր են և որոնց մեջեն ընտրանք գատված մասերուն, ինքզինքս զսպելու անկարող ծափահարելու պէս բաներ մը կ'ընեմ:

Իր կնոջ դեմ՝ որուն ներկայացուց զիս՝ ուղիղ գիծերէ ձևացած բարեկրթութենէ ուրիշ ընթացքը մը չունիմ. մարդուն ծեր տարիավորի նախանձոտությունը կը զգամ և անոր համեմատ կը վարվիմ. զգույշ կը կենամ ամեն բանէ, որ այս բարակցած կեսարացիին կրնա shocking թվիլ. ի՛նչ հեզություն:

Մաքրիկ անգլիացի կնկան հով մը առած է. թերխաշ հայերեն ու անգլերեն բառերով խառնված լեզուն իր խոսակցությանը մասնավոր հրապույր մը կու տա: Իր ծույլ ու դանդաղ քալվածքովը

երաժշտության պես եղանակավոր բան մը, կյանքե վաստակաբեկ ու անտարբեր դարձած կնոջ երևոյթը ունի:

Երկանը բոլոր համակրոյթունը հետզհետե գրաված կ'երևամ. հինգ վայրկյան չի հեռանար քովես, առանց ինծի չըլլար ու անվհատ՝ ժամերով մանրամասն կը պատմե ինծի իր վաճառականի կյանքը այն մեծ քովոնները, որոնք զինքը հարստացուցած են և որոնց մեջ ես ներսես՝ գողութենէն գատ բան մը չեմ գտներ: Ակներն ջանք մը ունի հաստատելու իր հեռատեսութիւնը, coup d'oeil - ը օրինակներով, մանր մուր դեպքերով, որոնց շատին, բերնի վարժութեամբ մը, շարունակ իր կինը վկա կը բռնե, ըսելով.

- Չըսե՞ս, Մաքրիկ:

Հետո, իր ամուսնութեան պատմութիւնն ալ կ'ընէ ինծի:

Առտուները կանուխ կու գա զիս պանդոկես վերցնելու. մեկտեղ կ'ելլենք պզտիկ պտույտի մը համար դեպի գյուղին արևելքը տարածվող բացավայրը. հետո գյուղին մեջ պտույտ մը և Այանին խահվէին մեջ երկու փառթի նարտ. ցերեկին կը բաժնվինք իրարմե, երկու ժամ ետքը նորէն իրար գտնելու ու Էլամըր կան Դաշտելէն երթալու համար: Այս վերջին պտույտին Մաքրիկ մեկտեղ է. մեկտեղ են նաև գրեթե բոլոր գյուղը եղող ընտանիքները:

Կովի կառքերու անհատնում շարքն է, որ կը ձևանա իսկույն: Կարմիր ու պարարտ հողին մեջ սայլերուն անիվները կը թավալին փորելով իրենց խորունկ ակոսը, հողին ճակտին վրա ձգված խորշովի մը պես: Ահա անտառին մեջն ենք և աչքդ առածին չափ կը շարունակվի ան, ամեն մութ բաներու պես, իր սահմանին անստուգութեամբ, իր հսկա ծառերուն անհատնում շարքովը, իր ստվերին խորհրդավոր անդորրութիւնովը, իր գույնզգույն կանանչութեամբ, որ երբեմն մինչև դեղինին կը մոտենա և երբեմն գրեթե սևը կը շոշափե, ամեն երանգները անկարգ կարգավորութեամբ մը սփռելով:

Ձան ու ձուն չկա հոս՝ անիվներուն կոնչող թավալումէն գատ. հանկարծ սարեկի մը սուր երգը կը վրդովե լռութիւնը ու այստեղ կյանքի գոյութիւնը կը հաստատե:

Գետինը կակուղ է, փետուրներով շինված բարձի մը պես, չորցած տժգունած տերևներու անկումով ձևացած կակղութիւն, որոնք ամեն քայլափոխի կը խշրտան, չտեսնվող օձերու սողոսկումներու պես:

Այս դարավոր ծառերուն, որոնք իրենց երկնըմբերձիկ ուղղութիւնը անվթար կը պահեն առույգ ծերունիներու պես, բաղեղի փաթեղներ մինչև գագաթները կը հասնին հավերժական գիրկընդխառնումի մեջ, ու գորշ կեղևնուն վրա փակած մամուռները՝ թավիշի կտորներու փայփայանքը կը ցանցնեն, հին զգեստի մը վրա փակցված թանկագին կերպարիս տպավորութիւնը ձգելով:

Այս է մեր ամենավոր ճամփան, ուրկե Մաքրիկին ու անոր ամուսինին հետ կ'անցնինք:

Հոս հոն՝ ծերացած ինկած ծառերու բունէր, ոմանք տարիներու բեռան տակ փճացած ու ոմանք իրենց առուգութեանը մեջ օր մը կայծակէն զարնված:

Գետնէն հազիվ թիզ մը բարձրութեամբ նիհար ցողուններով բույսեր՝ լայն ու հորիզոնաձև տերևներով, հողմահարի պես բացված, որոնք բոլոր այս տարածութեանը վրա, դեպի երկինք բացված անհամար ձեռքերու կը նմանին, ամբողջ մարդկութեանը մը ձեռքերը, չեմ գիտեր ինչ սպասումի և ակնկալութեան դիրքի մեջ:

Մաքրիկ երկյուղած կը կենա այս վեհաշուք ու պատկառելի տեսարանին առջև, մինչդեռ մարդը իր շահադէտ վաճառականի անհարկի հաշիվը մեջտեղ կը դնէ.

- Գիտե՞ս որչափ խորանարդ մեթոթ ատաղձ կրնա տալ այս անտառը, կ'ըսե ինձի, որչա՛փ թրավերս երկաթուղիի, խորանարդ մեթոթը տասը ֆրանքեն՝ գանձ մը ըսել է ասիկա, անանկ չէ՞, Մաքրիկ:

Մաքրիկ գլուխը կերերցնէ, բայց նայվածքը հեռուն է, մոլորած անցյալին մեջ:

Ե

Ձու՛ր ջանքեր, անօգուտ պայքար, գոր միտքս սրտիս դեմ կը մղէ, չվերարծարծելու համար սեր մը, գոր հավիտյան մարած կը կարծէի: Իրմէ փախչիլ հեռանալ ուզելով իր շուրջը կը թափառիմ, ընկղմելու մոտ նավի մը՝ հորձանքին մեջ պտուտակելուն պէս. հետզհետէ կը զգամ, որ կյանքը ու լույսը իրմէն միայն կրնան գալ ինձի. կը զգամ, որ դիմադրությանս ույժը կը նվազի տակաւ, բայց ինքն ալ հանցավոր է ինձի չափ այն պզտիկ ու լուռ պչրանքներուն համար, որոնցմով զիս կը պաշարէ:

Հիմիկվան սերս այն նյութապաշտ սերը չէ ալ, որ մարմնական հրապուրյներ կը հետապնդէ միայն. անցյալ տարիներու բովէն գտվելով՝ մաքրված ու ազնվացած է հիմակ:

Մեր երիտասարդության սկիզբը, մաս մը տեղ միասին քալելէ վերջը ճամփաներս հանկարծ ճյուղավորվեր էր առջննիս ու ճակատագիրը զիս մեկ կողմ և զինքը ուրիշ կողմ մը նետեր էր ու շատ մը տարիներէ ետքը բախտը ահավասիկ նորէն միացուցեր, դեմ առ դեմ բերեր էր մեզ: Երկուքնիս ալ կարոտով ու զոջումով կը հիշէինք մեր անցյալը ու վաղափուլ երջանկությունը: Աշխարհիս երկու ծայրէն եկած անծանոթներու պէս որոնք՝ երկուքնուն ալ սիրելին եղող բացակայի մը վրա խոսելով իրարու կը մոտենան, այսպէս ալ մենք՝ մեր հին օրերու հիշատակովը՝ նոր մտերմությամբ մը կը կապվէինք:

Այս մունջ համակրությունը, իր լուռ զգուշավորությամբը, հայտնի ու համարձակ սիրո հայտարարութենէ մը շատ ավելի քաղցր էր ինձի:

Գրեթէ երջանիկ էի այսչափով:

Իր ամեն մեկ խոսքը, շարժումնքը նույնքան մեկնության նյութ էին ինձի երբոր առանձնանայի. ամեն մեկ բառին մեջ իր անեղծ մնացած սիրոյն խոստովանությունը կը գտնէի ես:

Բնավ չեմ զարմանար, որ պզտիկ գրքուկի մը վրա հատորներով մեկնություններ գրվին, թէ որ ասիկա սիրված գիրք մըն է: Մեկնելը վայելել մըն է, ծուլ ու համեցող վայելում ինքն իր գլխուդ, ուզածիդ պէս: Բայց այս վայելքը կատարյալ ըլլալու համար, տված մեկնությունդ ամեն տարակույսէ վեր ըլլալու է. ապա թէ ոչ ասիկա շուտով ամենն անհանդուրժելի տվայտանքը կը ըլլա: Ատեն մը կու գա, որ դիմացինեդ որոշ վավերացում մը, այո՛ մը, գլխու հաստատական շարժում մը կը սպասես: Եվ այն լուռ ու անհատնում հարցումներուն փոխարեն, գորս կ'ուղղես իրեն, այդ «այո»-ն ուշանալուն՝ բոլոր մեկնություններդ և այն աղվոր վստահությունդ իր համակրությանը վրա, իսկույն կ'անհետանան: Քու բացատրություններդ հիմարական ու ծիծաղելի քաշքշուքներ կ'ըլլան մեկէն. ամեն բան կ'երերա շուրջդ ու ամենն դժբախտ կ'ըլլաս:

Էն չնչին պատեհութենէն օգուտ կը քաղէի մինակ տեսնվելու հետը. այդ վայրկյանները սուղ ու անզին էին ինձի համար, երկնէն գաղտուկ տեսակ մը մաքսախուսություն, որով զիս տառապեցնող այս անստուգությունս կը հասկցնէի իրեն ու երբեմն ալ իր հին խոստումները կը հիշեցնէի:

Պատասխան տալէ կը խուսափեր անիկա. բայց որքա՛ն հստակ ու մեկին էր իր տրտում նայվածքը: Ամեն ինձի դպելուն՝ դաշույնի մը ծայրին պէս մինչև սիրտս կը մխվի ու հոն կը կենա, կը դառնա իր սուր ծայրին վրա, հաճույք մը զգալով հող կենալուն ու մանրակրկիտ պրպտելով՝ բացած վերքին բոլորտիքը ու խորունկությունը: Վարժ մարդասպանները չեն բավականանա դանակ մը

խոթելով հակառակորդի մը կուրծքը, այլ այդ վերքին մեջ կը դարձնեն զենքը, անբուժելի ու անդարմանելի ընելու համար զայն. Մաքրիկին նայվածքը այս նրբությունները ունի իր քաղցրությանը մեջ:

Առտու մը կանուխ ճերմակ շրջագգեստով մը տեսա զինքը իր դրան առջև. բանված ճուրքով շրջագգեստ մըն էր, ծաղկասփյուռ պատմուճանի մը պես, որ իր քանդակածո մարմնին կը փակչեր, լանջքին բարձրակոհակ թավալումներեն մեջքին կ'իջներ ու ավելի վար, զիստերուն, մինչև ծունկվներուն կը փաթթվեր:

Աղջիկ ատենին պես երկուքի ճեղքած էր իր առատ ու ճոխ մազերը, գլխուն ետևը ժողվելով զանոնք. անցյալ տարիները ինձի հիշեցնելու հայտնի ճիգը կը տեսնեմ իր քովը, և դիտավորությունը՝ անդիմադրելի ընելու իր սիրույն կալանքը: Քիչ մը վերջը երիկն ալ եկավ քովը ու այն առտուն երեքնիս մեկտեղ ըրինք սովորական պտույտը: Իրիկվան՝ շատ մը ընտանիքներու պես՝ Քորուպաշի ըրինք ճաշերնիս, վարի գյուղին մոտիկ պզտիկ սարավանդ մը, որ Դաշտելենի անտառին կը կոթնի: Որոշված է, որ ամենքնիս մեկտեղ վերադառնանք:

Այս վերադարձը վարի ճամփեն եղավ. ամբողջ կարավանը մեր կովի կառքերուն, երաժշտության, երգի, խնդալներու խլացուցիչ ժխորով մը ու չորս դիեն արձակված հրթիռներու մեջեն, ծանր-ծանր կը քալե խորտուբորդ ուղիին համեմատ ելնեջելով: Անտառին մեջ կը մխվինք նորեն՝ վրդովելով անոր հանգիստը մեր խոլ ուրախության աղաղակներովը, որոնց արձագանքը կ'երկարի, կը կրկնվի հեռուն: Սույժ է չորսդինիս. հսկա ծառերուն շուրքը վերահաս գիշերին սևությամբ կը թանձրանա, տեղ-տեղ մեղմացած մեր կառքերը զարդարող թուղթե լապտերներուն վարանող ու տարտամ լույսերեն: Այս մութի զանգվածին մեջ, ուր դեմքերը չեն որոշվիր, ձայները կը բարձրանա սակայն, իրարու կը հանդիպին:

Ես Մաքրիկին քովն եմ ու կառքեն իջած՝ հետիոտն կ'երթանք երկունքիս քիչ մը առջևն ու ետննուս կը լսեմ երկանը ձայնը, որ այդ միջոցին իր առևտրական մեկ ճարտարությունը կը բացատրե քովի մարդուն: Հազիվ միջոց ունիմ կամաց մը երկու խոսք զուրցելու Մաքրիկին.

- Ըսե՛ ինձի, որ զիս կը սիրես տակավին:

Չի պատասխաներ անիկա, ձեռքս կը բռնե միայն ու երկու քայլ անդիեն, մութին մեջեն հանկարծ երկան ձայնը կու գա մեզի, իր կինը վկա բռնելու սովորական կոչումը իր խոսակցին դեմ:

- Չըսե՞ս, Մաքրի՛կ:

Ու անտառին մեջ այս ձայնը, որ իմ հարցումիս կրկնությունն է, կը տարածվի ծառե ծառ, ճյուղե ճյուղ, ճամփան կորսնցուցած թռչունի մը պես հոս հոն կը զարնվի նվաղելու մոտ և զոր արձագանքը էն վերջը մեզի կը վերդարձնե.

- Չըսե՞ս, Մաքրի՛կ:

Քիչ-քիչ գեղին կը մոտենանք. վայրկյան մըն ալ ու անտառեն դուրս պիտի ելլենք. տերևներուն մեջեն գեղին վառված ճրագներուն բիծերը կ'երևան լուսազարդ երկինքի մը պես, որ կարծես գետնին վրա փրճված ըլլար: Վերջին փորձը մը կը փորձեմ խզել տալու համար իր սփինքսի լռությունը. իմ հեք սիրույս պատրանքովը՝ մշտնջենապես վերապահված կը կարծեմ զինքը վերստանալու իրավունքս, համոզված՝ որ երիկը քանի մը տարի հետը ապրած ըլլալուն համար չէր կրնար այս աղվոր կինը համայրամել:

Այս պահուս ոչ ոք ուշադրություն կ'ընե մեզի կամ գեթ ես այնպես կը կարծեմ, ու գրեթե կը բռնադատեմ զինքը պատասխանելու ինձի:

Խավարին մեջ իր ճերմակ շրջագգեստը ճառագայթող բան մը ունի ու այս մութ անտառին դիցուհին կը թվի անիկա աչքիս:

- Հույս մը տուր, սիրո բա՛ն մը ըսէ գոնէ:

Ավելի ուժով կը սեղմէ ձեռքս, բայց դարձյալ չի պատասխաներ:

Ու երկան ձայնը հանկարծ օգնության կը հասնի ինձի կարծես, հեռվէն, խորունկէն եկող ձայն մը, անտառին արձագանքովը խոշորցած ու մութին մեջ իր նշանակությունը փոխած ձայնը.

- Չըսէ՞ս, Մաքրի՛կ:

1901թ.

ԱՐՄԵՆԻՍԱ

Ա

Հալքին հունարնակ կղզի մըն է: Հոն ճանչցա զինքը. Անասթաշի քազինոն կու գար իրիկուները՝ շոգենավէն դիմավորելու իր ամուսինը, վասն զի իր ամուսինը պիտի ըլլար այն գեր, կարճահասակ, հիսուննոց մարդուկը զոր կ'առնէր միասին՝ պանդոկ վերադառնալու համար:

Մինակ դուրս կ'ելլէր ամեն ատեն. երբեմն հետը կը բերէր վեց տարեկան փոքրիկ տղեկ մը, որ իր գավակն էր անշուշտ և որուն հետ մեծ մարդու մը պէս կը խոսակցէր մինչև վերջը:

Ոչ մեկու հետ հարաբերություն կամ տեսություն հաստատած էր: Երիտասարդներ, ամեն ազգէ, միշտ հետաքրքիր, երբ կին մը ճանչնալու վրա է խնդիրը, ի գուր իր շուրջը դեգերած կամ իր ակնարկը ակնկալած էին. երբեք չէր դարձած զանոնք դիտելու:

Քազինոն, ծովուն վրա երկնցած տախտակէ դարատափին եզերքը, անկուն մը ուներ, ուր ամեն իրիկուն կու գար առանձին նստելու. այդ անկունը իրն էր. գեթ այդպէս նկատված էր քազինոյին հաճախորդներէն, որոնք՝ իբր բարեկիրթ մարդիկ՝ այս անձանոթ օտարուհին մեծաբել կը սիրէին:

Քանիցս հանդիպեցա իրեն ու անունը հարցուցի հույն ծանոթներուս:

- **Ի արմենիսա ինէ**, արմենուհին է, կը պատասխանէին ամենքը. այս էր միակ անունը որով կղզիին մեջ ճանցված էր հոն գալէն ի վեր:

Քազինոյին սպասավորներուն ըրած հարցուփորձս ավելի արդյունավոր չեղավ, մինչդեռ օտարագրիներն ալ ինձի կը դիմէին, իբր ազգակից, իր վրա տեղեկություն ուզելու համար:

Ամուսինը, որ շաբաթը երկու անգամ միայն կու գար, կնոջմէն ավելի մարդախոյս կ'երևար. մեկուն հետ բարև մը փոխանակած չէր ամիս ու կեսէն ի վեր, հորմհետե կղզին Պելլյու պանդոկը եկած էին: Երիտասարդները՝ անոր նախանձոտ բնավորությանը կը վերագրէին այս տարօրինակ մենակեցությունը, ու կինը ամուսնին բռնության գոհը համարած էին:

Եվ իրավ ալ այս կնոջ դեմքին վրա չեմ գիտեր ինչ տրտմության անբացատրելի երևույթ մը կար որ այս ենթադրությունը կը հաստատէր:

Վեհերոտ մեկը չէր թվեր. վայելուչ ձևերն ու համարձակ քավածքը այնքա՛ն կը վայլէին իր մատղաշ ու աղվոր հասակին: Առանց քաշվելու, բարձր ձայնով, պանդոկներու մեջ կյանք վարող անձի մը վարժությամբ, սպասավորները կը կանչէր և ուզածը կ'ապասպրէր:

Առջի բերան կարծեր էի, որ մինչև այն օր այս տիկնոջ հետևող երիտասարդներէն ավելի բախտավոր պիտի ըլլամ ես իրեն հետ ծանոթանալով:

- Ո՛հ, դուն կարող ես, կ'ըսէին հույն բարեկամներս՝ ազգությանս վրա նախանձելով. իր լեզուն կը հասկնաս ու հետը խոսելու դյուրություն ունիս:

Առջի անգամն էր աշխարհիս վրա հայ ըլլալու մեջ առավելություն մը կը գտնէի: Այսպէս իմ

օտարազգի ընկերներեն քաջալերված՝ տեսություն մը հաստատելու փորձեր սկսա:

Շատ հեղ գացի իր մոտը նստելու և ուշադրությունը հրավիրելու չափ բարձրաձայն խոսելով՝ ներկայությունս զգացնելու: Մաքուր հայերեն խոսեցա նախ, բառերս ու բացատրություններս զատելով, խնամելով, հետո ֆրանսերեն ու թուրքերեն, հասկցնելու համար, որ բոլորովին արհամարհելի անձ մը չեի:

Հետո հագուստիս սկսա խնամք տանիլ. դերձակս, որ զիս միշտ խնայող ճանչցած էր, զարմացավ հինգ ձեռք զգեստ մեկեն շինել տալուս. փողկապներու ահագին պաշար մը ամբարեցի ու վերջին նորաձևության պահանջումներուն և ոչ մեկեն փախուտ տվի: Շապիկներուս օձիքը, ձյունաթույր, նեղ ու բարձր, որ մինչև թուշս կը հասներ և զիս շնչահեղձ ընել կը սպառնար, թաշկինակներս, նուրբ, մանուշաբույր, շքեղ սկզբնատառերով զարդարված, կը բավեին արդուզարդի արժեք ճանչցող կին մը հրապուրելու:

Ինքն ալ շատ աղվոր ու շատ մաքուր կը հագվեր. ամեն օր կը փոխեր իր շրջագգեստները, որոնք իրարմե գերազանց կերպով վայելչաձև ու ճաշակավոր էին, և որոնք Տըմիլվիլի կամ Թրիքոթեոզի խանութներուն մեջ պատրաստված կը թվեին: Իր կամարաձև փոքրիկ ոտքերը, գորս հաճույք կը զգար անշուշտ ցույց տալու շրջագգեստին ծայրեն, միշտ մետաքսյա սև գուլպաներով ու Փերայի ամենեն ճարտար արհեստավորեն շինված կոշիկներով ամփոփված էին:

Ի՛նչ օգուտ սակայն, որ իրեն ծանոթանալու ամեն ջանքերս անտես մնացին. համբակ սիրահար մըն էի. ո՛չ բարձրաձայն խոսակցությունս՝ որուն ականա ունկնդիրն էր, ո՛չ վրդովյալ շարժումներս, ո՛չ իրեն ուղղված համառ ու բոցավառ նայվածքս, ասոնց և ոչ մեկը կրցավ իր գեղեցիկ մարմարե արձանի վայելուչ անտարբերությանը հաղթել. և ոչ իսկ նայեցավ երեսս:

Այն ատեն անհաջողությունս, հունաց քով պզտիկ մնալու ամոթս, բուռն հակառակության մը փոխվեցավ այս կնոջ դեմ: Իր հպարտ ձևերը անկրթությանը տվի և իր մեկուսյալ կյանքը ընտանիքի մեջ երևալու համար ունեցած գաղտնի պակասությանցը: Ամեն կողմ սկսա չարախոսել իր վրա. որոշ ամբաստանություն մը ընելու անկարող էի, բայց անանկ կասկածներ կը հայտնեի, որոնց ուժ ու հաստատություն կու տար այդ գաղտնաձածուկ կենցաղը:

– Պոլսո ծանոթ ընտանիքներեն չէ այս կինը, կ'ըսեի դեմս ելլողին, և իր ծերունի սիրահարը ավելի հոմանիս կ'երևա, քան թե օրինավոր էրիկը:

Ու բարեկամներս, ինձի պես դառնացած, իմ խոսքս ամեն կողմ կը տարածեին:

Բարեբախտաբար իրեն չէր հասներ այս բամբասանքներուն արձագանքը: Կղզեցիներուն ուշադրությունն ու հետաքրքրությունը չէր դադրեր. հելլենուհիները, ամեն ատեն աղեկ հագվելու հետամուտ, իր զգեստներուն տարազը օրինակել կը ջանային, առանց ձեռք բերելու անոր կատարելությունը. և երբ անցներ Լիվատիայեն, իր փոքրիկ տղուն ձեռքեն բռնած, նազելաճեմ, դիցուհիի մը պես հանդարտաքայլ, զմայլանքով ու գովեստով խառն մրմունջ մը կը լսվեր ամենուն բերնեն, մրմունջ մը որ զիս ցամամբ կը լեցներ.

– **Ի արմենիսա ինէ, ի արմենիսա:**

Բ

Արմենիսա շնորհալի ու հրապուրիչ էակ մըն էր. աստղներ ու պաշտողներ միայն կային շուրջը. անտարբերներու հանդիպած ըլլալու չէր: Իր վրա ամեն բան հաստուկ դրոշմ ուներ. շարժվածքը, նայվածքը, խոսվածքը:

Բնավ հետաքրքիր չէր. զարմանալու սովորությունը չուներ կարծես. ի՞նչ բանն էր անոր շուրջը, ինչո՞վ կարելի էր հաճելի դառնալ իրեն. դժվարի՛ն հանելուկ, գոր լուծողին՝ այս հեշտաբույր ու գեղանի կինն էր խոստացված պարզեր:

Իր լանջաբերձ ու խրոխտ կուրծքին մեջ կը մնար թաքուն ու գաղտնի, անհպելի գանձի մը պես, որուն «Բացվե՛, ո՛վ Սեզամ»-ը կը փնտովեր ու չէր գտնվեր:

Արմենիսայի մեծագույն զբոսանքը պտույտն էր, լայնեզր հարդե գլխարկի մը տակ ամփոփելով առատ մազերը, որոնք դեպի վեր առնված, իր ծոծրակին աննման ու անբիծ սպիտակությունը ցույց կու տային, մեկ ձեռքով իր շրջագգեստը ժողվելով շնորհալի ձևով մը և մյուսով իր կարմիր հովանոցը բացած, որուն արևին տակ ցոլացումը իր դեմքին վարդի երանգները կը շեշտեր:

Պաշտելի ու հրաշագեղ էր այսպես. կիրակի առտունները անպատճառ Մեծ Կողմի պիտի երթար. ես ալ հոն պատահեցա օր մը իրեն:

Այն մաքուր, ավված ու ծառագարդ ուղիեն կ'երթայի, որ նավամատույցեն դեպի Ճակոմոյի պանդոկը կը տանի:

Երկու կողմէ, ինամված ծաղկած պարտեզներու մեջ, ամեն մեկ քայլին սիրուն տուններ, վիլլաներ երբեմն, ապարանքներ, որոնց բաց դռներէն ներս կահավորման ճոխությունն ու շռայլությունը աչքի կը զարնէ, սև հագուստներով և ճերմակ փողկապով սպասավորներ, տիրուհիին չափ զարդարուած սպասուհիներ, սոնտուներ՝ ճերմակ ու բարակ կտավէ գոգնոցով՝ դրան մոտ սպասելու կեցած:

Տարբեր-տարբեր ճաշակով կառուցված այս քեռշկերուն մեջ քարուկիր ու անպաճույճ շէնք մը իր պարզությամբ ուշադրություն կը հրավիրէ, իբր միակ լուրջ դեմքը այս բոլոր զվարթ ու խնդացող պատկերներուն մեջ:

Ամենքը հոն կը դիմեն, ես ալ կը հետևիմ իրենց ու հայ-հռոմեական մատուռին մեջ կը գտնեմ ինքզինքս:

Իրավ հայոցն է այս եկեղեցին. տաճկերէն կը խոսին, ֆրանսերէն կը բարենն իրար. եվրոպացիներ կը տեսնեն միայն շուրջս, ձեռնոցը ձեռվընին, գլուխին բաց, Շթայնի խանութին հագված արձաններուն պես անշարժ ու կանգուն. ոչ ոք կ'աղոթէ. սեղանին վրա քահանա մը ցած ձայնով ու անհասկանալի բարբառով ինքիքէն բան մը կը մրմնջէ. լռություն կը տիրէ ամեն կողմ. թիվ պատարագն է այս. կիները իրենց փողոսկրէ ծածկույթով աղոթագիրքնին կը թղթատեն և երբեմն սեղանին խոնարհություն մը կ'ընեն, չկրնալով չփակին տակէն քոռսէին երկաթներուն մեջ ամփոփված ճմլված լանջերնին ծռել. այրերը՝ իրենց հագուստին ծալքերը շտկելով, ատեն ատեն ձախ ծունկերնին առջևի նստարանին կոթնեցնելու չափ կոտրելով, իբր ծնրադրելու փորձ մը, ամենքը լուրջ ու ծանր կերպարանք մը առած, ներկայացման մը եկածի պես հանդիսավոր:

Արմենիսային կը հանդիպի ակնարկս. ալ ավելի գեղեցկացած կը տեսնեմ զինքը այս սրբավայրին մեջ. բոլոր այս դիմակավոր դեմքերուն մեջ իրենը միայն անկեղծ ու ջերմեռանդ երևույթ մը ունի, որ մանկական անմեղություն մը կ'ընծայէ իրեն: Ակամա սակայն այս հիացումս կը թողում. կը վախնամ, իրեն նայիլս ուշադրություն չհրավիրէ. ի նչ ընելու եմ սակայն. այս մաքուր ու բարձր ընկերության մեջ կորսուած, շվարած, տիկիներու վրայէն բուրդոտ անուշ հոտերուն անձնատուր, բոլոր ճիգս կը թափեմ գոնէ անպատշաճ շարժում մը չընելու համար:

Նեղվելով, դողալով որ վրաս չխնդացնեմ այս հեզոտ ու կարծես իբր օտարոտի զիս միայն դիտող բազմությունը, չհամարձակելով տեղ մը նստիլ, չհամարձակելով դուրս ելլել, ի գուր մանկական հիշատակներուս կոչում կ'ընեմ ժամերգության սկիզբը թէ վերջը ըլլալնիս հասկնալու համար. չեմ հաջողիր. հուսահատելու մոտ եմ. քրտինքի խոշոր կաթիլներ ճակտես վար կը սահին. հանկարծ մեկ քանի անձերու մեկնիլը կը նշմարեմ. փրկություն և. առիթը փախցնելու չգար. բոլոր քաջությունս կը ժողվեմ ու դուրս կը նետվիմ շուտափույթ ու սրտատրոփ, այո՛, սրտատրոփ, վասն զի ահա Արմենիսայի ճիշտ մոտն եմ. ան ալ կը մեկնի. դրան մեջ քով քովի ենք. մեկնելէ առաջ մարմարե ավազանի մը մեջէն ջուր կ'առնէ և երեսը կը խաչակնքէ. չեմ գիտեր այս ջուրին ինչ ըլլալը, բայց ես ալ Արմենիսայի պես այդ ջուրով կը խաչակնքեմ երեսս. Ջուրէ՛ն թէ իրմէ երանության խոստում մը կը ծավալի ու հոգիիս կը թափանցէ. Արմենիսա ինձի կը նայի, և ժպիտ մը, մթամած հորիզոնի մը վրա ծագող ճառագայթի մը պես, իր գեղեցիկ կարմիր շրթունքին վրա կը գծագրվի:

Ահա այս եղավ մեր բարեկամության սկիզբը. այդ ավազանը մեր ճակատները միացուց, ու կաթիլ մը ջուրը հալեցուց մեզ իրարմէ բաժնող սառույցէ պատնէշը:

Հալքի վերադարձին՝ շոգենավին մեջ միասին գտնվեցանք դարձյալ. Արմենիսա խոսեցավ հետս,

օղին գեղեցկության, ջերմության, Հայքիի գրոսանքներուն վրա, մինչդեռ ես, ամեն մեկ բառս կշռելով, անմիտ ու ապուշ համարվելու աստիճան խոհեմութեամբ կուտայի պատասխանս, որպէսզի այս անհուսալի դիպվածով ձեռք բերած մտերմությունս չկորսնցնեմ:

Ապաքեն հինավուրց բարեկամի մը պէս մտերմություն ցույց կուտար հիմակ: Հայքիի երիտասարդներուն վրա կը խնդար, ազատ ու համարձակ ծիծաղներով. կը զգամ որ այս խնդուքներուն մեկ մասը ինծի կը պատկաներ, մինչդեռ ինք՝ հանկարծ ուղղակի ինծի նայելով՝

– Կաթոլիկ եք, այնպէս չէ՞, – հարցուց:

Այս անակնկալ հարցման վրա չշարժելու խելացությունը ունեցա:

– Այո՛, – ըսի իրեն՝ ատիկա հարցնելն իսկ ավելորդ դատող եղանակով մը:

Ես իսկ զարմացա այս հայտնի ստախոսությանս վրա պզտիկ մը չվարանելուս: Այս հաստատ պատասխանս զինքը համոզեց, գրեթէ զվարթացուց:

– Խոսվածքնուդ կ'երևա արդեն. Հայերը, – և նախատական ու արհամարհող բան մը ուներ ձայնին մեջ՝ այս բառը արտասանած ատեն – երբեք ձեզի պէս տաճկերեն չեն կրնար խոսիլ:

Տաճկերեն խոսեր էինք միշտ:

Արմենիսա, ճշմարիտ կաթոլիկ մը, մոլեռանդ բայց պաշտելի հայատյաց մը կը թվեր:

Գ

Արմենիսան կը սիրէի ու երջանիկ կրոնափոխ մը եղա:

«Կաթոլիկ եք» հարցումը անդիմադրելի ու աննահանջելի բան մը ուներ իր մեջը, գոր սիրահարի մը սիրտը միայն կ'ըմբռնէ. առանց խղճահարության, առանց երկմտելու, այո՛ մը ըսելով կրոնքս գաղտնի պահեր էի, ինչպէս հարուստի մը քով չքավորությունս չպիտի ծածկէի:

Ի՛նչ դյուրավ կ'ըսվի «այո»-ն. երկու վանկէ և երեք գիրէ կը բաղկանա այս փոքրիկ բառը և բովանդակ տիեզերքին կեսը կը նշանակէ, վասնզի «այո»-ն և «ոչ»-ը բոլոր տիեզերքը կը ներկայացնեն: Մեկ բառով, ուրեմն, անցեր էի Ռուբիկոնեն և գոհ էի անցած ըլլալուս համար: Ինչպէս որ գուշակեր էի, պարզ կաթոլիկուհի մը չէր, այլ հայության ռիսերիմ թշնամի մը. մեր ազգին պէս խեղճ ու ողորմելի զարմէ մը սերած ըլլալուն նախատինքը մեր ազգին դեմ անհաշտ ու վայրենի ատելություն մը առաջ բերեր էր իր մեջ. կաթոլիկությունը անո՛ր համար գոհացում տված էր ի սրտին, որովհետև ատով՝ օտար կրոնքէ ավելի օտար ազգության մը կը պատկաներ ու հայության աղտը միանգամ ընդմիշտ կը թոթափեր իր վրայէն: Արմենիսա անոնցմէ էր, որոնք ի՛նչ ազգէ ըլլալուն հարցման անվեհեր կը պատասխանեն.

– Կաթոլիկ եմ:

Բնավ հայերեն բառ մը արտասանելը լսած չէի. հասունիստի և անհասունիստի կովին տաքության մեջ, ծայրահեղ ու կատաղի հասունիստ մը եղած էր, անկատար հայ մը ըլլալէն կատարյալ լատին մը ըլլալը նախամեծար համարելով:

Բայց հասունիսթէ ավելի կաթոլիկ և կաթիլիկէ ավելի պապական էր. հռոմեականներու եկեղեցին այն ատեն միայն կ'երթար երբ լատին եկեղեցի մը չգտնվեր. իր ընտանիքը Էնկյուրիեն (Անկարա) Պրուսա և Պրուսայէն հոս հաստատվեր էին, միասին բերելով այս հավատքը:

Իր համոզումները՝ գեղեցկությանը պէս իշխող ու նվաճող էին. իր փաստերուն անձնատուր ըլլալը ճշմարիտ հաճույք մը պիտի ըլլար ինծի, եթէ արդեն կաթոլիկ եղած չըլլայի իր աչքին:

Հիմա որ մոլեզգին կը սիրէի զինքը, կեղծիքս ճշմարիտ ուրացումէ ավելի առաջ երթալ կը սպառնար. իր բոլոր կատաղությանը համամիտ կը թվէի. անհավատալի գաղափարներ ունէր աշխարհիս վրա, գորս հերքելէ կը զգուշանայի. այդ փոքրիկ ու սիրեցյալ գլխուն մեջ՝ երկրիս ամենէն մեծ իշխանությունը պապական գորությունն էր:

Ու ես այս տգետ, գեղանի, կրոնամոլ կնոջ դեմ երկչոտ ու միշտ պարտված, սրտիս մեջ կը զգայի սակայն ազգիս ու կրոնքիս դեմ ուղղված այս անիրավ նախատինքները, գորս Արմենիսա մեկ զգվանքով, առանց գիտնալու, մոռցնել կուտար ինծի:

Այսպես շարունակ հագեցած ու շարունակ անհագ իդձերե տոչորված, իր իմ հանցանքս ու արդարացումս է միանգամայն, սիրույս ու խղճմտանքիս մեջ երերածուփ, սարսափով միտքս կը բերեի իմ հանդուգն ստախոսությունս և օր մը հանկարծ երևան ելլելու հավանականությունը:

Արմենիսայի սերը՝ ատելությանը պես բուռն ու գայրացած բան մըն էր. այն սովորական կիներեն չէր, որոնք մեկ անկումով բոլորովին կը նվաստանան: Արմենիսա, ընդհակառակը, իր անկումով բարձրացեր էր: Իր անփորձ օրերուն մեջ խաբեության մը զոհ գացած ըլլալով, իր տարիքեն ավելի լուրջ ու ծանրախոհ դեմք մը ուներ:

Պարզապես պահծու կին մը ըլլալով հանդերձ, միշտ պատկառանք ազդած էր ամենուն:

Ինչպէ՞ս համակրեցավ ինձի, չեմ գիտեր, բայց գիտեմ թէ իր ամենէն երջանիկ սիրահարը եղա:

Երկինքը ավելի ջինջ ու կապույտ երևեցավ ինձի, ծովը ավելի հեզ ու իր այլքը քաղցրամրմունջ ու խորհրդավոր, ծաղիկները, ծառերը, լեռներն ու առանձնությունը սիրեցի, գիշերվան աստղերը մտերիմ ու բարեկամ եղան ինձի, բարեսիրտ ու հեզահամբույր դարձա, առաջին անգամը ըլլալով տիեզերքը իր վեհության մեջ դիտեցի, զմայլեցա, ոտանավորներ գրեցի. սիրահար էի:

Հրաշալի տեսիլ մըն է կյանքը երբոր դիտվի այն վարագույրին պատովածքեն զոր պատանեկություն կ'անվանեն:

Ասկէ վերջը ա՛լ չպիտի տեսնեմ ո՛չ այն երանության և ոչ այն խղճի տանջանքին օրերը:

Արմենիսա անսահման գորով մը ցույց կուտար ինձի. իմ շփոթած ու երկչոտ դիրքս նախամեծար թվեցավ իրեն՝ գործոն ու ձեռներեց մարդու մը համարձակութենէն. կիները այսպես են. մայրական հոգածություն մը ունենալ կ'ուզեն իրենց մտերիմներուն վրա, հոգածություն՝ որ տեսակ մը իշխանություն կ'ենթադրէ. ամոթիսած ու դողդոջուն պատանի մը, որ առաջին անգամը ըլլալով կնոջ մը ձեռքը կը սեղմէ, փորձ ու հանդուգն երիտասարդէ մը ավելի կը սիրվի:

Անկարելի բան մը պատահեցավ մեզի. երկուքնիս փոխադարձապես երջանիկ եղանք. անկարելի ըսի, որովհետև սիրո մեջ մեկուն երջանկությունը մյուսին տառապանքն էր բաղկանա:

Ա՛լ իր հայտնի մտերիմն ու ընկերն էի. ամենքը զարմացան ու նախանձեցան վրաս. ի՞նչ կերպով հաջողեր էի այս բախտը վայելելու. չգիտցան երբեք:

Ու այնուհետև միասին կ'երթայինք պտտիլ կղզիին շուրջը և վայրի ելակ քաղել ճամփուն վրա: Վերջալույսին, Մանասթրի փոքրիկ անտառակին մեջ, հետաքրքիր ու չար ակնարկներէ հեռու, ձեռք ձեռքի մեջ, ծառի մը տակ կը նստեինք միմեկ, բոլորովին միմեկ, Մարմարայի կապույտ երեսին դեմ: Գիշերները, Ահիլիան, մեր երիտասարդ նավավարը, իր եռագույգ թիով նավակը պատրաստ կը պահեր մեզի համար, և լուսնին, ծովուն մեղմ ու հանդարտ այլքներուն վրայեն կը թոցներ մեզ Փրինքիփոյի գաղտնապահ ու ամայի եզերքները:

Արմենիսա գեղեցիկ ձայն ուներ. իր երգերուն ոչ ոք գիտէ տալ այն երկնային ու աննման շեշտը, որ մարդուս հոգին հեշտությամբ և աչքը արցունքով կը լեցնէ: Սիրո ու դժբախտության վրա կը դառնային միշտ իր երգերուն տունները:

Ինձի այնչափ համակրելուն դժկամած կ'երևար:

– Մենք իրարու համար չենք, կ'ըսէր երբեմն՝ տրսմությամբ գլուխը երերցնելով:

Բնավ չհարցուց ո՞ւր տեղացի, որո՞ւ զավակ ըլլալս. կաթուղի էի, ու այս կը բավեր իրեն. ես ալ հարևանցի տեղեկություններ միայն ունեի իր վրայոք, որոնք ավելի ենթադրություններ էին, քան ստուգություններ:

«Մատամ» կ'ըսէի սկիզբները. երբ հարաբերություննիս ավելցավ՝ Մարի կը կոչէի զինքը պարզապես: Օր մը ըսի իրեն թէ նախ Արմենիսա անունով ճանչցեր էի զինքը, և թէ այսպես կը կոչէին միշտ բոլոր կղզեցիք:

Իր գայրույթը չեմ կրնար բացատրել:

– Ես կաթուղի էմ, ըսավ ցամաք կերպով:

Իր ծեր բարեկամը կու գար դարձյալ որոշյալ իրիկունները: Ֆրանսացի դրամատեր մըն էր. տարիներէ ի վեր միասին գտնված էին. հետզհետէ համոզված էի, որ իր հոմանիւն էր և ինքը կը հոգար անոր բոլոր

շոայությունները: Քաշվելու մարդ չէր. հլու հնագանդ կ'երևար միշտ. այն ոսկեքարձ ավանակներեն մեկը, որոնց ամեն կողմ կը հանդիպինք:

Շատ կ'ուտեր ու քիչ կը խոսեր, շատ կը վճարեր ու քիչ կը ստանար, առանց մոլտալու. իր առաջին հաճույքը Արմենիսան գոհացնելն էր. գավակ ու ազգական չունենալով, ամեն բան գոհելու պատրաստ էր անոր համար. ամուսնանալ ուզած էր հետը, բայց նորատիկինը իր ազատությունը դուրսով չէր ծախսած:

Միրով ու միաբանությամբ կը սահեր, ուրեմն, մեր կյանքը. Արմենիսա լուսավորչական ըլլալու կասկածն անգամ չունէր. բայց ես՝ շիտակը կը տառապէի իմ ակամա հավատորացությանս համար: Հայերը իր գլխավոր ծաղրանքի նյութերն էին. մեր լեզուն՝ զոր չէր հասկնար, մեր եկեղեցին՝ ուր ոտք կոխած չէր հերետիկոս ըլլալու վախով, իր հարձակումներուն ենթակա էին: Կրցածիս չափ կը ջանայի իր սխալ ու հոռի դատողությունները ուղղել, առանց կասկած հրավիրելու վրաս:

Իրավ ալ ամենէն նվաստ արարածը եղած էի. խիղճս կ'ըմբոստանար վերջապէս, ու ես առաջինն էի անկմանս բոլոր ամոթն ու բոլոր խորությունը ճանչնալու, բայց Արմենիսան կորսնցնելը՝ կյանքը կորսնցնելէն ավելի դժնդակ ու մահացու չէ՞ր:

Որքա՞ն պիտի տներ իմ սրբապիղծ խաբէությունս. որևէ դիպված չպիտի՞ գար ճշմարտությունը երևան հանելու. և ամեն վայրկյան՝ ձեռքէ հանելու ահուդողով՝ իմ երջանկությունս դառն ու պաշտելի տառապանք մը կ'ըլլար միշտ:

Դ

Խաչի կիրակի առտու մը, սեպտեմբերի գեղեցիկ առտու մը, նստեր էինք ծովեզերքի քազինոն:

Կիները հագված, շքված, երիկ մարդիկ՝ մաքուր, նոր, կիրականավուր հագուստներով, բոլորն ալ հոյներ, հետզհետե կը լեցվէին. մեկ ծայրը երաժշտական խումբ մը կը նվագեր, ու կամուրջէն մեկնող շոգենավը Հալքիի նավամատույցը կը բերեր այցելու ու շրջուն բազմություն մը: Ելողները կը դիտէինք. ընդհանուր զվարթություն կար. ես ալ սովորականէն ավելի ուրախ Արմենիսայի կատակներուն վրա կը խնդայի: Հանկարծ, բարձր հասակ մը, ալեխառն երկայն մորուք մը, սև վերարկու մը և չուխայե փակեղ մը հեռուէն որոշեց զիս, բարևեց ու դեպի ինձի շտկվեցավ. այս սև վերարկուն, այս երկար մորուքը անմիջապէս ճանչցա. ինձի Պանքոյի սովերէն հագար անգամ ավելի ահարկու այս մարդը՝ որ իր անույշ ժպիտովն ու բարի դեմքովը կը մոտենար, մեր խոստովանահայր քահանան էր: Առաքինի, մաքրակրոն, շատախոս ու ներողամիտ մարդ մըն էր. երբեք տաղավարի մը պարապ չէր թողուր մեզ. ինք կնքեր էր ու գավկին պէս կը սիրեր զիս. զգացի փոթորիկին գալուստը և ի գուր խույս տալ ուզեցի կամ ծակ մը փնտռեցի՝ ոտքով գլխով անհետ ու անտես ըլլալու համար:

– Ողջույն, տղաս, ըսավ տեր հայրը, որ քովերնիս հասած էր ու շփոթությունս չէր տեսներ, ահա եկա գտա քեզի. ո՞ւր կը նստիք. անցյալ տարիէն ի վեր խոստովանած չես. այսօր տունով տեղով պիտի խոստովանիք ու գալ կիրակի Գընալը պիտի երթաք սուրբ հաղորդություն առնելու համար. տիկինը ո՞վ է, չեմ ճանչնար:

Տիկի՞նը. երեսն անգամ նայելու քաջություն չունէի. բերանս չէր բացվեր. Լիվատիայի կողմը ցոյց տվի քահանային, իբր թէ մեր տունը ցույց տալու համար:

– Հայրդ տո՞ւնն է:

Գլուխս երերցուցի՝ «այո»-ի մը փոխարեն:

Այս համր ու պապանձած վիճակէս բան մը գուշակե՞ց արդոյք. չեմ գիտեր. միայն թէ տանջանքս չերկարեց ալ:

– Ուշ մի՛ մնար, ըսավ ինձի հրամայական կերպով ու ճամփան շարունակեց:

Արմենիսա բառ մը չէր արտասանած բոլոր այս խոսակցության միջոցին: Տերտերը մոտենալուն, չգուշակելով դեպի ինձի գալը, խնդալու ու ծաղրելու վրա էր. քահանային ուղղակի ինձի դիմելը, մտերմությունը, ծանոթությունը զինքը ապշեցուց. լսած խոսքերը անհավատալի բաներ էին. ու ամեն

բան գուշակեց:

Երբոր քահանան հեռացավ, երեսու նայեցավ աղեկ մը. զգացի որ այս նայվածքը՝ դաշույնի մը պես պաղ ու սուր մինչև սիրտս կը մխվեր. ճակատս քրտնաթոր ու վայրահակ էր:

– Կաթուղիկ եմ ըսելով խաբեցի՞ր զիս մինչև հիմա, – հարցուց այնպիսի ձայնով մը, որ բարկութենէն կը դողար:

Երեսիս գոյնը՝ բերնէս ավելի բացայայտ կերպով խոստովանեցավ հանցանքս:

– Պատասխան չտա՞ս, խաբեցի՞ր զիս, – գոչեց զայրագին, մեզ շրջապատող բազմությունը բոլորովին մոռնալով:

Պատասխան չունէի տալիք:

– Ըսե՛ տեսնեմ, կը կրկներ՝ գունաթափ ու բարկաճայթ:

Մոտերնիս նստողները մեզի ուշադրություն ընել սկսան:

– Հոս տեղը չէ ասանկ խոսքերու, ամենքը մեզ կը դիտեն, վերջը կը հասկցնեմ խնդիրը, ըսի իրեն՝ փախուստի դուռ մը գտնելու հոյսով:

– Ո՛ր է տեղը, չըսե՛ս:

– Պանդոկ երթանք:

– Քալէ՛ :

Ու բացատրությունս, թերևս արդարացումս լսելու անհամբեր, Արմենիսս ոտքի ելավ. ես կալանավորի մը պես իրեն հետևեցա, ըսելիքս փնտռելով, չգտնելով շվարած մտքիս մեջ. կը զգայի, որ ժամը եկած էր հրաժեշտ տալու վաղանցիկ երջանկությանս. Արմենիսսան կը ճանչնայի համատ ու ռիտերիմ. որևէ գթություն չէի ակնկալեր իրմէ. կորուստս անդարման ու բաժանումնիս վերջնական պիտի ըլլար:

Տուն հասանք. որչա՛փ կ'ուզէի, որ ճամփան անհատնում երկարեր ու բնավ չհասնէինք. սենյակը ելանք միասին, այն քաղցրաբույր, ժպտուն, խոստումնալից սենյակը, ուր ամբաստանյալի մը պես կը մտնէի, և ուրկէ դատապարտյալի մը պես դուրս պիտի ելլէի վայրկյան մը վերջը:

Հիշատակներով լեցուն էր այս սենյակը. բայց կեղծիքս շարունակել մտքես չանցուցի. մեկ բառով տիրացեր էի երջանկության ու մեկ բառով որոշեցի խույս տալ մեղապարտ ու հանցավոր երանութենէս. բայց չկրցա անտարբեր գատվիլ ու հեռանալ. սիրտս փղձկեցավ. այն ատեն դուրս թափեցի հոգիիս բոլոր տառապանքը, սիրույս ու հանցանքիս մեծությունը. ի՞նչ ըսի արդոյք. չեմ գիտեր ու չեմ հիշեր. Արմենիսս ապշած, զարմացած, մտիկ կ'ընէր առանց ընդմիջելու ու թող կուտար, որ ուզածս ըսեմ: Ինքզինքս պաշտպանեցի հուսահատ քաջությամբ. երկու ամսվան կեղծավորությանս վրեժը Արմենիսսայի կրոնական սկզբունքներէն լուծեցի. իր ամենէն նվիրական գաղափարներուն զարնելով գիտէի, որ անդարձ կ'ըլլար իմ հեռացումս:

– Պիտի սիրեմ քեզ, որքան ալ ատելի ըլլամ ասկէ ետքը. իմ սերս քուկինեդ ավելի անկեղծ ու մաքուր է, ըսի անոր, անիկա իմ հանցանքս պիտի քավէ, բայց քուկդ միայն մոլեռանդ գաղափար մըն է և ոչ թէ ճշմարիտ սեր մը:

Արմենիսս համարձակությանս վրա կը զարմանար. երբեք զիս այսքան անվեհեր ենթադրած ըլլալու չէր. պահ մը իմ հուզումս իր սիրտն ալ շարժեց, բայց այսքան ատեն քիթին խնդացած ըլլալուս գաղափարը իր վիրավորված կրոնասիրությունը արթնցուց:

– Շատ լավ, շատ լավ, – պատասխանեց, – չերկնցնենք, հերետիկոս մըն ես և ուղղափառ ձևացուցիք ինքզինքդ, հոգ չէ. բայց ասկէ ետքը մեր տեսակցությունը վերջացած է. գնա՛ մեղքերդ քահանայիդ խոստովանելու, խեղճ մարդը քեզի կը սպասէ:

– Թող այդպէս ըլլա:

Մեկնեցա, ավերակներու մեջէն խույս տալու պէս, վախնալով որ պատերը վրաս չփլչին հանկարծ. հեռացա պանդոկէն, ու հոն թողուցի փշրված հույսերս ու երազներս. ետիս չդարձա. ճամփան՝ մեր խոհարարին հանդիպեցա, որ զիս կը փնտռէր ամեն կողմ. տեր հայրը դեռ զիս խոստովանեցնելու կը սպասէր մեր տունը:

Քավելու մեղքս մնացե՛ր էր:

– Թող սպասե, պոռացի ծառային, ու հիմարի մը պես, առանց գիտնալու թե ո՞ր և որ կողմ կ'երթամ, ճամփաս շարունակեցի:

Արմենիսա ութը օր հիվանդացաւ. այս սաստիկ հուզման չէր դիմացեր. անկեղծապէս կը սիրեր զիս, և բաժանումը իրեն ալ դժնդակ երևցավ: Սպասավորներէն իմացա, որ իմ երթալէս վերջը ինքն ալ շատ լացեր էր. ամեն առտու գացի գողտուկ լուր առնելու իր առողջության վրա:

Քիչ մը շտկվեցավ, վրդովումը անցավ, հիվանդության ջերմը իր զայրույթը, առավ տարավ, բարկությունը հանդարտության ու հանդարտությունը խորհրդածության տեղի տվավ:

Այս ցնցումը իր մտքին մեջ մանկութենէ ի վեր հաստատված նախապաշարումներուն շէնքը կործանեց. խելացի ու դատողության տեր կին էր, զիս մոտեն ճանչցեր ու սիրեր էր. մտածեց, որ լուսավորչական ըլլալովս միևնույն անձը ըլլալէ դադրած չէի: Հայերը բիրտ ու վայրենի մարդիկ ենթադրելուն ձրի գրպարտություն մը ըլլալը խոստովանելու պարտավոր էր: Ճշմարիտ ու հաստատուն համակրանք մը ունեցած էր ինծի. իմ խաբէությունս սիրույս մեծությամբը բացատրեց, հասկցավ ու առաքինություն համարեց: Հաշտվեցավ հետս, և զոհողությանս մեծությունը ճանչնալով՝ ավելի մեծ զոհողությամբ մը փոխարենը հատույց. ես կաթուղիություն կեղծեր էի, ինքը լուսավորչականությունը իրապէս ընդունեց. քանի որ միևնույն աստվածը կը պաշտեինք, կրոնքի տեսակետով հիմնական տարբերություններ չկային, այլ լոկ նախապաշարումներ. սերը այս նախապաշարումներուն հաղթեց, ինչպէս վայրկյան մը խղճիս ու համոզմանս հաղթած էր:

Բայց ա՛լ երկար չտուեց մեր սերն ու մտերմությունը. այս անձնվիրությունը կարծես թէ խանդաղատանքը սպառեց, իմ սիրույս փոխարենը վճարեց ու պարտավոր չմնաց. անկէ վերջը մեր առջի օրերը չգտանք մեյ մըն ալ. բարեկամներ մնացինք միշտ, բայց ոչ առջի սիրահարները:

Իր նախապաշարումները կորսնցնելով՝ այս կինը իր հրապույրներէն զլիսավորը կորսնցուց. տարօրինակ ու սովորականէն տարբեր հանգամանքը նվազեցավ:

Հիմա կը զգամ, որ պետք է թողուլ կիներուն միշտ իրենց նախապաշարումները, սխալ համոզումները, մինչև անգամ հոռի կողմերնին:

Կանացի գոյությունը այնպիսի ամբողջություն մըն է, որուն մեկ քարը խախտելու չգար:

Արմենիսա՝ ուղղամիտ կին մը ըլլալով՝ հետաքրքրական ու շահագրգիռ ըլլալէ դադրեցավ. թերևս ժամանակ անցնելով, ես իմ հետաքրքրությունս կորսնցուցի:

Ա՛լ չէր բարկանար, երբ Արմենիսա կոչեին զինքը. մեր բոլոր սերէն այս միայն հիշատակ մնաց իրեն. հետո դեպքերը մեզ բաժնեցին ու տարիներ անցան վրայէն. վերջէն իմացա Արմենիսա իր ծերունի բարեկամին հետ ամուսնացեր է:

1889թ.

ԿԱՐՇԵՄ ԹԵ

Ծոծրակին վրա վազվզող ոսկի ճառագայթներէն ավելի, որոնք կրակի մեջ ինկող պզտիկ օձերու պէս՝ գալարումներ, կծկումներ ունեին, մատղաշ ու արքենի հասակէն ավելի, որ քալվածքին մեջ՝ զեփյուռէն օրորվող ոստի մը նազանքը կ'առնէր, իր վճիտ ու հստակ աչքերուն համար պաշտեցի զինքը:

Կանացի աչքը, անոր մեջ խորունկ նայողին համար, վիհի մը վրա բացվող լուսամուտի մը տպավորություն կ'ընէ միշտ և այնքա՛ն անստուգություններ, հեղակարծ անակնկալներ կ'ընդնշմարվին հոն, որ աննենգ և անխարդախ բանը, զոր կը տեսնէի դեմիս աչքերուն մեջ՝ զիս կը հափշտակէր:

Բացարձակ ու անգիտակից Անկեղծությունը ունեի դիմացս, որ կարծես թե ակամա ըլլալուն համար արժանիք մը ըլլալէ կը դադրեր:

Ծովեր կան, որոնք թաքուն ցատումներ ու հրճվանքներ ունին միշտ իրենց կուրծքին մեջ գապված. անոր համար է, որ անոնց շափուղյա ճակտին պայծառությունը վայրկյանէ վայրկյան հազար գույներով կրնա գունավորվիլ. իրենց հարափոփոխ ու հեղուկ կյանքին ճակատագիրն է աւ:

Անդին ալ բյուրեղէ կաթիլներ կան, որոնք իրենք մաքուր ցոլացումը կորսցնելու կարող չեն, եթէ ուզեն իսկ, և իրենց հավատարիմ անշարժությամբ քարացած կը թվին: Աննիկիս սիրտը այս աղամանդներէն էր:

Բ

Ինծի թափած սիրո լեզուն գեղջուկ, գրեթէ շինական Բան մըն էր.

- Հոգի՛ս, հոգիս ու կյանքս ես դուն, հասկցա՛ր:

Մանուկներու կցկտուր ու սահմանափակ բարբառը ունէր. ո՛չ նոր պարբերություններ, ո՛չ չլաված բացատրություններ՝ իր միակերպ, միակտուր սիրույն համար, միևնույն խոսքերը, որոնք ինծի տղայության մեջ սորված երգի մը պէս՝ հանհունս կրկնվելով ավելի քաղցր կը թվէին:

Բայց այս պարզությունը գուրկ չէր կանացի բնագրիկ նրբություններէ:

Երբ պատկերս տալ ուզեցի իրեն՝

- Ո՛չ,- ըսավ ինծի,- իմ աչքերուն չեմ վստահիր քեզ, հոն չես դուն:

Եվ հարուստ ու շքեղ լանջքին վրա դնելով մատը.

- Հո՛ս, հո՛ս, սրտիս մեջն ես, գաղտնի, խորունկ, անհարկի աչքերէ ծածուկ տեղն ես դուն, միս մինակդ ու բոլորովին իմս, հասկցա՛ր:

Ուրիշ ատեն՝

- Գիտե՛ս,- կ'ըսէր ինծի,- որ դրան զանգակին զարնվածքէն, սանդուխին վրա քալվածքեղ կը ճանչնամ քեզ և ուրախության սարսուտ մը կը վազէ ոտքես մինչև գլուխս:

Իմ պաշտումս ալ իրեն համար նույնքան բուռն էր. ես ալ զինքը՝ սրահին մեջ ձգած անուշ հոտէն, շրջապատող չնչին նյութերուն ազգականութենէն անմիջապէս կը գուշակէի:

- Հոս նստած էիր քիչ մը առաջ,- կ'ըսէի իրեն, աթոռ մը ցույց տալով, երբ ներս կը մտնէի սրահէն:

Ճշմարիտ էր ըսածս. կ'ուրախանար, կը ժպտէր, կը շառագունէր: Եվ ձեռքը ձեռքիս մեջ՝ երբոր կը սթափեր զինքը համակող անէացումի հեշտանքէն, ինծի կ'ուղղէր տրտում ու անձկությամբ լեցուն նայվածքը, կարծես պահանջելու համար.

- Խոստացի՛ր որ չպիտի մոռնաս զիս:

Գ

Երբոր իմ մտերիմ բարեկամս, Ճամճյան Օննիկ, Իզմիրեն Պոլիս եկավ ամուսնանալու համար, ես տարին մը ի վեր Աննիկէն բաժնված էի այն խոլ արշավին մեջ, զոր կը մղէի կնոջական զբոսանքներու համար, ավելի հետաքրքիր ուղևորի մը պէս, քան թէ ճշմարիտ վայելքի մը սիրույն:

Բայց անոր դեմքը՝ հատուկ պատվանդանի մը վրա դրած կպահէի սրտիս խորը. մասնավոր խուց մը հատկացուցած էի անոր, բացառիկ ու անըստգուտ էակին. ամեն հեղ, որ կանացի պզտիկ դավերու, ստահող պչրանքներու հանդիսատեսը կ'ըլլայի, այդ դեմքին հաստատատիպ արտահայտությունը կ'ամոքէր զիս:

Եվ ունայնասեր՝ ինչպէս կ'ըլլան իմ տարիքիս մարդերը, կ'երևակայէի այդ վճիտ ու հստակ սիրտը դեռ ինձմով լեցուն՝ թէն ես լքած ու ձգած ըլլայի զինքը շատոնցվէ ի վեր:

Աղէկ կ'հիշեմ, որ շաբաթ առտու մըն էր:

Բարեկամս եկավ տեղեկություն առնելու ինէ աղջկան մը վրա, որուն հետ միտք ունէր ամուսնանալու և որուն գովեստը ըրեր էին ամենքը. իմ ալ կարծիքս առնել կ'ուզէր որոշում մը տալէ առաջ. ո՛վ ըլլալը հարցուցի. Աննիկն էր ան:

Չեմ ծածկեր, որ մեծ սրտնեղությամբ իմացա այս լուրը. ուրեմըն այս աղջիկը մոռցեր էր զիս, քանի որ ահա ուրիշի մը հետ կ'ամուսնանար՝ մինչդեռ ես անմխիթար կը կարծեի զինքը ինե՛ գատվելուն համար: Բարեկամս իմ դժկամությամբ կարդաց երեսիս վրա, այնքա՛ն այս հետադարձ նախանձը, սրտիս վրա խարանի ցավ մը ձգած էր. Վախցավ, որ աննպաստ կարծիք մը ունիմ այս աղջկան վրա:

- Ո՛չ,- ըսի իրեն,-ընդհակառակը, շատ գեղեցիկ ու շատ ուսյալ աղջիկ մըն է. ճաշակի մանավանդ սրտի տեր մարդ է. գեթ այսպես կ'ըսեն զինքը ճանչցողները. ես հեռվանց միայն նշմարած եմ զինքը. երբեմն հոս հոն տեսած, բայց մոտեն չեմ ճանչցած բնավ. գիտեմ սակայն, որ ամենքը միաբերան զինքը կգովեն:

- Ես ալ այնպես լսեցի,- ասաց բարեկամս,- ուրեմն որոշումս որոշում է. վայրկյան մը վախցուցի զիս, զիտե՛ս, կարծեցի, որ անխելք բան մը ընելու վրա էլ, Աննիկին հետ ամուսնանալովս. ուրեմն այս մասին ալ խնդիր չկա. Վաղը միասին պիտի երթանք խոսք կապը տանելու:

Ի գուր մերժեցի, ընդդիմացա, փաստաբանեցի, իզմիրցիները համառ կ'ըլլան, և բարեկամս մինչև որ խոսք չառավ ինե՛ հետևյալ օրը իրեն ընկերանալուս, չթողուց զիս. ձեռքեն ազատելու հնարը չեղավ. թող այդպես ըլլա ուրեմն:

Վաղը ես Աննիկին խոսք կապ պիտի տամ... ուրիշի մը համար. ի՛նչ բախտի խաղ, աստված իմ:

Դ

Սրահին մեջ՝ ծնողքը, ազգականները, բարեկամները. հանդիսավոր բան մըն է այս խոսք կապը, և մենք երկու երիտասարդ եկած ենք մինակուկնիս այս մեծ արարողության համար. ես՝ իմ բարեկամիս ազգականն եմ, երբայրն եմ, ամեն ինչն եմ. անիկա իբրև նշանած չի կրնար խոսիլ, և ես անոր տեղը պիտի խոսիմ, շնորհավորեմ, ավանդական բարեմաղթությունները պիտի բաշխեմ:

Անուշ կիրամցնեն մեզի. Աննիկ դեռ չերևցավ. մտքովս կ'երևակայեմ, որ վերջին վայրկյանին զիս տեսնելով իր նշանածին քովը, առջի սերը պիտի վերարծարծի այնքա՛ն ավելի սաստկությամբ, որքան լուռումունջ կեցեր էր մինչև հիմա. իմ դեմս ուրիշի մը խոսք տալու քաջությունը չպիտի ունենա.

կ'երևակայեմ անլուր գայթակղությունը, հաջորդ օրը տուներուն մեջ ըսվելիք խոսքերը, երբոր հիմա ներս մտնելով ուղղակի ինձի գա, գիրկս նետվի ամենուր առջև ու պոռա:

- Ես քուկդ եմ միայն և ուրիշինը չեմ ըլլար:

Մտքովս կը շարունակեմ երազը. ծնողքը ահա, որ կը միջամտե. բռնի կբաժնեն զայն. Կը հափշտակեն թևերուս մեջեն. մազերեն քաշելով, գետինները քսկոտելով կտանին ոճրագործի մը պես, ով զիտե՛ս ըր մութ սենյակին մեջ բանտարկելու համար:

Որչա՛ փ կգոջամ եկած ըլլալուս:

Աննիկ ներս մտավ. այս ժամին հանդիսավորությունը բնավ չի շփոթեցնե՛ր զինքը. վախս կփարատի տակավ ու կը գմայլիմ իր անսեթևեթ ձևերուն վրա. գլխու թեթև ու շնորհալի խոնարհությամբ մը կը բարևե մեզ, օտարականներու, հյուրերու ուղղված պաշտոնական բարև մը, ոչ շատ մտերիմ, ոչ շատ ցուրտ. իր անձին վրա որչա՛ փ մեծ իշխանություն ունեցող մեկն է այս աղջիկը. ոչ դող, ոչ հուզում կա իր անուշ դեմքին վրա. չի շիկնիր, չի շառագունիր:

Կ'ապշիմ ու կը նեղանամ միանգամայն. կը սպասեի, որ հանկարծակիի գար. կայծակե՛ գարնվածի պես մնար զիս տեսնելուն, գույնը նետեր ու ծունկերը կթոտեին քիչ մը, ամենքը նշանտուքին առաջ բերած ջղային տագնապի մը վերագրեին իր թալուկը և ես միայն ասոր բուն պատճառը գիտնայի: Իր քաջառողջ անտարբերությունը զիս պզտիկ կը ձգե:

Կես ժամ վերջը խոսք կապի արարողությունը ավարտված է. աջին ձախին շնորհավորություններ, բարեմաղթություններ կը թոթովեմ:

Նորեն անուշ, նորեն սուրճ կը հրամցնեն ու ամենքը կը մտերմանան. կատակներ, զվարճություններ կըլլան:

Բարեկամս, որ ժամանակ կորսցնող չէ, իր նշանածին քովն է. կը խոսի, կը խնդա. պատուհանին քովը անկյուն մը կեցած ինձի նայելով բաներ մը կ'ըսեն իրարու. իմ վրաս կը խոսին, որքա՛ն հետաքրքիր եմ

Աննիկին խոսքերը իմանալու. կրցա՞վ ինքզինքը գսպել, ծածկել իր առջի սերը. Արդյոք բան մը գուշակե՞ց. ահա նշան կ'ընէ, որ մոտենամ իրենց. չուզելով կ'երթամ քովերնին. ինչ ընելիքս չեմ գիտեր: - Աննի կ,- կրսէ բարեկամս,- քեզի կը ներկայացնեմ իմ խիստ, բայց խիստ մտերիմ ընկերս. դուք պոլսեցի եք, հարկավ իրար կը ճանչնաք քիչ մը, այնպէս չէ՞:

Այս հարցումին, Աննիկ աղել մը իմ կողմըս դարձավ. անանկ մը, որ պատուհանէն եկող լույսը զիս ողողէ. այքերս պզտիկցուց քիչ մը, ավելի մեծ ջանք մը ընելով իր հիշողությունը ամփոփելու համար. արագ և ուշադիր նայվածքով մը ոտքես գլուխս քննեց. ես ալ կը հետևեի հիմա իր նայվածքին բոլոր ճիգերուն. անկեղծ, բայց բոլորովին անկեղծ ջանք մը կ'ընէր այդ նայվածքը զիս հիշելու համար ու չէր հաջողէր. այնքան որ ես իսկ հավտալ կը սկսեի զինքը բնավ տեսած չըլլալուս, վասն զի աննեմ ու անխարդախ բան մը կար այս աշխատության մեջ, որով իր բոլոր կամքը կը դնէր զիս ճանչնալու համար, այն անկեղծ ու անխարդախ բանը, զոր միշտ գտած էի ես այդ այքերուն մեջ. և վերջապէս, եզրակացության մը հանգելով, բայց կերևա չկրնալով բոլորովին հաստատ ու ապահով ըլլալ ըսածին, Աննիկ պատասխանեց բարեկամիս.

- Կարծեմ թե տեղ մը տեսած ըլլալու եմ էֆենտին:

1898թ.

ՀԱԿՈՒԲԻԿ

Երաժշտության եղանակներ կան, տարիներէ ի վեր մոռացված, որոնք հանկարծ միտքդ կ'իյնան: Եղանակներ՝ զորս անօգուտ ջանքեր ընելէ ետքը մտքեր վանելու ու հեռացնելու համար, մեկէն ի մեկ բարձրաձայն երգելու կ'ելլես: Իմ Հակոբիկը հիշելու ելլելս այդ տեսակ բան մըն է: Ի՞նչպէս, մտքի ի՞նչ անգիտակից ջանքով հիշողությանս առջև եկավ կանգնեցավ այս տղուն դեմքը. չպիտի կրնամ բացատրել. սա գիտեմ միայն, որ ութը օրէ ի վեր, վայրկյան մը այքիս առջևէն չեմ կրնար վտարել զայն: Դպրոցին մեջ նախ կտեսնեմ զինքը, ճիշտ իմ քովս նստած, զմելիովը գրասեղանին վրա իր անունը քանդակելու կամ շատ անգամ ալ պարզապէս զայն տաշելու զբաղած, իր սիրական զբաղումը. հետո, դպրոցէն ելլելուս, իրարմէ բաժանվելնես վերջը, հոս ու հոն, միշտ աղվոր հագված երիտասարդ՝ որուն կենցաղասեր մարդու համբավը, հարափոփոխ սերերուն պատմությունը ամենուն բերանն էր: Ավելի հեռուն՝ երեսունին մոտերը՝ միևնույն մարդը, հոգնած քիչ մը սակայն, և դրամական անձկութենէն՝ արդուզարդի ծախքերուն հետ իրավախոհության գալու ստիպված: Ու քիչ մը վերջն ալ բոլորովին չքավորության մեջ ինկած, խավեարը թափած ոըտենկոթ մը կռնակը, որուն մաշած կողմերը չցուցանելու համար ջանքերը կը նշմարեմ: Հետո աներևութացումը, ծովին մեջ սուզվող լողորդին պէս, որ իր գոյութենէն նշան չտար. և չըսպասված վայրկյանին վերերևումը, ամուսնության մը շնորհիվ, անհնարին ամուսնություն մը այս տղուն համար, ուռած տիկի պէս բան մը, ծովին հատակը սուզած նավը ջուրին երեսը հանէ:

Եվ շատ չանցած՝ լայն, սև շրջանակով պարուրված թուղթը, վրան՝ ծունկ չոքած անշնորհք հրեշտակով մը, որ անոր մահը եկավ օր մը ինձի ծանուցանել: Ուրիշ ոչինչ:

Մասնավոր պատճառ մը որոնելու չելա ասոր համար. հիվանդցեր ու մեռեր էր Հակոբիկ, որ սիրուն տղա մը ըլլալու համար մահկանացու ըլլալէ դադարած չէր ու թերևս ճիշտ ատոր համար ուրիշէ մը ավելի մահկանացու ըլլալու էր:

Հիմա սակայն կը վերակազմեմ այս կյանքը: Օդաչու գնացք մը, քան թե տոտիկ-տոտիկ քալել մը հաստատ հողի մը վրա: Ընդհանուրէն տարբեր ապրիլ մը՝ ընդհանուրէն տարբեր մեռնելով մը իր թողությունը գտած: Ութ օրվան մեջ իր վրա հավաքած պզտիկ պատմություններս, չնչին դեպքերէս առաջնորդված քայլ առ քայլ կը հետևիմ իրեն: Այս կյանքին բոլոր հորինվածքները կը քայքայեմ մեկիկ-մեկիկ, ջիղերը կը գննեմ, երակները կը բանամ ու, ինչ-որ անհնարին կը վիճեմ, որ հոգին կը գտնեմ ու կը վերլուծեմ: Տեսակ մը հետադարձիկ վիրահատություն անգոյին, որ զիս կը հետաքրքրէ, կյանքի ու

մահվան հարց՝ իրարու խառնված, որ քուն չի քնացներ ինձի, մինչև լուծումը չգտնեմ ու ճիշտ եզրակացության մը չհասնիմ՝ տխուր, ամեն ճշտությանց պես:

Բ

Հայր ու մայր չուներ անիկա, այլ ծերունի մեծ հայր մը, Անկեն եկած կարծեմ ու հացագործությամբ հարստացած, որ մինչև վերջը վրան գուրգուրաց և որուն մեկ հատիկն էր: Այս երկու անչափահասությունները, մեկը՝ տարիքի անբավականությունն առաջ եկած՝ Հակոբիկինը, մյուսը՝ տարիքին սահմանազանցությունն էր՝ իր հավինը, զիրար գտեր ու հասկցեր էին միշտ: Իրենց Պեշիկթաշի տանը մեջ՝ քսան սենյակով, ընդարձակ պարտեզով տուն մը մերինին դրացի, միս մինակ երկուքն էին: Հոն ամեն բան իրմե կախում ուներ միայն, իր մանկական դատաստանն: Եթե իրավ է, որ զբոսանքը շայլվելով կղաղբի զբոսանք ըլլալէ, Հակոբիկ իր տղայության ատենն ճանչցավ Ձանձրույթ, հագուրդէ եկող Ձանձրույթ, աշխարհիկ հաջողությունները արհամարհելու մերձավոր: Իր տարիքին հատուկ խաղերը շատնց վայելած ու մեկդի նետած էր կոտրած խաղալիքներու պես, երբ մենք ամեն մեկս ատոնց մեջ գերագույն երջանկությունը կը տեսնեինք:

Հակոբիկ անոր համար միայն վարժարան եկավ, որովհետև սովորություն մըն էր ասիկա և որովհետև տունը մինակ մնալով սիրտը պիտի նեղանար:

Աչքիս առջևն է իր նիհար, բայց աղվորիկ դեմքը լուսնկայի կլորությունով ու բերնին, թուշին, ճակտին գրեթե կնոջական գիծերը, այնքա՛ն նուրբ, այնքա՛ն փափուկ: Խարտյաշ մազերը միշտ սանտրած ու երկուքի բաժնված գլխուն վրա: Հիվանդագին շնորհ մը վրան սփռված, որ պահպանության կոչում մըն էր կարծես: Տասնըչորս տարու էր այդ միջոցին: Անհնարին ծուլությունով ծույլ մը սակայն իր դասերուն մեջ: Բացի գծագրությունն, որուն մեջ նորեն զարտուղի կերպով՝ բայց իրական ձիրքով օժտված էր, հետինն էր ամեն ուսումներու մեջ: Ծաղրանկարի վարպետ մը միայն. տնտեսն սկսելով մինչև տնօրենը իրենց պատկերները ապահով էին գտնելու պատերուն վրա՝ մատիտով, երբեմն ալ ածուխի մը ծայրով գծված: Հարուստի զավակ ըլլալուն՝ իր հանցանքները, քրեական մեզ ամենուս համար, ներողամիտ խրատներէ ուրիշ հետևություն մը ունեցած չէին:

Իր վտիտ կազմին հակառակ՝ ճապուկ ու ճկուն տղա մըն էր, պարագլուխը մեր ամեն անկարգությանց ու մեր տղայական ըմբոստություններուն: Ինչպէ՛ս կ'ուզէք, որ ասանկ տղա մը չսիրվեր մենե: Օրերով բացակա կը մնար դպրոցէն. այդ միջոցին նոր զբոսանքի մը, երբեմն նոր մարզանքի մը հետամուտ էր և որուն մեջ իսկույն գերագանց կը հանդիսանար: Մասնավորապես կը հիշեմ կիրակի օր մը, երբ Օխլամուրի կողմը հանդիպեցա իրեն. ձի հեծեր էր, ամեհի նծույզ մը, գոր պչողո ամազոնի մը պես խաղցնելով կը վարեր: Աղջիկները խենթ ըլլալու էին իրեն համար. այդ օրը նախանձեցա իր վրան: Ատեն մըն ալ որսորդության սեր տվավ. իր հագուստը կապուստը, զեն ու զարդը, պատմած պատմությունները ամենուս բերնին ջուրերը վազցուցին:

Այս լիաբուռն վայելքը կյանքին, որ շնորհված էր իրեն մեր ցավատանջ դպրոցականության ճիշտ դեմը, դառնության մը չդրավ երբեք մեր ներսը, այնքան կը վայլեր իրեն անիկա, այնքա՛ն շնորհալի կըլլար ասով:

Կը հավատամ, որ շատ մը բաներու մեջ վայլեցնելը՝ մեծ ու գուցէ ճշմարիտ արդարացումն է:

Վարժարանի կյանքէն վերջը կորսնցուցի զինքը. ես նոր ուսանողության շրջանի մը մեջ նետվեցա. անիկա բուն կյանքին մեջ թևակոխեց իսկույն:

Պատանությունն իր մուտքը երիտասարդության մեջ՝ շքեղ եղավ: Ծերունի հայրը մեռեր էր մեծ հարստություն մը ձգելով իրեն, պատրաստ դրամէ, կարգ մը կալվածներէ ու շատ մըն ալ առնելիքներէ բաղկացած: Ուրիշ մը իր տեղը՝ այս ժառանգությունը հաշվելու, ժողվելու, կարգի բերելու պիտի նայեր: Ասանկ հիմարություն մը չանցուց մտքէն բնավ: Ունեցածը ծայրէն սկսավ վատնել, նախ պատրաստ դրամը, հետո կալվածները մի առ մի ծախելով. առնելիքները ձգեց պարտականներուն ու չփնտրեց զանոնք, նույն իսկ երբոր աղքատացավ: Պեշիքթաշ իր մեծ հոր տունը բնակեցավ միշտ, նախապաշարում ըսէ կամ հարգանք անոր հիշատակին: Գիշեր չեղավ, որ Փերա չերթար, հաճույքի,

զբոսանքի արվարձանը, նոր տարփուհիների ետևեն: Բայց իր փճացումին և զեխությանը մեջ անգամ միշտ ուրույնություն մը ուներ, վես ու տոհմիկ բան մը, ինչ-որ, եթե ուշադրություն ըրած եք երբեք, մեր գավառացիներու գավակներուն մեջեն՝ Ակնեն եկող սերունդին վրա միայն կը նշմարվի:

Գ.

Ու այս բոլորին մեջ ատեն գտավ ճշմարիտ, մաքուր ու ազնիվ սեր մըն ալ ունենալու իր սրտին մեջ. վասնզի աղէկ գիտեմ, որ մեր գեղեն աղջիկ մը սիրեց ու սիրվեցավ անկէ: Էսնաֆ ընտանիքի աղջիկ, պարզուկ ու անբիծ սիրտ, որ անոր նվաճող էրիկ մարդու մէկ նայվածքին առջև տկարացավ: Դեղինի վրա, աղվոր առատ մազեր ու դշխոյի հասակ մը ուներ, խրոխտ գեղեցկություն, որ ամեն երանությանց պես Հակոբիկին բաժին եղավ: Բոլոր ախտավարակ հաճույքներու մեջ, այս աղջիկը՝ անհպելի սրբության մը պես իր սրտին առանձին մէկ անկյունը պահեց միշտ: Իր խոլական արշավին ու հետո վերջնական քայքայումին մեջ այս սերը անխախտ իր տեղը մնաց:

Այսպէս անցավ իր երիտասարդությունը, անդուլ վազք մը: Այն օրը միայն, որ ա՛լ դրամ չգտավ վատնելու, կանգ առավ առանց զարմանքի, մանավանդ առանց տրտունջի: Երեսունին մոտ էր հիմա, նորեն վայելչագեղ երիտասարդ՝ պահելով վրան այն նրբությունը ու շնորհը, որ առնական կորովին հակընդդէմ է քիչ մը ուրկէ սակայն այնքան կ'ախորժին կարգ մը կիներ:

Ուրիշ մը իր տեղը պարտք պիտի ըներ շարունակելու համար իր ապրելու եղանակը. ատանկ բան մը չըրավ. ըսի որ կեցավ իսկույն ու իր մեծ հորը տան մեջ փակվեցավ, աներևոյթ եղավ գրեթէ:

Ատենին նահանջելը՝ ամեն բանի մեջ՝ ճարտարութենէ ավելի բան մըն է. ընդհանրապէս ասիկա կը պակսի անոնց, որոնք հաջողությամբ լեցուն կյանք մը վարած են:

Հետո, ստիպված, այդ տունն ալ ծախեց. իր առաջին վիշտը եղավ ասիկա բովանդակ կյանքին մեջ. ատկէ վերջը անդաստական մեկը եղավ ա՛լ. զինքը շրջապատող համակրությունը, իրեն ընկերացող ծափահարությունները հետզհետէ հեռացան իրմէ ու տակալ պակասացան մարող արձագանքի մը նման, իր երեսին ժպտող բոլոր երեսները թթվեցան ու անդին դարձան: Անհրաժեշտ բարևներ անգամ պզտիկցան, տարտամ, խուսափողական ձևեր առին՝ իր փայլոյին գույնին պես: Այս ընդհանուր սառնությունը զինքը շփոթեցուց քիչ մը ու ամեն արիւթիւն մեռցուց իր մեջը: Ընդհանուր լքումին մեջ՝ ձեռք մը միայն կարկառեցավ իրեն, իր սիրած աղջկան ձեռքը: Բայց հիմա՝ իր անկումին մեջ՝ ինքզինքը անարժան զգաց անոր ու խույս տվավ անկէ:

Հոս հոն շրջեցավ, դեռ նոր ոտք դնելով մյուս կյանքին սեմեն ներս, դժնդակ ու իրական կյանքին:

Որչա՛ փ ատեն աղքատ ապրեցավ, պատերու տակէն սպրդելով քալեց, գրկանքներու ահագին աշխարհքին մեջ թափառեցավ:

Այդ միջոցին էր կարծես, որ պատահեցա իրեն ու կեցուցի զինքը փողոցին մեջ:

- Տեսնե՞ք,- հարցուցի իրեն,- ինչո՞վ կը զբաղիս հիմա:

- Մեռնելով,- պատասխանեց ինձի:

Դ.

Շաբաթ մը վերջը իր ամուսնության լուրը առի: Տունը մնացած, ստակի տեր, անհրապույր աղջիկ մը՝ երիտասարդ էրիկ մը փնտրելու ելեր էր ու Հակոբիկը համոզեր էին, որ այս պաշտոնը ստանձնէ: Առանց ընդդիմության, առանց խորհրդածելու հետևեր էր իրեն տրված խրատին, հիվանդի մը պես, որ ամեն կամք կորնսցուցած՝ հանձն կառնէ ամենէն դառնահամ դեղը խմել: Ու օրին մեկը տուն-փեսա գացեր էր Փանկալթի. փայտաշեն, հին օրերէ մնացած տուն մը Պետրոսյաններուն տունը, առանց աղէկ մը զհտնալու, թէ ի՛նչ ընելու համար:

Կարգի կանոնի մարդիկ էին հոն եղողները, հարսին հորմէն մորմէն սկսելով, մինչև տան ծառաները, առտուն երեքին՝ սեղանատանը նախաճաշ. վեցին՝ ցերեկվան ճաշը. իրիկվան դէմ՝ աներհայր ու զոքանչ հինգ փառթի պեզիկ իրարու հետ. իր կիներ՝ դէմը անկյուն մը նստած, դրացի տուններուն մեջ պատահած եղելությունները մանրամասն պատմելով:

Ամենուն դեմքին վրա լուրջ ու հանդիսավոր բան մը կար, որուն մեջ նոր փեսան իր անառակ տղու անցյալին դեմ լուռ կշտամբանք մը կը կարդար:

Իսկ կիրակի օրերը եկեղեցի պիտի երթային անխափան: Հակոբիկ ընդդիմություն չըրավ այս ամենուն, այնքան նոր, այնքան անհնարին, այնքան անհիմաստ էր իրեն այս ամենը: Իր կինը, գուրկ ամեն պչրանքե, կարծես քրիստոնեական պարտականություն մը կատարելու համար կը մոտենար իրեն ու պարզապես զզվանք կ'ազդեր անոր: Իրենց հարաբերությունները անհրաժեշտեն անդին չանցան:

Ամեն անհատականություն կորսնցուցած՝ Հակոբիկ ինքզինքը վերստին գտնելու ջանք մը չըրավ, գիշեր մը մինակ դուրս ելլեր մտքեն անգամ չանցուց:

Աշխարհի առջև սակայն՝ Հակոբիկ նոր բախտի մը տիրացած էր Պետրոսյաններուն փեսա ըլլալովը. բարևները սկսեր էին նորեն տրվիլ: Աները ըրավ չըրավ գործի դրավ զինքը իր կնոջ ազգականներեն մեկուն քով, որուն կալվածներուն հասույթը պիտի հավաքեր ու վարձու պայմանագիրները նորոգեր. բավական ատեն կանոնավոր ու գոհացուցիչ կերպով վարեց իր նոր փեսի ու գործակատարի դերը:

Եկեղեցի հաճախելը տեսնելով՝ քանի մը հոգի առաջարկեցին Հակոբիկը թաղական ընել:

Խելքը գլուխը եկավ, կ'ըսեին շատերը: Հանգստությունը ու երջանկությունը հիմա գտավ, ըսին ամեն տեղ: Աներհորը հարստությունը ուշ կամ կանուխ իրն էր և իրազեկ անձեր տասը հազար ոսկիի մոտ կը հաշվեին այդ հարստությունը: Նախանձողներ ունեցավ:

Թաքսիմ, պարտեզին մոտ բռնեցի զինքը:

- Ի՞նչ ըսիր, Հակոբիկ:
- Ի՞նչ որ ըսեր էի քեզի արդեն, մեռա:
- Ի՞նչ կատակասեր մարդ ես:

Տրտում ժպիտ մը գծագրվեցավ ու անհետացավ իսկույն երեսին վրա:

- Ճաշի ատեն է,- պատասխանեց ինձի,- պետք է որ տունը ըլլամ:

Հեռացավ փութոտ քայլերով, առանց զիս ողջունելու:

Ե.

Ու մեռավ իրոք, չափավոր հիվանդութենե մը վերջը, ոչ շատ երկար՝ ոչ շատ կարճ, կարգով կանոնով, ինչպես որ պատվավոր մարդ մը պետք է մեռնի: Ո՛չ հանկարծակի, ո՛չ դիպվածական մահով, որոնք զղջումի ատեն չեն ձգեր ու գերագույն պատրաստությանց չեն հարմարիր, այլ երեք ամիս անկողնին ծառայելե վերջը ու ս. եկեղեցու խորհուրդները առնելե զկնի, ինչպես մահազոր ծանույց:

Բժիշկները, որոնք զինքը դարմանելու եկան, ճշտիվ չկրցան ճանչնալ հիվանդությունը, որ զինքը սպառեց. Նվաղում մըն էր տակավ, անխոսիկ, առանց ցավի, որ այս շենքով ու շնորհքով լեցուն տանը մեջ միակ ներելին էր արդեն:

Անոր մեռնելովը ոչ ոք ցավ մը զգաց, թեև միշտ միևնույն մահազոր մեզի իմացուց, թե այս կորուստը ի խոր սուգ համակեց տնեցիները:

Իր այրին տարի մը սևեր հագավ, առջի երեք ամիսը թանձր քողք մը դրած երեսն ի վար, որ մինչև ոտքը կը հասներ հետո քողքը կոնակին վրա իջավ ու քիչ-քիչ վերացավ բոլորովին: Ընդունված սովորությունները ամենքն ալ հարզվեցան ու պահպանվեցան: Նույն իսկ քառսունքին, Հակոբիկին հոգուն պատարագ մը ընել տվին:

Այսպես գլխավայր բան մը եղավ այս տղուն ճակատագիրը: Ճիշտն անկե մեռավ, ուրկե շատ մը մարդիկ այնքան հանգիստ կ'ապրին աշվընուս առջև: Ցավը, որ զինքը տարավ, բորոտությունն էր՝ տարածված այնքան մեր մեջ և որուն իր առողջ նկարագիրը չտոկաց: Այդ հիվանդությունը կը կոչվի պայմանադրական կեղծիքը ընկերության:

1904թ.

